

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

BALASSA JÓZSEF

L. ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1921.

A MAGYAR NYELVÖR KIADÓHIVATALA.

A Magyar Nyelvőr 1921. évi dolgozótársai.

Ádám Imre	Kardos Albert	Simonyi Zsigmond
Alföldi Mihály	Kemsei József	Somogyi Géza
Balassa József	Kenedy Géza	Spitzer Leó
Barcsai Károly	Kosztolányi Dezső	Szinkovics Jenő
Bebesi István	Kőrösi Sándor	Trostler József
Bernátsky Ferenc	Kúnos Ignác	Váró István
Borsodi László	Lewy Ernő	Verő Leó
Dávid Antal	Nagy Lajos	Vikár Béla
Dénes Szilárd	ifj. Radványi Sándor	Viski Károly
Fokos Dávid	Rubinyi Mózes	Zilahy József
Horváth Sándor	Schmidt József	Zolnai Gyula

TARTALOMJEGYZÉK.

Értekezések, önálló cikkek.

<i>Balassa József:</i>	A magyar hangok időtartama	8
	Nemzeti érzés a nyelvben	114
<i>Bebesi István:</i>	Köt-e a kötőszó	99
<i>Bernátsky Ferenc:</i>	Rokonértelmű szók	13
<i>Dénes Szilárd:</i>	Nyelvhelyesség és nyelvtisztaság	40
<i>Horváth Sándor:</i>	Jelképek, szólásmódok egy ismeretlen forrása	69, 109
<i>Kemsei József:</i>	Fehér barát	6
<i>Kenedy Géza:</i>	Brassói, brassai	142
<i>Kúnos Ignác:</i>	Török szók magyar átírásban	47
<i>Nagy Lajos:</i>	Arany nyelvi hatása Nogállra	49
	Az amerikai magyar költészet nyelve	113
<i>Rubinyi Mózes:</i>	Amerikai magyarság	11
<i>Schmidt József:</i>	Kőrösi Csoma Sándor mint nyelvkuatató	35
<i>Simonyi Zsigmond:</i>	Szórendi kérdések	67
	Két járulék-mássalhangzó	131
<i>Trostler József:</i>	Motivum és szó	79
<i>Verő Leó:</i>	A magyar katonanyelv jövevényszavai	135
<i>Vikár Béla:</i>	Analógiás hatások a népköltésben	44, 75, 139
<i>Zolnai Gyula:</i>	Bölcsész, bölcselő; bölcsészet, bölcsélet	1
	Brassói, brassai	106

Irodalom.

Simonyi Zsigmond emlékének megtisztelése	16
Benedek Elek: Édes anyaföldem (<i>Balassa József</i>)	16
Három kis könyvecske a régi magyar irodalom köréből (<i>B. J.</i>)	17
Petronius Arbiter: Trimalchio lakomája	18
A Nyelvőr mint a klasszicizmus megrendítője. Horváth J.: Aranytól Adyig (<i>Kardos Albert</i>)	51
Zolnai: A -si képző eredete (<i>Fokos Dávid</i>)	54
Balaton társaság	55
A nyelv eredete. Schuchardt: Sprachursprung (<i>Balassa József</i>)	83
Fonétika a színpadon	85
Felvételi kalauz (<i>Balassa József</i>)	116
A finn mássalhangzók időtartama (<i>B. J.</i>)	117
Király György: A magyar ősköltészet (<i>Trostler József</i>)	144
Winkler H.: Die altaische Völker- und Sprachenwelt (<i>Fokos Dávid</i>)	148
H. Beckh.: Der physische und geistige Ursprung der Sprache (<i>B. J.</i>)	149
Török hangzóilleszkedés (<i>Kúnos Ignác</i>)	149
Új énekeskönyv — régi helyesírás (<i>Kardos Albert</i>)	150
Könyvek és folyóiratok	18, 85, 118, 150

Gyászjelentések.

Géresi Kálmán (*K. A.*) 19. — Somogyi Géza (*B. J.*) 55. — Riedl Frigyes. (*K. A.*) 118. — Dr. Vucskics Gyula (*N. L.*) 119. — Goldziher Ignác (*Dávid Antal*) 151.

Nyelvművelés.

<i>Alföldi Mihály</i> : Özés	58	<i>Simonyi Zsigmond</i> : Hibás szórend	55
<i>B. J.</i> : Az ötvenedik év 20. — Egyenlőre 57. — Új szók keletkezése	122	<i>Simonyi — Szarvas</i> : Gyógydíj, kúrtaksa, helydíj	24
<i>Dénes Szilárd</i> : Te jó Isten! 120. — Összes, össz- 121. — Idegen-szerű mondat szerkezet	124	<i>Somogyi Géza</i> : Légyen világosság és egyszerűség	23
<i>Kardos Albert</i> : Az új pénz szövege 86. — Jobb az egyes, mint a többes 122. — Nincs olyan, ki van zárva, nem létezik	153	<i>Váró István</i> : Még mindig Wien 58	
<i>Kosztolányi Dezső</i> : Csonka magyar nyelv	152	<i>Zolnai Gyula</i> : Nemzetközösít? újkorúsít? 56. — Mentalitás 88. — Papagály 90. — Hivatkozott rendelet	119
<i>Kőrösi Sándor</i> : Útszéli germanizmusok	22	<i>A szerkesztőség</i> : A pénzügyminiszter mint nyelvújító 85. — „Útban“ vagy „úton“ van a király 58. — A magyar helyesírás és a könyvnyomtatók	154

Magyarázatok.

<i>Ádám Imre</i> : Egyelőre	157	szélt fog 28. — A többesszám továbbképzése 63. — Eskü, esk 92. — Ádám csutkája 124. — A vőfél 124. — Szólásmagyarázatok 29. — Szómagyarázatok	125, 159
<i>B. J.</i> : Még egyszer a csifut 63. — Véletlen találkozás	94	<i>Spitzer Leó</i> : Pepita 29. — Csifut 30. — Pótlások	95, 127
<i>Barcsai Károly</i> : Adatok a gyermek nyelvének fejlődéséhez 31. — Barátok, fehér papok	61	<i>Szinkovich Jenő</i> : Adatok a gyermek nyelv kialakulásához	94
<i>Borsodi László</i> : Másánt	126	<i>Váró István</i> : A helyesírás réme 125	
<i>Fokos Dávid</i> : Pótlás	32	<i>Viski Károly</i> : Kisebbik ura (öregbik ura)	94
<i>Kardos Albert</i> : Szent és nem szent családnevek	62	<i>Zilahy József</i> : Füle botját se mozdítja	30
<i>Kemsei József</i> : Noviciátus	126	<i>Zolnai Gyula</i> : Bevag(g)onoz 25. — A -si képző kérdéséhez 59. — Kivilágos kivirradtig 60. — Harap 155. — Kulturális centrumok	156
<i>Kúnos Ignác</i> : Csifut	30		
<i>Lewy Ernő</i> : Az arc-fogalom képzése	93		
<i>Nagy Lajos</i> : Nogáll és az új helyesírás	63		
<i>ifj. Radványi Sándor</i> : Caplat 126. — Tájszók	158		
<i>Simonyi Zsigmond</i> : Az indulatszó 27. — Kétes szók 27. — Folt és farka 28. — Szélt vesz,			
<i>A Magyar Nyelvőr és a fővárosi iskolák</i>	127		
<i>Üzenet a Magyar Nyelvnek</i>	160		
<i>Szómutató</i>	160		

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

TARTALOM:

Zolnai Gyula. Bölcsész, bölcselő; bölcsészet, bölcelet	1
Kemsei József. Fehér barát	6
Balassa József. A magyar hangok időtartama	8
Rubinyi Mózes. Amerikai magyarság	11
Bernátsky Ferenc. Rokonértelmű szók	13
Irodalom. Simonyi Zsigmond emlékének megtisztelése. — Benedek Elek. Édes anyaföldem. (Balassa József.) — Három kis könyvecske a régi magyar irodalom köréből. (B. J.) — Petronius. Trimalchio lakomája. — Könyvek. Folyóiratok	16
Gyászjelentés. Geresi Kálmán	19
Nyelvművelés. Az ötvenedik év (B. J.) — Útszéli germanizmusok. (Kőrösi Sándor.) — Légyen világosság és egyszerűség. (Somogyi Géza.) — Gyógydíj, kúrtaksa, helydíj. (Szarvas G. Simonyi Zs.) — A pénzügyminiszter mint nyelvújító	20
Magyarázatok. Bevag(g)gonoz. (Zolnai Gyula.) — Az indulatszó. — Kétes szók. — Folt és farka. — Szélt vesz, szélt fog. — Szólaşmagyarázatok. (Simonyi Zsigmond.) — Pepita. (Spitzer Leó. B. J.) — Csifut. (Spitzer Leó. Kúnos Ignác.) — Füle bojtját se mozdítja. (Zilahy József.) — Adatok a gyermeknyelv fejlődéséhez. (Barcsai Károly.) — Pótlások. (Fokos Dávid.)	25

A
MAGYAR NYELVŐR

XLIX. (1920) évfolyamában

a következő nagyobb dolgozatok jelentek meg:

Balassa József. A nyelvtani alakok kialakulása a gyermeknyelvben.

Czebe Gyula. A magyar „görög” szó ősei.

Dénes Szilárd. A hivatalos nyelv magyarsága.

Nagy Lajos. Arany nyelvi hatása Nogállra.

Schmidt József. Homokból kiásott nyelvek.

Simonyi Zsigmond. A magánhangzók illeszkedéséről.

Egyező észjárás különböző nyelvekben.

A tréfa szerepe a szóhasználatban.

A magyar-német nyelvviszony.

Somogyi Géza. A világháború és a magyar nyelv.

Spitzer Leó. Német elemek a magyar katonanyelvben.

Trostler József. Német romantikusok magyar fordításban.

Zolnai Gyula. A nyelvtudományi műnyelv és az idegen szók kérdéséhez.

A teljes évfolyam ára .. .. 30 korona.

**A Simonyi emlékszám (1919. 7—10 sz.)
külön is kapható 8 koronáért.**

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓÍRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és ktadóhivatal
Budapest, IV.
Ferenc József rakpart 27.

BÖLCSÉSZ, BÖLCSELO; BÖLCSÉSZET, BÖLCSELET.

Írta Zolnai Gyula.

Egy 1911-iki akadémiai eszmecsere alkalmából valaki azt kérdezte volt a MNy szerkesztőségétől, hogy melyiket tartja ez jobb szonak: a *bölcselet*-e vagy a *bölcsészt*? A kérdés és az elnök-szerkesztőnek erre adott válasza (7:470) megérdemli, hogy foglalkozunk velük. A válaszado végső következtetése szerint „egyik sem kifogástalan szó”, bevezető kijelentése szerint pedig „mind a kettő önkényesen gyártott szó”. Én, noha nem szerkesztettem Nyelvújítási Szótárt, egyik ítéletet sem olvastam volna rá a *bölcsész* és *bölcselet* szavakra. Mennél alaposabban foglalkozunk ugyanis a nyelvújításnak nevezett nyelvfejllesztő mozgalommal, és mennél behatóbban ismerkedünk meg a természetes szókeletkezés tírkaival, annál jobban be kell látrunk, hogy a nyelvújítás alkotásaival szemben a 70-es évek nyelvtudományi álláspontján nem maradhatunk tovább. Ez az álláspont a szóképzés és szókeletkezés fölfogására és értékelésére nézve immár meghaladottnak tekinthető. E kor nyelvtudományi fölfogásán az alakképző elemek, képzők és ragok eredetének *összetételes* (agglutinációs) elmélete uralkodott, ami arra vezetett, hogy a nyelvi alakok keletkezésében már eleve pontos szabályszerűséget kerestünk s ezt a nyelv tudatos művelésében is rideg következetességgel érvényesíteni kívántuk. Azota több részletkutatás és az alakkeletkezés elméletének alapos vizsgálat alá vétele¹ a képzős szóalakok eredetéről való fölfogásunkat gyökeresen megváltoztatta és arra is megtanított, hogy a szókeletkezésben az analogia sokkal nagyobb mértékben és sokkal szabadabban érvényesülhet, semmint a Nyelvör nyelvhelyesbítő mozgalmának korában képzeltük. E nézetváltozásainknál fogva ma *a nyelvújítás alkotásaival szemben is meg kell változtatnunk eddigi álláspontunkat*. A *-si* képző eredetéről 1918 május havában tartott és sajtó alatt levő akadémiai föl-olvasásomnak ugyanis a nyelvfejlődés és egyúttal a nyelvművelés fölfogása szempontjából is igen fontos az az eredménye, hogy „az

¹ L. Schmidt Józsefnek *Az idg. flexio genesisének problémája* c. fontos értekezését a Nyelvtudomány III—VI. évfolyamaiban és érdemére vonatkozó észrevételeimet a Nyr 47:105—106. lapjain.

ügynevezett képzők és ragok, vagyis az alaktani jelentést hordozó szavégzetek eredete a nyelv életében merő véletlenből is kiindulhat. Egyetlen szóalak végződésének is erős emlékképe lehet a beszélő lelkében, úgyhogy eleinte csak egy-két alaknak beszéd közben való megformálására, illetőleg a beszélő emlékképei közt élő hagvományos szóalakoknak átformálására hat ki ugyan, de az így támadt alakok mint egyre nagyobbodó emlékkép csoportok erőben hovatovább gyarapodnak s végül az alakok egész rendszerét hozhatják létre“¹ Ezen eredmény és a Ludwig-fele *ráalkalmazásos elméletnek* Schmidttől való igazolása vezettek engem a magyar nyelvű ítéssel szemben arra a majdan részletesen és tüzetesen megokolandó fölfogásra, amelyet fölolvasásom végén ekként fejeztem ki:

Az alakképző elemeknek, a képzőknek és ragoknak keletkezésére és fejlődésére vonatkozó és később behatóan kifejtendő megfigyeléseim és tapasztalataim alapján már most kimondom azt a meggyőződésemet, hogy a nyelvújítás alkotásainak az a fölfogása, amelyet a Magyar Nyelvőr szinte félszázaddal ezelőtt a zászlaja alatti nyelvhelyesbítő mozgalomban hangoztatott, a nyelvi jelenségek mai ismerete és fölfogása mellett tarthatatlan. E fölfogás a maga korában, a nyelvtudomány akkori ismeretei és elvei mellett érthető volt és így történetileg igazolható is. Most azonban ki merem mondani, hogy a nyelvújítás fönmaradt alkotásai között alig van olyan, amelyet a nyelv életének és természetének mai, előhaadottabb szemléletével igazolni ne tudnék, és végleg kiküszöbölendőnek tartom nyelv- és iránytani, valamint irodalomtörténeti tanításunkból azt a jogtalan és alaptalan fölfogást, amely a nyelvújítás bizonyos fönmaradt alkotásait ma is még hibáknak minősíti, s e fölfogásával ferde világításba helyezi a múlt század elejének azt a hatalmas szellemi mozgalmát, amelynél nyelvünk mai erejére, eredetiségére és gazdagságára kihatóbbat egész nyelvtörténetünkben nem találunk.²

Ezúttal ezen általános nézetemnek egy részletbeli igazolására használok föl az alkalmat éppen a *bölcsész, bölcselő és bölcsészet, bölcsélet* szavakat illetőleg, amelyek ellen a NyÚSz szerzője szóba hozott válaszában kellő tudományos alaposság nélkül nyilatkozik.

Általánosságban az a nézetem, hogy ma, a nyelvújítás után teljes egy századdal e nagy fontosságú nyelvművelési korszak alkotásainak tudományos igazolására minden lehető el kell követnünk. Nyelvújítástörténeti dolgozatainkban a *hibás képzésű szó, korcs szó*-féle észrevételektől általában tartózkodnunk kell. Enemű vizsgálódásainkban fokozottabb mértékben kell ezentul megnyilvánulnia a nyelvújítás *megértésének* és alkotásai *méltánylásának*. A címbeli szavakkal azért foglalkozom egyelőre külön, mert ki akarom mutatni, hogy velük szemben sem érvényesült az a tudományos megértés, amelyet a nyelvújítás történetének minden kutatójától joggal elvárhatunk.

¹ L. most már Érték. a nyelv- és széptud. köréből XXIII. k. 10. sz. (1920.) 34. l.

² L. uo. 34—35. l.

A címbeli szavakra vonatkozó elnöki válaszból 1911-ben is csupán annyi nyelvtény ismerete és a nyelvhelyesség elvének olyan fölfogása rí ki, aminő a Nyr 11:274 lapjáról idézett kifogások korában, a 80-as évek elején érthető volt ugyan, de a válasz íráskor, tetemesen kibővült tudásunk mellett és tisztultabb szempontjaink után (vö. 1909, Nyr 38:59—60), hiányos tájékozottságnak minősíthető. A nyelvújítás történetének agyonértékelt krónikása (vö. NyÚSz bevez. VI.) e válaszáadásban is hű marad magához és nem tud az oknyomozó és megértő történetírás magaslatára emelkedni. A 40-es években, a *bölcselelő* szó keletkezése korában gondolkozhattak így: „valamint a *gazdálkodik*, *garázdálkodik*, *erőlködik* igékből nem szabad a *gazdál*, *garázdál*, *eről* igekre visszakövetkeztetni, szintúgy a *bölcselelkedik*-ből a *bölcselel*-re sem“ (idézve MNy 7:440). Ilyen ferde okoskodással nyelvünknek egy sereg kitünő szavára ki lehetne elnöki székből a halálos ítéletet mondani. Szerencsére azonban van föllebbező szék is. Föllebbezhetünk magukhoz a nyelvtényekhez. Van t. i. elég olyan *-kodik*, *-kődik* végű és éppen névi alapszavú igénk, amely mellett az egyszerű *-l* képzős ige is használatos, úgyhogy ezeknek kétféle, ú. m. *-lkodik*, *-lkődik* és egyszerű *-l* képzős alakpárjai a *bölcselel*-re való visszakövetkeztetésnek jogos alapjául szolgálhattak. Aki ugyanis a régi *bölcselelkedik* igéből (l. NySz) a *bölcselel* igét szerencsés és minden méltánylást megérdemlő ötlettel visszakövetkeztette, annak lelkében akár tudatosan, akár öntudatlanul ilyen szópárok képe lebeghetett: *csúfolkodik* ~ *csúfol*, *gondolkodik* ~ *gondol*, *panaszolkodik* ~ *panaszol*, *restelkedik* ~ *restel* stb.¹ Az a nyelvújító, aki e szópárok a alapján a *bölcselel* igét elvonni merészkedett, éppen olyan képzettársulás alapján járt el, mint a mai kor Adyja, aki egy helyen így szól:

Óh, Mária, most jön a hazudó,
Igazi és Halált-*incselő* Élet.

(A minden titkok verseiből 79. 1.)

Incsel ige eddig tudtommal nincs sehol sem kimutatva. A Nagy Szótár is csak annyit mond róla, hogy az *incselg*, *incselkedik* szavaknak elvont törzse, ami természetesen pusztá szótárírói elvonást jelent, s nem hiszem, hogy Ady innen s ne a saját nyelvérzéke ihletéből merítette volna az *incselő* szót. Hasonló elvonás valószínűleg Keménynél is: az *ólál* ige az *ólálkodik*-ből: „Balról *ólálva* könyökölt zöld sátéra [l. CzF] a krokodil s üvegszemét martalékra szegze“ (1843-ból való „Élet és ábránd“ c. regényében, BpSzemle 149: 117). Az *ólál* megvolt ugyan a régiségben is (l. NySz), de onnan is csak pár adatunk van rá, s a XVII. század után nyoma

¹ Eddig haladtam e cikk megírásában, amikor rendes szakolvasmányaim során Gombocz Zoltánnak *Egy ismeretlen képző* című érdekes és nyelvújításhirleti szempontból is fontos értekezését (NyK 45: 1—20) olvasni kezdttem. Örömmel állapíthatom meg, hogy a Nyelvőr nyelvhelyesbítéseivel szemben őt is csaknem ugyanazon okok az enyémmel csaknem azonos fölfogáshoz vezették; masfelől pedig nyilvánvalóvá lesz, hogy akadémiai fölolvasásom gondolata, a nyelvújítás értékelésére vonatkozó és föntebb idézett kijelentéssel együtt, Gombocz értekezésének hatása nélkül támadt bennem.

vész, úgyhogy Kemény nyelvében alig lehetett hagyományozott elem. Más visszaható képzős igéből hasonló *-l* végű szót eredet-nyező elvonás Aranyinak *bíbel* szava, a *bíbelődik* (l. NySz, CzF) igéből:

Kertészkedem mélán, nyugottan,
Gyümölcsfáim közt *bíbelek*.

„Kertben“ c. költeményében, Ö. M. I. 124.

A NyÚSz szerzője azonban a fentebbi kifogást más, hasonló alaposságú kifogással is tetézi. Azt mondja u. i.: „A *bölcselő* különben sem jelenthetne philosophust (bölcseiség-keresőt vagy szeretőt), hanem csakis ['] bölcseknek mondót vagy tartót, mint a *rosszaló*, *drágáló*, *kicsinylő* stb.“ Ez a kifogás a *bölcsel* szó keletkezésének megértése után magától elveszti minden értékét. Milyelyt u. i. olyan igepárok analogiája szülte a *bölcsel* igét, aminők *panaszolkodik* ~ *panaszol* és társai, azonnal jogosulatlaná válik a *rosszal*, *drágál*, *kicsinyel*-féle szavak alaki jelentésére való hivatkozás is. Az említt szoparok egyes tagjai között jelentés tekintetében nem lényegbeli, hanem csak fokozati, illetőleg árnyalatbeli a különbség. Az uralkodó képzet a párok tagjainak jelentésében ugyanaz, a különbség csupán annyi, hogy a *-kodik*, *-kedik* es igékben képzőjüknél fogva a cselekvés benható és gyakorító, tartós jellege is kifejezésre jut. Ilyenformán *bölcselkedő* és *bölcselő* közt igazság szerint nincs nagyobb különbség, mint teszem *csúfalkodó* és *csúfoló*, *panaszolkodó* és *panaszoló* között. Világos tehát, hogy oktalan pontoskodás a *bölcselő* szótól éppen azt a jelentést kívánni meg, amit a *philosophus* elenei szerint jelent, t. i. a 'bölcseiségkereső' vagy 'bölcseiszszerető' jelentését. Ehhez járul egy másik hiba is a tárgyalt kifogásokban, annak a köztudomású nyelvténynek nem ismerése vagy figyelembe nem vétele t. i., hogy az *-l* képzős igék nem csupán *valaminek mondást* vagy *tartást*, hanem *valamiül működést* is jelenthetnek.

Ilyen utóbbi jelentésű igéink: *szolgál* 'szolgai állapotban él, szolgai munkát tesz', *kémel* 'kémképpen kutat', *papol* 'mint pap egyházi beszédet tart', *szónokol* 'szónoki módon beszél', *dajkál* 'valakivel dajka módra banik', *orvosol* 'orvosként gyógyít vkit v. vmit'. Mindezen szóknak jelenése, az *orvosol*-ét kivéve, az akadémiai Nagy Szótárban van az idezett módon megállapítva; az *-l* képzőnek ilyen értéke pedig ezen és egyéb, ritkább példákkal együtt a TMNy-ban (453. l.) van kimutatva. Ezeknél a most idézett igéknél fogva tehát a *bölcselő* is teljes nyelvi joggal jelenthet bölcsként cselekvőt, bölcsként beszélőt s természetesen bölcsként gondolkodót is, vagyis éppen azt, amit jelentenie kell és szükséges.

Ami azonban az elmondottaknál is nagyobb baj, a *bölcselő*, *bölcsész* szavakra vonatkozó válasz adójának arról sem volt tudomása hogy a *bölcsel* igét a MTsz szerint már a 60-as évek óta a *népnyelvből* is jól ismerjük, még pedig olyan jelentéssel, amely éppen a *bölcselkedés* alapkepletét rejtí magában. A székelységben ugyanis, újabb adatokkal való megerősítés szerint is, azt mondják: *elbölcseli*

a. m. elokoskodja ['], elvitatja, és: *lebölcse*l v. *leböcse*l a. m. okoskodva [!] ledisputál, letanácsol, lebeszél (l. MTsz I. k. 1893. 178. l., *bölcse*l a.) Nem hihető, hogy ez a *bölcse*l ige a népnyelvben a még mostanában is önkényes gyártmánynak bélyegzett irodalmi *bölcselet* és *bölcse*lő szavak útján támadt volna. Ellenkezőleg alig lehet kétséges, hogy vagy a *bölcse*l*kedik*-ből való ugyanolyan elvonás útján állott elő a nép ajkán is, aminő a föntebbiek szerint a nyelvújítók agyában is létrehozta, vagy — és ez a valószínűbb — az *-l* képzőnek olyan jelentésadó alkalmazása hozta létre, aminő legközelebb a *papol* ige példájában mutatkozik. Ezek a MTsz útján már 1911-ben is közismeretű fontos és kétségtelen népnyelvi adatok tehát a *bölcse*lő és *bölcselet* szavakat még akkor is megmenthették volna az alaptalanul kifogásoló ítélettől, ha a magyar szókeletkezés törvényei alapján nem hozhattunk volna is róluk fölmentő végzést.

A másik szóra, a *bölcse*lő-re vonatkozólag azt a kifogást ismétli meg a NyÚSz szerkesztője, hogy „azért rosszalták, mert a philosophus nem bölcsekkel, hanem bölcs dolgokkal foglalkozik“. Mily kicsinyes pontoskodás ma ez is! Mintha a bölcs *dolgokkal* való foglalkozás nem volna a *bölcse*lő-re, a *bölcse*l származékára szintén ráérthető, s mintha a *bölcse*l szó csupán személy-jelentésű volna, s nem volna némely gondolat, némely mondás, olyik tanács és egyik-másik észrevétel is szintén *bölcse*lnek mondható. A főnév és melléknév közt jelentéstanilag — köztudomás szerint — oly közeli a szófajbeli rokonság, s a két szónem oly könnyen mutat a nyelvtörténetben is egymáshoz való átmenetet,¹ hogy a *bölcse*lő már ennél fogva is kifogástalan analogia szülöttének kell ma tartanunk, épúgy mint az egyébként már elavult *szépész* szót is.

Mindezen itt fejtegetett alaptalan kifogásai után a szóban forgó válasz írója így foglalja össze véleményét: „Látjuk tehát, hogy egyik sem kifogástalan szó [t. i. sem a *bölcse*lő, sem a *bölcse*lő]. Ha választanunk kell közöttük, ma már csak az lehet a kérdés: melyik szokottabb?“ Itt aztán megállapítván, hogy a *bölcse*lő szokottabb a *bölcselet*-nél, a *bölcse*lő helyett is a *bölcse*lő-nek kél pártjára a válaszíró. a következő megokolással: „Igaz ugyan, hogy *költész* mellett *költő*t mondunk, de a *költő*t nem kifogásolhatja senki, míg a *bölcse*lőt igen“.

Az elmondottakból azonban világos, hogy a szóban forgó válaszáadás idején kellően tájékozott és megértő nyelvész sem a *bölcse*lő-t és *bölcse*lőzet-et, sem a *bölcse*lő és *bölcselet* szavakat nem hibáztathatta volna. Mind a négy *kifogástalanul alkotott magyar szó* és hibáztatásukra többé semmi okunk nincsen.

(Pozsony, 1919 március.)

¹ Lásd pl. Wundt: Die Sprache II. k. (1900.) 280. s köv. ll.; Paul: Prinzipien der Sprachgeschichte⁴ (1909.) 249. és köv. §§.; magyar folyóiratban is, Szilasi, Nyr (1904.) 33: 482. s köv. ll.

FEHÉR BARÁT.

Írta Kemsei József.

Fehér barát. — Ezt olvassuk mind a két magyar Idegen szavak szótárában: Radó Antaléban is, Kelemen Béláéban is a cisztercita szó magyar nyelvi megfelelőjeként, — nagyon helytelenül. Pedig ez a két szótár nagyon elterjedt kézikönyv. Még különösebb, hogy Kelemen B. német-magyar szótárában nagyon helyesen a cisterzienser-t zircinek fordítja. De máshol is megtaláljuk még e téves adatot. A Pallas Lexikon is azt írja (1894.) a „fehér barát” címszónál: „így hívja a nép a dominikánusokat és több helyütt a *cisztercita vagy zirci barátokat*”. A Révai Lexikon ugyancsak átveszi ezt: „...és több helyütt a *cisztercita vagy zirci szerzeteseket megpremontreieket*”. Tehát a tévedés az említett szótárakba a Pallas Lexikonból származhatott át.

A fehér barát elnevezés csakugyan megvolt régen is és megvan most is, de régen is *csak* dominikánust jelentett (l. NySz; Acsády I.: Az Athenaeum kézi lexikona 1893; Tolnai Világlexikona 1913 és a CzF.) és ma is *csak* azt jelenti a nép nyelvén, pl. Dunántúlon, Vasvár környékén (Vas m.). Tehát a Pallas és Révai Lexikon helyesen mondja, hogy „így hívja a nép a dominikánusokat”, mert azok fehérek is (fehér a ruhájuk) és barátok is. De amit ezután mond a két lexikon, azt már nem írhatjuk alá, t. i. hogy a nép fehér barátoknak hívja „több helyütt a cisztercita vagy zirci barátokat”, mert a ciszterciek vagy zirciek fehér-fekete ruhában járnak, vagyis fehér talárban, melyet a vállakról előlről és hátulról lelógó és fekete övvel lekötött fekete skapuláré v. válllepel tesz fekete-fehér színű ruhává. Nem is hívja így a nép a cisztercieket, hanem mint Eger vidékén: *cicerek*nek, vagy ritkán (és ezt Dunántúlon is lehet hallani): tarka barátoknak. Ezt olvassuk Kresznerics szótárában s a CzF-ban is a „cistercita” s a Pallas és Révai Lexikonban a „barát” címszónál.

Azonban még más kifogással is előállhatunk a két idegen szavak szótárával szemben: a *barát* szó használatát hibáztatjuk. Ugyanis az újabb közfelfogás és nyelvhasználat szerint (már pedig erre az idegen szavak szótára írójának ügyelnie kell) az ú. n. tanító-rendeket nem hívják barátoknak, hanem szerzeteseknek. Barátoknak nevezhetjük általában a szigorúbb regulájú, nem tanító szerzeteket. Tehát a szerzet és szerzetes az összes rendekre szól, viszont a barát csak egyes rendekre. Valamikor talán a szerzetes és barát szó értelme egy volt, de jelenleg nem az. A dominikánusokat (fehér barátok), franciskánusokat, karmelitákat stb. barátoknak hívják, azonban a kegyesrendieket, cisztercieket, bencéseket, premontreieket egyszerűen tanároknak. A barát szó inkább a ciszterciek, bencések és premontreiek magyarországi elődeire illet, mert eleinte csakugyan barátok, a nép barátai, lelkeszei és oktatói voltak¹, csak később, az

¹ Jókai pl. helyesen nevezi barátnak a Lőcsei fehér asszony c. regényében szereplő cisztercitát, mert akkor még, mikor a regényben foglalt esemény történik

újabb időben lettek tanítórenddé, nem úgy, mint a kegyestanítórend, mely alapításától kezdve tanítórend volt, tehát már kezdettől nem barát. Szóval ma már nem állja meg a helyét a tarka v. zirci barát elnevezés sem, sőt az is kétséges, hogy a premontreieket valahol hívná a nép fehér barátoknak, noha tiszta fehér a ruhájuk. Inkább egy másik találóbb elnevezésükre bukkanunk, melyet Dunántúlon lehet hallani (Keszthely, Szombathely): *fehér papok*¹, tehát nem barátok, — vagy tréfásan (Türje vidékén, Zala m.): *fehér népek*. Ugyanígy hibáztatjuk a Pallas és különösen a Révai Lexikonnak a barát címszónál levő más megállapításait is: „Barát a róm. és gör. kat. egyh. szerzeteseinek neve”², mert nem az összes róm. kat. szerzetesek barátok. Még kevésbé helyeseljük azt, hogy a bencés „*fekele barát*” — már említett okokból.

Csak a gúny mondja barátnak a bencéseket, mint pl. Eötvös Károly Utazás a Balaton körül c. munkájában (*bencés barát*), vagy a felekezeti gyűléség alkalmazza más rendre (*jezsuvita barát*), éppolyan értelemben, ahogy a papot mondják gúnyosan *csuhásnak*, holott csuhájuk (durva szörkámzsa) csak a barátoknak van.

Jó lenne, ha kézikönyveink újabb kiadásaikban átjavítanák az ilyen és ezekhez hasonló hibáikat, legalább nem viselnék homlokukon méltatlanul a *javított kiadás* felírását!

(1710—11), a ciszterciek csakugyan barátok voltak, de hogy ő is miért mondja éppen *fehér csuhásnak*, azt nem értjük, — talán tévedésből, vagy mert helytelenül ment át a „fehér barát” fogalma a köztudatba. A Nemzeti Kiadás I. kt. 200. lapján olvassuk: „Miklós valamikor szerzetes volt. *Cistercita barát, fehér csuhás*”. Később is mindig barátnak nevezi regényében. — Ugyanezt bizonyítja a bencésekre nézve a CzF. a *fekele barát* címszó alatt: „Így nevezték hajdan a sz. Benedek rendén levő szerzeteseket, *fekele szövetű ruhájokról*, különböztetésül a fehér, szürke, tarka stb. barátoktól.” (E szavak hitelességét az is emeli, hogy a szótár szerkesztője, Czuczor, bencés volt.)

¹ Itt jegyzem meg, hogy Balassa József szerkesztő utólag a következő adatokkal volt szíves cikkemet kiegészíteni: Baján a zircieket *fehér papok*-nak nevezik, 1879-ben jöttek oda s ez az elnevezés azóta általánosan használt. A *franciskánusok barátok, a zircieket azonban sohasem nevezik barátoknak, mindig papoknak*.

² Ezt találjuk kb. „A Franklin Kézi Lexikoná”-ban (1911.) is avval a hozzátoldással, hogy „különösen a kolduló ferencrendieket nevezik így.” — A *barát* szó jelentésének teljes meghatározását legjobban megközelíti a „Tolnai Világlexikona” (1913): „a néppel érintkező szerzeteseknek, főleg a kolduló szerzeteknek *népies neve*”. — CzF. sem határozza meg pontosan sem általában a barát szót, sem a „fehér barát”-ot, mert kiterjeszti értelmét általában a fehér ruhát viselő szerzetesekre, azonban itt sem a cisztercieket, sem a premontreieket nem említi, csak a dominikánusokat emeli ki.

A MAGYAR HANGOK IDŐTARTAMA.

Irta Balassa József.

A Finn-ugor Társaság egyik nemrég megjelent évkönyvében (32. k.) Jean Poirot, a helsingforsi egyetem fonétikai laboratóriumának vezetője, a magyar hangok időtartamának vizsgálatával foglalkozik: *Sur la quantité en hongrois*. Tizenkét évvel ezelőtt jelent meg Meyer és Gombocz dolgozata (*Zur Phonetik der ungarischen Sprache* von E. A. Meyer Uppsala und Z. Gombocz Budapest. Le Monde Oriental 1907—8). Meyer ebben egyéb fonétikai megfigyeléseken kívül szintén foglalkozik az egyes hangok időtartamának vizsgálatával. Mindenesetre öröndetes, hogy két ilyen kiváló fonétikus foglalkozott a magyar hangok elemzésével s használta fel a kísérletező fonétika eszközeit és módszerét egyes magyar hangtani kérdések megvilágítására.¹

Az egyes hangok időtartamát az összefüggő beszédben kizárólag a hallás segítségével csak nagyon tökéletlenül tudjuk megítélni. Halljuk a hosszú és rövid hangok közti különbséget, kellő akusztikai gyakorlottsággal észrevesszük még a félhosszú és a nagyon rövid hangokat is. A hangok időtartamának egyéb finomságait csakis a kísérletező fonétika eszközeinek segítségével figyelhetjük meg. Az egyén, akinek kiejtését vizsgáljuk, egy hangfelfogó készülékbe mondja be a szavakat; ezt összekötjük egy Marey-féle írókészülékkel s ez az író toll kilengéseit a forgó kimografionra feszített kormozott papírlapra rajzolja. Az így kapott hullámvonalakat kell azután mérni és magyarázni. A kísérletnek ez a nagyon is egyszerűsítve elmondott menete azonban a valóságban sokkal bonyodalmasabb. Hogy a szavak egyes hangjait egymástól elválaszthassuk, meg kell figyelni a zöngé szerepét, néha még az orrüreg részvételét is a hangképzésben, erre a célra külön készülékek szolgálnak. Az időegység mérésére rendszeren egy hangvilla szolgál, melynek szabályos rezgését a beszédműködéssel együtt vesszük fel a kormozott papírlapon s így mérhetjük meg pontosan, a másodperc századrészeivel, mint időegységgel a hangok időtartamát.

Meyer kísérleteihez Gombocz Zoltán, Poirotéhoz Zolnai Gyula kiejtése szolgált a megfigyelés alapjául. A kettőt egybevetve a megfigyelések egymást kiegészítik annyiban, hogy Gombocz kiejtése a szélső nyugati, Zolnaié pedig a felsőtiszai, tehát keleti nyelvterület sajátosságait mutatja. Azonban már eleve meg kell jegyeznünk, hogy két egyén kiejtésének megfigyelése nem elég ahhoz, hogy egy nyelv hangtani sajátosságaira általános következtetéseket vonhassunk; esetleges egyéni sajátságok könnyen közös jellemző vonásokként tűnhetnek fel. Poirot megfigyeléseinek általános értékét az is csökkenti, hogy a kísérlet csak egy ízben és rövid ideig történt, éppen Zolnai ott tartózkodásának utolsó napján, tehát esetleges kétségek, tévedések ellenőrzésére és helyreigazítására nem volt alkalom.²

Mindkét kísérlet alkalmával a kísérleti egyének egyes szavakat mondtak be a készülékbe. A szavak sora úgy volt összeállítva, hogy bennük minden rövid

¹ Meyer az angol és német nyelv hangjait is vizsgálta az időtartam szempontjából: *Englische Lautdauer* és *Zur Vokaldauer im Deutschen*. Poirot írta a legfontosabb alapvető munkát a kísérletező fonétika módszeréről *Tigerstadt: Handbuch der physiologischen Methodik* c. gyűjteményben. (B. III. Abt. 6. Die Phonetik.)

² A dolgozat végéhez függesztett jegyzetben meg is mondja P., hogy Setälä figyelmeztette a kefelevonat átolvasása közben az átírás bizonyos hiányaira; ezeken a szövegben még lehetett némileg segíteni.

és hosszú magánhangzó a legkülömbözőbb környezetben előforduljon. Poirot kísérleti anyagát, amely 117 szavat (1—4 szótagig) foglal magába, ezt a szempontot szem előtt tartva Setälä állította össze, s a szavakat Poirot fonétikus átírásban is közli. A kísérletről felvett jegyzőkönyvet Ojansuu írta. Zolnai előttem is elolvasta ezeket a szavakat s rámutathatok az átírásnak némely fogyatékoságára. Szótagvégző *l*, *r* előtt *Z*. mindig félhosszú magánhangzót ejt rövid helyett (erre *P.* is utal a már említett jegyzetben). Az *egy* és *egyet* szavakban *Z*. az én megfigyelésem szerint egyformán hosszán ejti a *gy*-t; *P.* szó végén félhosszúnak, szó belsejében hosszúnak jelzi, a mérés azonban az előbbi még hosszabbnak mutatja a szóközépi *gy*-nel (26·2—20·8). A *hoz* szó *o*-ja félhosszúnak van jelölve, a mérés is hosszú magánhangzót mutat; ez mindenesetre tévedés vagy a kísérlet alkalmával történt akaratlan botlás, mert *Z*. kiejtésében ez az *o* határozottan rövid. A *kengyel* szóban az *n* helyén *Z*. is *ny*-t ejt.

A mérések eredményének közlése nem egyforma a két dolgozatban. Poirot táblázatosan összecsillítja az illető szavak minden egyes hangjának időmértékét a másodperc századrészét véve egységnek; a számításban egy tizedesig megy. Minden szó elmondása többször (5—7-szer) történt, s a közölt számjegy az időtartam átlagos értékét jelöli. A táblázatot követi az így nyert anyag feldolgozása különböző szempontból. Meyer nem közli a mérések összes eredményét, hanem csak az egyes kérdések tárgyalása közben állítja össze az illető kérdést megvilágító méréseredményeket. Az érintkező hangok szétválasztásában sem követett a két kutató teljesen egyöntetű eljárást. Meyer az explosivák kezdő ill. végző részét (implosio, explosio) a szomszédos hanghoz számította, Poirot nem, tehát nála az explosivák időtartama valamivel nagyobb. Még azt is meg kell jegyeznünk, hogy Meyer a felvett görbék közül 13 rajzot is közöl, míg Poirot nem mutatja be a maga felvételeit.

Ha már most a közölt méréseredményeket vizsgáljuk, több meglepő tapasztalathoz jutunk. A Magyar Fonétikában (72. l.) pusztán a hallás segítségével figyelve meg a hangokat, ezt írtam: „Az időtartam mérésében négy fokot különböztetünk meg: *nagyon hosszú*, *hosszú*, *félig hosszú* és *rövid*. Szólhatunk ezenkívül nagyon röviden vagy határozatlanul, tökéletlenül képzett magánhangzókról is, melyeknek képzése helyét alig érintik a beszélő szervek.” — — — „A magyarban a hosszú magánhangzók időtartama alig egy negyedrésszel több, mint a rövidé; más nyelvekben nagyobb különbség is van a kétféle magánhangzó időtartama között.” Meyer és Poirot kísérletei mást mutatnak. Először is azt, hogy amit mi egyformán rövid, ill. hosszú magánhangzónak nevezünk, lényegesen különböző időtartamú lehet. Meyer összeállításában a rövid magánhangzók időtartama egytagú szóban 7·2 és 21 század mp. között váltakozhatik; vagyis az *ő* ebben a szóban *pör* háromszor olyan hosszú, mint az *ü* ebben *szük*. A hosszú magánhangzók időtartama nála 17·4 és 37 század mp. között váltakozhatik, vagyis a *vám* szó *a*-ja több mint még egyszer olyan hosszú, mint a *szik* szó *i*-je. Még különösebb az eredmény, ha összehasonlítjuk a rövid és hosszú magánhangzókat. A *sem*, *lar*, *mer*, *kas*, *pör* szavak rövid magánhangzója hosszabb vagy legalább is olyan hosszú, mint a *szik*, *dip*, *víg*, *vét* szavak hosszú magánhangzója. Poirot-nál is ilyen nagy különbségeket látunk. Az *ő* mérése szerint a rövid magánhangzók időtartama egytagú szóban 9·2 és 24·5, a hosszú magánhangzóké 23·8 és 43·8 század mp. között váltakozik. A számok közti különbség igazolja azt, hogy Zolnai felsőtisztai kiejtésében általában hosszabbak a magánhangzók, mint Gom-

boczéban. Az egyes hangok mérésében ezek a nagy eltérések mindenesetre gyanút keltenek az emberben, hogy nincs-e valami hiba a kísérlet menetében, a készülékekben vagy a mérés módjában. Ha Poirot táblázatát vizsgáljuk, több ilyen feltűnő megfigyelést tehetünk. A *csepp* szó végén a *p* hosszabb, mint a *cseppet* szó belsejében, (27 ill. 23·2 század mp.), pedig P. az előbbi jelöli félhosszúnak; ellenben ebben *éppen* még hosszabb (30·8 sz. mp.). Ugyanigy a *rossz* végző mássalhangzója hosszabb, mint ebben *rosszul* (34·4 ill. 27 sz. mp.), pedig P. az előbbi jelöli félhosszúnak. A *magyar* szóban a második *a* csaknem háromszor olyan hosszú, mint az első (12·3 ill. 31·1 sz. mp.). Az *árpa* szóban az *á* alig hosszabb, mint az *a* (19·3 ill. 17·5). Ezek a feltűnő észleletek nagyon is óvatossá kell hogy tegyék az embert az egyes mérések értékének és megbízhatóságának megítélésében. Több egyénre és nagyobb nyelvi anyagra kiterjedő vizsgálatra van szükség, hogy az ilyen kísérletekből általános értékű tanulságokat vonhassunk le. Két egyen kiejtésének megfigyelése alapján nem is állíthatunk fel egy nyelv hangtani sajátosságaira általános következtetéseket. Ép az ily finomságok tekintetében van nagy különbség nemcsak az egyes vidékek, hanem az egyének kiejtésében is. A Gyorsírási Lapok egy ízben gyorsírói feljegyzések alapján sta isztikát közölt arról, hogy az egyes képviselők milyen gyorsan beszélnek. Eszerint az egy percben elmondott szótagok átlaga 170 és 270 között váltakozik, tehát a gyorsbeszédűek több mint 500%-al több szótagot ejtenek ki egy perc alatt, mint a leglassabban beszélők. Természetes, hogy ennek megfelelően náluk az egyes hangok időtartama annyival rövidebb. Ha nézzük, hogy Meyer és Poirot kísérletei alapján milyen következtetéseket vonhatunk le a magyar hangok időtartamára vonatkozólag, igazat kell adnunk Poirot-nak, aki maga megvallja, hogy az eredmény nagyon sovány. (*Ce sont, en un sens, des résullats assez maigres.*)

A két dolgozat vizsgálatai alapján a következő fontosabb eredményeket állíthatjuk össze:

1. A rövid (ill. a hosszú) magánhangzók között a felső nyelvallásúak (*i, u, í, ú*) a legrövidebbek, míg az alsó nyelvallásúak (*e, a, á*) a leghosszabbak (vö. Meyer 132. l.). Meyer ugyanezt tapasztalta az angol és német magánhangzókön. S Frans Äimä az inari-lapp magánhangzókat vizsgálva, ugyanerre az eredményre jut.¹ A szerb hangokra vonatkozólag Ekblom vizsgálatai² csak részben egyeznek evvel, de megjegyzi, hogy kevés volt a megfelelő példa. Ez a meg egyezés ennyi különböző nyelvben azt bizonyítja, hogy ez nem egy-egy nyelvnek a sajátága, hanem a magánhangzók képzésének fiziológiai feltételeivel függ össze s Meyer így is próbálja magyarázni: „Der relativen Kürzung der Vokale mit hoher Zungenstellung liegt das Bestreben zu grunde, die gesamte Energieausgabe für die verschiedenen Vokalqualitäten gleichzugestalten“. (135. l.)

2. A szókezdő mássalhangzó nincs hatással a következő magánhangzó időtartamára, ellenben az őt követő mássalhangzó hat az időtartamra. A folytonos (spirans) mássalhangzók előtt a magánhangzó valamivel hosszabb, mint pillanatnyi hangok (explosívák) előtt. (M. 136. és P. 22.) Ugyanigy van az angolban és németben. — Rövid mássalhangzó előtt a magánhangzó kissé hosszabb, mint hosszú mássalhangzó előtt (P. 22).

¹ *Phonetik und Lautlehre des Inari-lappischen*, 202. l.

² Ekblom, Beiträge zur Phonetik der serbischen Sprache. (Le Monde Oriental Vol. XI. 1917.)

3. A rövid és hosszú magánhangzó közti viszony minden magánhangzóra nézve nagyon közeledik 1 : 2 viszonyához. (M. 137.)

4. Az egytagú szó magánhangzója hosszabb, mint a két vagy többtagú szó első tagjában álló magánhangzó. (M. 138.)

5. A magánhangzó semmi hatással sincs az előtte álló mássalhangzó időtartamára (M. 148, 153; P. 17), de hatással van az utána következőre. Rövid magánhangzó után a mássalhangzó valamivel hosszabb, mint hosszú magánhangzó után. (M. 149; P. 19.)

6. A szóvégi hosszú pillanatnyi mássalhangzó több mint mégegyszer olyan hosszú, mint a megfelelő rövid. (M. 150. 155.)

7. A szóvégi pillanatnyi mássalhangzók valamivel hosszabbak, mint a megfelelő szókezdők. (M. 149. 165.)

Mindezek a megállapítások, melyekhez e megfigyelések alapján juthatunk, a hangok viszonylagos időtartamára vonatkoznak s nemcsak a magyar nyelvre illenek, hanem különböző más nyelvekre is. Igazat kell tehát adnunk Ekblomnak, aki a maga méréseinek és megfigyeléseinek tanulságait összevetette más nyelvekre vonatkozó eredményekkel s rámutatott arra, hogy mindezek a jelenségek nem egyes nyelveknek jellemző sajátságai, hanem általános nyelvi jelenségeknek tekintendők.¹ Hozzátehetjük, hogy tanulságosabbak az általános fonétika, mint az egyes nyelvek hangtana szempontjából. Hogy az egyes nyelvek, nyelvjárások és egyének nyelve mennyiben alkalmazkodik ezekhez az általános fonetikai sajátságokhoz vagy mennyiben tér el tőlük, ahhoz több egyénen végzett részletesebb megfigyelés szükséges.

AMERIKAI MAGYARSÁG.

Az amerikai magyarság nyelvéről Spissák Ferenc már írt egy ízben a Magyar Nyelv c. folyóirat 2. kötetében (259—263. l.). A tartalmas közlemény lemondó hangon ismerteti az amerikai magyarság angol-magyar keveredő stílusát és közlését e sorokkal fejezi be: „A magyar fajnak több mint egy nyolcadrésze él már Amerikában, jóval több egy milliónál... A kivándorlottak nagyrésze nem tér vissza szülőhazájába, hanem ott telepszik meg végleg; gyermekei meg már Amerika szülöttei s himnuszuk már nem az „Isten áldd meg a magyart!“, hanem a „My country!“ Csak az ott működő magyar papság érdeme, hogy az ifjú nemzedék megtanulja még úgy ahogy szülőinek nyelvét is! Lelkesedni azonban már csak az angolért tud s idegenek jelenlétében világért sem társalogna magyarul.“

Az amerikai magyarság mai magyar stílusa nem egészen olyan kétségbeejtő, amint azt Spissák vázolta. S hogy ez valóban így van, abban nagy érdeme

¹ Die meisten oben behandelten Erscheinungen, die sich auf die Lautdauer beziehen, bezeichnen nicht für das Serbische eigenartiges, sondern dürften als allgemeine sprachliche Erscheinungen anzusehen sein. So finden sich in so verschiedenen Sprachen wie einerseits im Ungarischen, andererseits im Deutschen und Englischen der oben angeführte Unterschied in der Dauer stimmloser und stimmhafter Verschlusslaute, der Unterschied in der Dauer derselben Konsonanten anlautend und auslautend bei einsilbigen Wörtern, die Längung der Konsonanten nach kurzem Vokal, die Abhängigkeit der Vokaldauer von der Natur des folgenden Konsonanten usw. (Ekblom i. m. 24. l.)

van az Amerikában szépen kifejlődött magyar ujságirodalomnak s különösen az 50000 példányban megjelenő *Szabadság* c. napilapnak. A lap szépirodalmi mellékleteiben a legjobb s legmagyarosabb magyar írókat szólaltatja meg (Herczeg Ferenc, Gárdonyi Géza, Sebők Zsigmond, stb. nevei sűrűn szerepelnek benne), aktuális és elmélkedő cikkeiben pedig nyoma sincs a beszélt amerikai keveréknyelvnek. Az amerikai magyar ember e mindennapi jó magyar olvasmánya az idegenbe szakadt magyarok nyelvérzékét élesztgeti, ápolgatja s bár némely tekintetben kénytelen alkalmazkodni az amerikai angol sajtó szenzációra vadászó formáihoz, magyarság tekintetében valóságos küldetést teljesít.

S hogy ez mennyire így van, azt csak akkor tudjuk igazán méltányolni, ha a szépen megírt cikkek, az „új” és „ó” hazára vonatkozó közlemények után, olvasgatjuk a dús hirdetés-rovatot. Hát itt bizony benne vagyunk az angol-magyar keverék-nyelv dzsungeljében. Az amerikai magyar munkás nem úgy beszél, ahogyan ujságja ír, helyesebben nem úgy ír az ujságja, ahogyan ő beszél. Az ujság magyarul ír s csak hirdetés-rovatának keverék-stílusa mutatja, hogy milyen nemes hivatást teljesít akkor, amikor az amerikai magyarság romló magyar stílusát irányítgatja vissza a helyes szép magyarság felé.

Ez a nyelvkeveredés bennünket a nyelvfejlődés megfigyelése szempontjából is érdekel. A nyelvkeveredés nagy irodalma¹ arra tanít, hogy az alkalmi keveredések, a szakkifejezések betódulása által keletkezett keveredések nem okoznak tragikus elválásokat a nyelv életében. Az amerikai magyarban mintegy két stílus fejlődik ki: a gyárban, a műhelyben, a bányában egy csomó angol terminus tódul be nyelvébe, de a keveredés jöresze szótani, csak igen kevés alaktani s a mondat-tani egészen minimális. Azok az adatok, amelyeket alább közlünk, megerősítik a magyarság egy másik diasporájának, a moldvai csángóságnak nyelvi életén tett megfigyeléseinket. Mert a csángók akár elszékelyesedett kúnok, amint Munkácsi bizonyította (Etnographia 1902, 433–440 stb. l.), akár az egykori kázir-kabarok megmagyarosodott ivadéakai, amint Karácsonyi János vitatta (Századok 1914), akár az ó-román nyelvi hatást mutató ősrégi magyar telepesek, ahogyan ma én hiszem: annyi bizonyos, hogy az évszázados román hatás még ha a kötőszóig is eljutott, akkor sem tudta átformálni a csángóság alakjának és mondatjának finnugor szerkezeteit.

Egy amerikai bányavállalat azzal biztatja a magyar bányászokat, hogy lakásvizsgálatai kitűnőek. „Magyar *burdingházak* nőtlen embereknek” (boarding house = munkás-penzió). Egy más hirdetésben: „A három-négy szobás lakások havi bére 7-től 9 dollárig. Magánosoknak a *burd* 35 dollár havonta, míg a *kompanya burdosházai-ban* 1 dollár a pontja. (Vö. Spissáknál is, 261. l.) Apróhirdetésben: „Ügynökök keresetnek minden város és *plézen* gyógyszerek eladására.” (pléz = place, telep, város). „Egy jótorgalmu *soft drink* üzlet teljes berendezéssel hazautazás miatt olcsón eladó.” Az eladó tarmot jelenlegi gazdaja nagyon akarja dicsérni, nem elég hát, hogy „a legjobb

¹ A *Pott* Fin'eitung-jában (I. Int. Zeitschr. für allg. Sprw. I. 60. l.) említet-
teken kívül vö. *Schuchardt* tanulmányát: Slawo-Deutsches und Slawo-Italienisches,
Graz. 1885. Az alább említendő csángó nyelvjárásra vonatkozólag l. a tőlem
közölt összegeket Nyr 30. és 31. kötetében, valamint Martinus leveleit Tanul-
mányok a romániai csángókról c. füzetemben (1906). — Az amerikai magyarság
stílusát irodalmunkban mesterien jellemzi *Sebők* Zsigmond gyönyörű rajza: *Misszisz*
Kulcsár. Megjelent a Magyar Könyvtárban s legújabbban az író *Színfoltok* c. köte-
tében (73–84. l.), 1914.

farm Ohióban, jó föld, gyümölcsös, magtár, jó épületek akár az ujak,“ — hanem azt mondja végső üdőkártyának: „A farm valóságos *bargain*“ [= vásár, jó üzlet]. Ugyancsak cifra a lundale-i bánya hirdetése: „Bányászok, itt van jó magas szén. Akár van *flaci*, akár nincs *flaci*, minden nap dolgozunk. Ha nincs *flaci* van kis *káré* [szekér] a *demp* mellé *dempolunk*. Jön a daru, egy-kettőre berakja, így hat napot dolgozunk. Jó bánásmód, jó kereset... stb.“ Egy másik hirdetésben: „A pléz szabad, magyar üzletekkel;... A plézen jó iskolák, muving pikcserek [a. m. mozgó kép, mozi] és templomok. Minden plézen a kompánia storeba friss grocerie [a. m. a társaság boltjában friss fűszerüzlet]... Minden bányász bakter nélkül önmaga bosza [a. m. felügyelő, főnök].“ Steve István bányáiban „4 *roomos* [szobás] jó lakások“ vannak, a szorgalmas munkás ott 8—10—12 *kárét* *ladolhat* naponta. Egy apró-hirdetésben ezt olvasom: „keveset használt *front room* bútor eladó.“ Egy másik apró-hirdetésben: „Egy 16 év óta fennálló, nagy vevőközönséggel rendelkező, jól jövedelmező *butcher shop* [mészáros bolt], 5 nagy gyár közvetlen közelében, a tulajdonos betegsége miatt minden elfogadható árcéért azonnal átvehető.“ Persze elvértve a speciális amerikai leírásokban is akadnak hasonló nyelvi jelenségek. Nemcsak a *farm* és *farmer* közismert szavak fordulnak így elő, hanem több más is, már a *couleur local* kedvéért is. Így a Szabadság 1920. okt. 23. számának első riportjában azt olvashatjuk: „Az asztalon egy revolver feküdt. Felvettem és elrejtettem a keblemben. Azután ismét lementem a földszintre. William ott állt a *parlorban* [társalgó, földszinti szoba]. Csunya szókat mondott nekem...“ Egy másik riportban: „A város fölszivta a farmi munkaerőt, nehéz „*help*“-et kapni“ [segítséget]. Egy hír címe: „Levágják a pedát“ [a. m. leszállítják a munkabéreket]. Előfordul anglicizmus is a magyar mondatban, így pl. midőn a hirdetés azt ajánlja, hogy az illető „vegye“ ezt vagy azt a vonatot (*take this train*).

Az amerikai magyarság nyelvi romlása a nyelvkeveredésnek azon fajtájához tartozik, mely alig megy túl az alkalmiság, az új fogalmak, új terminusok szükségelte keveredés fokozatán, mert egy kitűnően megszervezett hírlapi irodalom hatása állandóan javítja, amit az idegen élet változtat rajta. Az új szavak a magyar nyelvi szerkezet formái között helyezkednek el (vö. szalonos = vendéglős, grószeres = fűszerkereskedő, burdosház l. már Spissáknál is, 261. l.) s az évek múlása nem hogy rontana, hanem talán még javít az amerikai magyarság magyar beszédén és írásán.

Rubinyi Mózes.

ROKONÉRTELMŰ SZÓK.¹

1. *Alakít, alkot, csinál, formál, kalapál, gyárt, mintáz, művel, szervez, képez, készít, munkál, szerkeszt, teremt, † törlejt.* (Törlejt a. m. készít.) Tevékenységet és erőt fejt ki, hogy valamit létre hozzon. *Teremt*, Isten mindenható akarataival létre hozta a világot semmiből. Mondjuk az emberi ész teremtmő erejéről is. *Alakít, alkot*, a már meglevőből más alakban állít elő valamit;

¹ Bernátsky Ferenc apátplébános (Hódmezővásárhely) összeállította „A magyar rokonszók kézi szótárát“ 1131 cikkben. Nem szorítkozik arra, hogy elsorolja a rokonértelmű szavakat, hanem igyekszik megmagyarázni az egyes szavak jelentését, az árnyalati különbségeket s használatuk módját. Munkájából mutatóványul közlünk néhány cikket.

átalakít, valaminek új külsőt ad. *Csinál*, a maga erejével valamit létre hoz, pl. a csizmadia a csizmát, vki galibát csinál. *Formál*, bizonyos alak szerint valamit idomít, különösen mesteremberek, kik formák, minták után dolgoznak. *Gyárt*, mely nyersterményből iparművet csinál, pl. a kalapos; gépekkel gyárakban vmit előállít. *Képez*, szobrot, képet farag, más anyagból is valamit létrehoz, kivált szellemi értelemben művel. *Készít*, valamire alkalmassá tesz: ebédet, vacsorát; valamire előkészít a. m. eszközli, hogy váratlanul ne lepje meg. *Munkál*, nagyobb erő kifejtés által eszközöl valamit: munkálja a maga földjét, lelke üdvösségét. *Szerkeszt*, egy egésznek részeit kellő módon összeállítja; könyvet, folyóiratot, ujságot szerkeszt. *Kalapál*, kalapáccsal készít valamit. *Mintáz*, valaminek mintáját elkészíti v. minta után készít valamit. *Művel*, szellemileg foglalkozik valamivel. *Szervez*, több részből úgy alakít egészet, hogy azok összevágó működésre képesek legyenek.

2. *Áldás, áldomás, áldozat, veternye, vecsernye, litánia.* Az Isten tiszteletének különféle nemei. *Áldás*, Istennek imádása, dicséret, magasztalás, hálaadás alakjában, jelenti egyúttal a katolikus délelti istentiszteletet, mely az oltári szentséggel való áldással jár. *Áldomás*, a régi pogány magyaroknál Istennek bemutatott áldozattal való lakoma, amint ez a zsidóknál is meg volt: et fecerunt magnum áldomás. Átvittén jókívánatokkal, áldomásokkal fűszerezett lakoma. *Áldozat*, Istennek legfőbb tisztelete valamely az áldozónak kedves dolog felajánlása és megsemmisítése által, mint ezt Isten az ő szövetségben kívánta, mely áldozatok előképei voltak Krisztus keresztdózatának, melynek folytatása a katolikus szent mise áldozat. *Veternye*, a zsoltosma dicséret nevű része hajnalban; *vecsernye* a másnapi ünnep esti megelőzése. *Litánia* szintén a katolikus délutáni ájtatosság, midőn valamely litánia után áldást ad a pap az oltári szentséggel.

3. *Csodás, csodálatos, fura, furcsa, sajátos, sajátoságos, feltűnő, különös, külön, különködő, kalandos, csodaszerű.* Nagy mértékben szokatlan. *Különös*, ami nem gyakran fordul elő; a közönségestől eltérő és megütközést keltő: k. magaviselet. *Sajátos, sajátoságos*, a szokottól elterő és a figyelmet magára vonó: s. ember, s. gondolkodásmód, a pénzának s. szaga van; *sajátnemű, sajátlagos, sajátyszerű* a. m. sajátoságos. *Fura, furcsa*, ami különössége által meglep és megneveltet; fura gondolat, furcsa öltözet. *Feltűnő*, a figyelmet nagy mértékben magára vonó. *Külön, különködő*, aki magaviseletében másokkal nem tart, a fölveti társadalmi szokásoktól eltér: pl. aki nyáron köpenyben, télen egy szál kabátban jár. *Kalandos*, kalandhoz hasonló, a lehetetlenségig, a jó erkölcs határáig különös: kaland mindenféle viszontagság, mely veszéllyel nem végződik. Kalandos utazás, k. élet. *Csodás*, megfoghatatlannak látszó, csodával határos; ritka, meglepő. *Csodálatos, csodaszerű*, rendkívülisége miatt bámulatra gerjesztő furcsa, hóbortos, elidegenítő. *Csodaszerű*, ami csodához hasonló, tehát meg nem fogható. Az utóbbi három szó felváltva használatos, de tulajdonkép csodás jelenti a megfoghatatlant és nagyot, csodálatos a szokatlant; csodaszerű a ritkát.

4. *Falka, csapat, csoport, tömeg, csorda, gulya, ménes, sereg, csürhe, konda, nyáj.* Emberek, de leginkább állatok nagyobb sokasága együtt. *Sereg*, jelent általában sokaságot, melyet egy tömegbe gyűlt emberek alkotnak: leginkább egynemű rendezett sokaság: katonák serege, egyházi nyelven a menyeyei lakók együttese: angyalok serege, a seregek Ura. *Csapat*, valamely seregnek egyes kiváló része, osztálya, különösen a katonaságnál; jelent önálló tömeget emberekből, állatokból: varjú csapat. *Falka*, csak állatokról; egy-egy kiváló rész a csordából, a csürhéből: kopó falka, egy falka tűzok. *Csoport*, több egyénből

összeállított kisebb csapat: csoportokba verődtek az emberek. *Gulya*, marha állomány, kivált ökrökből, *nyáj* juhokból, *csürhe*, *konda* sertésekből, *csorda* tehenekből, *ménes* lovakból álló inkább nagyobb, mint kis csapat. *Nyáj* átv. ért. az egy hítelekezethez tartozó hívek együttvéve.

5. *Fukar, fösvény, kapzsi, kupori, pénzsóvár, szegényes, szűkmarkú, zsobrák, zsugori, facsari*. Aki nagyon áhítja a pénzt és vagyont. *Pénzsóvár*, akinek a pénzvágya sohasem elégíthető ki. *Fösvény, fukar*, aki mértékletlenül és rendetlen vággyal gyűjt javakat és azokat a maga kényelmére sem fordítja, egyúttal aki javaiból másokat részesíteni és a közjóra adakozni vonakodik. *Uzsorás*, aki törvénytelen kamatokat szed. *Kupori, zsugori*, ki a pénzt mintegy halomra kuporgatja és zsugorgatja vagyis összegyűjti. *Zsobrák, zsugori* ember, aki alávaló módon gyűjti vagyonát és azt sem magára, sem másra nem költi. *Szűkmarkú*, nem adakozó, fösvény, aki nem szeret adni. *Szegényes*, aki sajnálja még a falatot is magától és alig költ valamire. *Facsari*, fösvény, ki mindenből pénzt facsar.

6. *Gyügye, balga, bákó, balustyán, botor, balóka, balgatag, bárgyú, bászti, bamba, buta, együgyű, félszeg, hülye, málé, mamlasz, mámmám, melák, mamuk, oktondi, ostoba, elfogódott, elfogult, bumfordi, buszma, feledékeny, füles, golyhó, sumák, süsü, szellemtelen, talóka, tökfej, tökfílkó, tudatlan*. Gyenge észtehetségű, kit emiatt könnyen elfog a félelem. *Bárgyú*, ostoba, együgyű, buta, igen kevés ésszel és belátással bíró emberről. *Balga*, kissé nyomatékosabban, *balgatag*, a bolond szónak szelidített értelemben rokona, kinek nincs helyes esze, aki nem csinál szarvashibákat, de helytelen balfogásokat tesz. *Bamba, bákó, balustya, balókás, melák, mamlasz, mámmám, bacza*, aki mindenre száját tát. *Botor*, erősebb mint balga, élheterlen. *Hüle* v. *hülye*, akinek észtehetsége hiányzik. *Oktondi* valamint *bákó* szelidebben fejezi ki a tanulatlan, járatlan mivoltát a gyermeknek. *Elfogult*, félszeg társadalmi fellépésében ügyetlen. *Bumfordi*, nagyfejű, butaképű tökfílkó. *Buszma*, felfűjt képű, buta. *Feledékeny*, rossz emlékező tehetségű. *Füles*, számár ostoba ember. *Golyhó, süsü*, buta, együgyű. *Sumák*, ostoba, bamba. *Szellemtelen*, felsőbb lelkiérő és szárnyalás nélkül. *Talóka* együgyű. *Tökfej, tökfílkó, bárgyú. Tudatlan*, semmi v. csekély ismerettel bíró.

Bernátsky Ferenc.

IRODALOM.

Simonyi Zsigmond emlékének megtisztelése. A Lipótvárosi Kaszinó Rákosi Jenő ötveneves írói jubileuma alkalmából tett alapítványának első részletét Simonyi Zsigmond tudományos működésének megjutalmazására fordította. A jutalom és elismerés adásában döntő szava volt magának Rákosi Jenőnek, aki örömmel járult hozzá, hogy Simonyi emlékét ez a megtisztelés érje.

A kaszinó elnökének levele így hangzik:

Budapest, 1921. február 1-én.

Méltóságos Asszonyom!

Tisztelettel értésére adjuk Méltóságodnak, hogy a Rákosi Jenő ötven éves írói jubileuma alkalmából megajánlott százezer koronás alapítványunk első húszezer koronás részletét Méltóságod megboldogult férjének, a nagynevű nyelvtudósnak halhatatlan érdemű munkássága elismeréseül Méltóságodnak utaltuk ki.

Fogadja ezt a posthumus kiüntetést, mint hódolatot egy szerény, fáradhatatlan és a nemzeti nyelv ügyében el nem múló érdemeket szerzett tudós emlékezte iránt.

*Méltóságos Asszonyomnak
tisztelő hiva*

Baracs Marcel.

Benedek Elek. Édes anyaföldem. Egy nép s egy ember története. A Pantheon irodalmi intézet r. t. kiadása. 2 kötet.

A nép nyelvével gyakran visszaélnék az irodalomban. Az a vegyes, az ország minden vidékéről összezaggyált népiesség, mellyel sok népieskedő író nyelvében találkozunk, nem teszi széppé, színessé és kifejezővé a stílust, csak tarka, gyakran bántóan ríktó foltokat rak rá. Az igazán népies író egy vidék nyelvén beszél, a maga anyanyelvét használja s ezt igyekszik tárgyának megfelelően irodalmivá emelni. Tudással és ízléssel kell az írónak a népnyelv szavait, szólásait, nyelvtani formáit a maga művészi célja szempontjából felhasználni, csak így gazdagíthatja az irodalom nyelvét. Benedek Elek könyve minket elsősorban ebből a szempontból érdekel. Ő egyike azoknak a keveseknek, akik a maguk szülőföldjének nyelvét a maga tisztaságában és szépségében vitték be az irodalomba. Nyelve az erdővidéki székelyek nyelve. Ez a nyelv szólal meg könyveiben s emelkedik irodalmivá aszerint, hogy kinek és mit ír. Meséiben tisztább és gazdagabb a népiesség, regényeiben inkább emelkedik az irodalmi nyelvhez, elhagyva a népiesség sallangjait. A stílusnak ezt a változatosságát megfigyelhetjük ebben a könyvben is. Amíg élete a székely földön, Kisbaconban vagy Székelyudvarhelyt folyik, bővebben buzognak a tájszavak, népies szólások, mint pl. *sűjtő* (a kenyérsütő kemence I: 43), „hátha *visszabogárodzik* hozzá az a három tehén” (uo. 77), *merékje* (szénahoglya uo. 84), „meg is ütődtek azon, hogy egy ilyen *szetemnyi* legénykét *kolégyomba* visznek” (uo. 89), *szép asszonyok* (a boszorkányok neve a székelyek nyelvén uo. 109) stb. Ha a nép embere beszél, egészen más a stílusa, mint amikor maga mondja el élete történetét. Ilyen jóízű elbeszél-

lés, a népiesség minden zamatával, midőn az öreg Bedő Áron elmondja, hogy járt a nagymagyarországi urakkal, akiknek a bányát akarta megmutatni (II: 166—8).

Benedek könyve nemcsak egy író életének s az utolsó négy évtized irodalmi mozgalmainak érdekes képe; egyúttal a maga székely népének megkapó rajza, s ezért nyelvi és néprajzi szempontból is érdekes. Egy helyt találóan jellemzi az Erdővidéken érintkező két nyelvjárást: „Negyvennégy falu a kerület, beillenék egy kis vármegyének. Kettészakítja Réka királyné erdeje: kilenc falu az erdőn innen, a többi túl. Túlön is túl. A kilenc falu erdőzúgásos, vadgalambszólásos Erdővidék egyik darabja — ez az én hazám. Viselete, beszéde más e népnek, mint „ahajt“ túl a Rikán. Itt az itt — *itt*, túl a Rikán *ehejt*; az *ott* — *ahajt*. Nálunk azt mondják: *arra*, *erre*; túl a Rikán: *aharré*, *eherré*. Nálunk az is *es*, túl a Rikán megmaradt *is*-nek. Nálunk nyáron vékony szőttes nadrágban, télen szürke posztóban járnak a férfiak. Kevés már a fehérharisnyás székely¹, ahajt, túl a Rikán, télen-nyáron vastag fehér harisnyát viselnek. Emitt „szinte“ pörge kalappal köszönnék, ahajt, túl a Rikán, széles karimájú, magas tetejűvel.“²

A néplélek kitünő megfigyelője Benedek; az ő elbeszélésében megelevenedik előttünk a kis székely falu a maga egyszerű, becsületes népével, kedves ismerőseinkké válnak nagyapó és nanyó s mindazok, akik az ő egyéniségének fejlődésére hatással voltak s érdeklődéssel kísérjük, mint szakad el falujától, hogy a fővárosi ujságíró és író életét élje s mint tér vissza élete alkonyán édes anyaföldéhez.

BALASSA JÓZSEF.

Három kis könyvecske a régi magyar irodalom köréből. Könyvedvelőnket újabban elárasztják korlátolt számban nyomtatott, de néha kétes értékű vagy kétes ízléssel készült könyvekkel s a ritkaság cégére gyerge dolgokat is elterjeszt. Pedig, ha szép és drága köntösbe öltöztetjük a könyvnyomtatás termékeit, elengedhetetlen feltétel, hogy a szép külső értékes tartalmat takarjon. Ebből a szempontból is örömmel forgatjuk azt a három kis könyvecskét, melyet Király György állított össze s Kner Izidor könyvnyomtató Gyomán adott ki.

A három kötet címe³:

1. Egy nemes emberről és az ördögről való *História*, melyet egyéb fabulákkal és lött dolgokkal egyetemben *Heltai Gáspár* írásaiból kiszedegetett és ím újra napfényre bocsátott *Király György* deák.

2. Az Miasszonyunk Szíz Mária csodáiról való *Hét Legenda*, melyeket egynéhány szenteknek életeknek rövid *Históriájával* egyetemben több régi magyar manuskriptumokból kiszedegetett *Király György* deák.

3. Egy özvegyasszonyról és egy katonáról való *História*, melyet egyéb

¹ Sok tájszót ügyesen, az elbeszélésbe szőve magyaráz meg Benedek, de a harisnyát nem magyarázza. Pedig olvasói közül nagyon sokan nem tudják, hogy a székely *harisnya* nem harisnya, hanem háziposztóból készült sűrű nadrág.

² Nem mulaszthatjuk el, hogy ezúttal rá ne mutassunk könyvnyomta ónk-nak egy helytelen s a magyar nyelv dallamosságát rontó eljárására, a hosszú *ú*, *ü*, és *í* teljes elhanyagolására. Ebben a két kötetben egyetlen hosszú *í*, *ü*, *ü* sincs s ez itt még bántóbb, mint má-utt, mert meghamisítja a székely nyelv sajátosságos dallamosságát. A fentebbi idézetben mi hosszú magánhangzót szedettünk, ahol kell. A szedő kényelme kedvéért nem szabad feláldozni a magyar kiejtés egy sajátosságát sem.

³ Mindegyik kötet 600 példányban készült s a számozott példányok ára 100, 200, 360 vagy 600 K.

régi trufákkal, azaz mind víg és szomorú történetekkel egyetemben mindeneknek örömeire és okulására egybegyűjtött *Király György* deák.

Az első kötet Heltai Gáspár Fabuláiból és krónikájából közöl 11 történetet, a második különböző kódexekből válogatott össze 7 Mária-legendát s néhány részletet a szentek életéből, a harmadik vidám történeteket állít össze Poncianus históriájából, Bornemisza Peter, Haller János, Pesti Gábor, Prágai András, Rosnyai Dávid és Szenczi Molnár Albert munkáiból. A régi tartalomnak teljesen megfelel a stilszerű külső, s ebben a törekvésben együtt dolgozott a szerkesztő, a rajzoló és a könyvnyomtató. Mindegyik kötetet Kozma Lajos négy fametszetű képe díszíti; ezekben izléssel és tudással utánozza a XV—XVI. század fametszeteit. A betűk alakja, a kezdőbetűk, a lapdíszek és vonalak, a kötés, mind a régi nyomtatványokra emlékeztetnek bennünket. S a szerkesztőnek mindegyik kötet végéhez csatolt s a kegyes olvasóhoz intézett „végező beszéde” sem zökkent ki bennünket a régies hangulatból. Király György ügyesen utánozza stílusban a XVI. sz. magyar nyelvét; s hogy a szöveg megértését a régi irodalomban nem eléggé jártas olvasó számára is megkönnyítse, mindegyik kötethez a „megöregedett szóknak lajstromát” csatolja. Jobb szeretettük volna, ha a mai olvasó előtt ismeretlen szók jegyzéke bővebb lett volna, hisz a megmagyarázottakon kívül még sok szó zavarhatja a megértést. Így pl. a Heltai kötetben *marha* jószág, vagyon jelentésben; u. ott igen *marhás* lón, a. m. gazdag, vagyonos. Meg kellett volna m. gya-rázni az *ereklő* (ereklye), *letem* (csont) szavakat és még sok más szót. A *síbság* szónak az a magyarázata „huncutság” nem helyes; ez a szó gázságot, gonosz-ságot jelent a Török Balintról szóló elbeszélésben is, egyértelmű vele az ott használt *latorság*. Ép ezért nem kellett volna a szerkesztőnek „az jámbor olvasó-nak” szóló részben sem használnia: „mert nem pakocsából avagy síbságból mű-veltem”. A *pakocsa* tréfát jelent, de a *síbság* nem egyjelentésű vele.

E köteteket nagy élvezettel forgathatja akár a szép könyv, akár a régi irodalom kedvelője; legjobban az fogja élvezni, akiben az irodalmi jó izlésnek mind a két formája egyesül.

B. J.

Petronius Arbiter. Trimalchio lakomája. Fordította: *Dr. Révay József.* (Amicus kiadása.)

Révay Józsefnek erről a kitűnő fordításáról már egy ízben megemlékezett a Nyelvőr (48:134), midőn az Esztendő 1919 februári füzeté közölte. Ekkor Filologus (Simonyi Zsigmond) méltatta a fordítás tősgyökeres magyarságát s rámutatott arra is, hogy a fordítónak mennyire sikerült átültetni az eredeti latin szöveg tréfás, mulatságos és zamatos stílusát. Ezt az ítéletet most megismételhetjük, midőn az Amicus kiadóvállalat külön kötetben tette könnyen hozzáférhetővé s besorozta *Régiségek — ritkaságok* c. vállalatába, melyben az ó- és középkori irodalom érdekes, kisebb alkotásait mutatja be a magyar olvasóközönségnek. Elismeréssel mutathatunk rá arra is, hogy a fordító a Nyelvőr bírálójának útmutatásait követve, eltüntette azt a néhány kisebb foltot is, ami az első kiadásban még akadt.

Könyvek. Zolnai Gyula. A *-si* képző eredete. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. 23. k. 10. sz.)

Karl Ettmayer. Vorläufiger Bericht über Phonogramm-Aufnahmen der Grödner Mundart. (53. Mitteilung der Phonogramm-Archivs-Kommission. Wien 1920.)

H. G. Wells. A szenvedélyes barátok. Regény. Fordította Mikes Lajos. Lampel R. kk. r. t. 1920.

Benedek Marcell. Pokoljáró Tar Lőrinc. Regény. Bpest Dick Manó kiadása.

Földes Artur. A nagy kereszt. Dráma. Bp. 1920. Az író kiadása.

Kultúra és Tudomány: Dr. Balanyi György. A Balkánprobléma fejlődése 1856—1914. — *Henry George.* Munka, hit és föld. — *G. le Bon.* Mult és jövő. Ford. Dr. Wildner Ödön. Bpest 1920. Franklin-társulat.

Olcsó Könyvtár: Angyal Dávid. Mohács. — *Fest Sándor.* Angolok Magyarországon a reformkorszakban. — *Ybl Ervin.* Az antik és a modern művészet. — *Puskin Sándor.* Anyegin Eugén, ford. Bérczy Károly. — *Hegedüs Loránt.* A magyar éjszaka. Bpest, Franklin társulat.

Magyar Klasszikusok. A Kisfaludy-társaság matinéinak bevezető előadásai. Tartották: Beöthy Zsolt, Herczeg Ferenc, Kozma Andor és Négyesy László. Bpest. Franklin-társulat.

Alexander Bernát. Shakespeare. Bpest 1920. Franklin-társulat.

Sajó Sándor. Tegnaptól holnapig. Ujabb költemények. Bpest 1920. Franklin-társulat.

Erdős Renée. Antinous. Regény. Bpest 1920. Pantheon.

Timmermanns. A gyermek Jézus Flandriában, ford. Harsányi Lajos. Bpest 1920. Pantheon.

Papp Viktor. Bach. Bpest 1920. Pantheon.

Folyóiratok. *A Gyermekek.* XIV. évf. 1920. 6—10. sz. *Bakonyi Hugo.* A nyelvtani formák fejlődése a gyermeknyelvben. Első közlemény.

Néptanítók Lapja. 51. évf. 1—3. sz. *Szendrey Zsigmond.* Karácsonyi néphiedelmek, szokások és varázslatok.

Nyugat. 1920. október. *Laczkó Géza.* Cardinalis Pázmány. [Pázmányrak a magyar irodalmi nyelvre gyakorolt hatásával is foglalkozik.] — *Kosztolányi Dezső.* A magyar próza atyja. [Pázmány nyelvének és stílusának érdekes jellemzése.]

GYÁSZJELENTÉS.

Géresi Kálmán 1841—1921.

Abból a nagy és lelkes táborból, amely félszázaddal ezelőtt körülvette a diadalmas útjára induló Magyar Nyelvőrt, alig van már egy-két ember életben. Az utolsók egyike dőlt ki a napokban (1921 január 23-án) Géresi Kálmán ny. tank. főigazgató, a debreceni Csokonai-kör elnöke személyében.

Géresi nem volt nyelvész, de mint az Imre Sándor kollégiumi tanszékének a betöltője és még inkább, mint írói hajlamú és tehetségű férfiú kötelességének tartotta a legélénkebb figyelemmel kísérni a magyar nyelv művelés és nyelvtudomány mozgalmait. A *Nyelvőr* táborához bizonyára az is vonzotta, hogy ott látta a Szarvas Gábor vezérkarában Budenz Józsefet, akihez a nagyrabecsülés és a személyes jó barátság kötelékei fűztek, amelyek még akkor fonódtak köztük, amikor Budenz hosszabb ideig tartózkodott Debrecenben a Géresi nagybátyja, Lugossy József, híres nyelvtudós házában.

Géresi a Nyelvőrnek egyik legbúzóbb olvasója és a maga hatáskörében támogatója, a támadások ellen védelmezője volt, de nem tartozott az orthologia karcos hívei közé. Amit a Nyelvőrbe írt, azok a cikkek sem tulajdonképeni orthologus cikkek. A nyelvhelyesség terén az Arany és Gyulai felfogásához hajolt, tudatosan került minden idegenszerűséget, de viszont nem viselt író háborút a nyelvújításnak annyira-amennyire meghonosodott termékei ellen. Józan mérséklet irányította itt is, mint az irodalom és a tudomány más kérdéseiben. — Stílusa a régi magyar egyházi prózának és a XIX. század megújított irodalmi nyelvének érdekes vegyüléke, amelynek főjellemvonása a tartalmas komolyság, a szóvirágok nélküli emelkedettség.

A Magyar Nyelvőr őszinte szívvel gyászolja Géresi Kálmánt, egyik legrégibb dolgozótársát és holtig igaz hívét.

K. A.

(Debrecen.)

NYELVMŰVELÉS.

Az ötvenedik év. Egy félszázaddal ezelőtt érlelődött meg Szarvas Gaborban az a gondolat, hogy egy folyóirat köré kell gyűjteni a magyar nyelv barátait s a magyar nyelvtudomány művelőit. Így született meg a Magyar Nyelvőr. S Szarvas Gábor kemény egyénisége, éles esze, erős meggyőződése határozott irányt tudott szabni a folyóiratnak. Nagy munkaereje másokat is kitartó munkára serkentett s évről-évre mind nagyobb táborra fejlesztette a Nyelvőr gárdáját. Az első kötet dolgozótársai között ott találjuk a magyar nyelvtudomány minden számottevő munkását. Budenz József és Hunfalvy Pál mellett Brassai Sámuel, Volf György, Szilády Áron, Joannovics György, Greguss Ágost, Ponori Thewrewk Emil, Szász Károly, Fogarasi János, Géresi Kálmán dolgoznak az első kötetbe s az ifjú Simonyi Zsigmond is itt lép a magyar nyelvtudomány munkásai közé. A legrégebb munkások e félszázad folyamán csaknem mindnyájan eltűntek az élők sorából. Géresi Kálmán alig néhány héttel ezelőtt hunyt el s ma már Szilády Áron, a régi magyar irodalom nagyérdemű kutatója az egyetlen, aki az élők között van Szarvas Gábor első munkatársai közül.

A Magyar Nyelvőr első számában Szarvas Gábor felvetette a kérdést: „*Mit akarunk?*” s meg is adta rá a feleletet: „Akarjuk ott, ahol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását; ahol az idegen nyelvekkel való érintkezés korcs kifejezéseket természetelt, a tisztaság előmozdítását; akarjuk a következőknek teljesen megfelelő tudományos magyar nyelvtannak összeállítását megkönnyíteni s részben előkészíteni, az által, hogy anyagot gyűjtünk s a függőben levő kérdéseket tüzetes megvitatás által tisztázzuk; mind ezt pedig a magyar nyelv életéből merített eszközök segítségével akarjuk megvalósítani”. Teljesítette-e a Nyelvőr azt, amit megteremtője akart? Ha elfogulatlanul nézzük nyelvünk

történetét az elmúlt félszázad folyamán, világosan látjuk azt a jótekonny hatást, amelyet Szarvas Gábor és az ő folyóirata a magyar nyelv tisztaságára, az írói nyelv világosságára és szépségére gyakorolt. A folytonos kritika, a néha szenvedélyessé váló vitatkozás felkeltette az érdeklődést a nyelvisztaság és a stílus kérdései iránt mind az író, mind az olvasó közönségben. A nyelvújítás bíralata, az írók nyelvének folytonos ellenőrzése valósággal közügygké tette a nyelvhelyesség kérdéseit. A Nyelvőr állandó rovatokban bíralta a magyar nyelvet az iskolában, a hírlapokban és folyóiratokban, az egyetemen és az akadémiában, a tudományos irodalomban és a fordításokban. S ha ma nézzük, miket kellett az első időben megírni, láthatjuk, mily nagy szükség volt a Nyelvőrré s mily nagyot haladt a magyar nyelv ebben a félszázadban. Nemcsak a nyelvújítás olyan szörnyszülötteit kellett üldözni, mint *dalár, szepész, ílész, mozamos* (rhythmicus), *furlyuk, főszöntöde, jóny* (bon), *nyerény* (nyeremény), *kiüllgyér* (kü ügyminiszter) stb., hanem a stílus és a nyelvszerkezet számos, ma már komikusnak tetsző hibáját is. Ekkor még közkeletű volt az *i* melléknévképző rag után: *útoni, részbeni, újbóli, alulról, több példánybani* stb.; az ilyen igealakok használata: *betöltendette volna, a víz legmagasb hőfokkal bírand*; egy orvosi munkából idézi bíralója az ilyen mondatokat: *a jüggér kötszövetén rostonyás, hájdagos izzag, a felhágó jüggér ütérdagának jelei az élön, a terimbeles veselob*.

A nyelvhelyesség kérdéseinek folytonos napirenden tartása nagyobb lelkiismeretességre kötelezte az írókat s lehetetlenné tette a nyelv törvényeinek ilyen labballíprását. Ma is szükség van az ellenőrző munkára, de be kell vallanunk, hogy íróink nyelve jobb, kifejezőbb és magyarosabb, mint amilyen a Nyelvőr megindulásakor volt. S ebben nagy íróink példaadása mellett jelentékeny része volt a Magyar Nyelvőr ellenőrző, bíraló és serkentő munkásságának. Még ma is élvezettel olvashatjuk azokat a néha szenvedélyes, de mindig ötletes, tartalmas és tanulságos vitákat, melyeket Szarvas Gábor, Brassai Sámuel, Voif György és Baksay Sándor folytattak a nyelvhelyesség egyes kérdései körül.

Szarvas Gábor érdeméből semmit sem von le az, hogy ma már a nyelvújítással szemben sok tekintetben módosult a nyelvtudomány álláspontja. Szarvas Gábor engesztelhetetlen orihológiájára szükség volt a küzdelem sikere érdekében, de ma már másképp látjuk a nyelvfejlődés útját és sokat megértünk, amit régebben kárhoztattak. Mai számunk első cikkében Zolnai Gyula is rámutat arra, hogy a nyelvújítás alkotásaival szemben meg kell változtatni az eddigi álláspontot. A nyelvésznek a nyelvújítás szóalkotásaiban is vizsgálma kell a nyelv fejlődését létrehozó lelki erők működését s a bíralatban a nyelvészt az a szempont is vezesse, hogy mennyiben szolgál egy új szó vagy egy új fordulat a nyelv és stílus szépségének, kifejező erejének emelésére. Nem szabad mindent elítélni, ami új és nem lehet mindent helyeselni, ami régi. A nyelv tisztaságának szempontját egyesíteni kell a stílus szépségének s a gondolat

világos kifejezésének szempontjával, midőn egy író nyelvét bíráljuk. Így fogva fel a mi feladatunkat, haladjunk tovább azon az úton, melyet elődeink számunkra kijelöltek. B. J.

Útszéli germanizmusok. (Vö. Nyr 49 : 23) A közzsájon forgó germanizmusoknak — pesti közönségről és közönségnek szól a lecke — se szeri se száma. Azt mondják: *bebeszéli magának* (sich einreden) helyett hogy: *elhiteli magával*. Azt mondják: *elővettem magamnak* (sich vornehmen) ahelyett hogy: *föllettem magamban*. Azt mondják: *sohse jövök hozzá* (ich komme nicht dazu), helyesen: *nem érek rá*; azt mondják: *kinn vagyok a vízből*, csupa tősgyökeres németes szóolás. Azt mondják: *erre fel mindnyájan elmentek*. A zsidós-német *da darauf* vagy *auf den herauf* helyett a német irodalmi nyelv megelégszik a *darauf* szóval, a magyarnak meg teljesen elég az *erre* szó: *Erre mindnyájan elmentek*. Nem kell hozzá a *fel*.

A villamoson dühösen ordítóznak egymásra a veszekedők: „*tartsa a száját!*“ mintha a német *halt 's Maul*-t csakugyan így kellene fordítani! Pedig a német *halten*-nek csak egyik jelentésében felel meg a magyar *tart* ige. Van annak még sok más értelme is: pl. *eine Rede halten* beszédet mond, *sein Wort halten* szavának áll, *sich halten* fogódzik, kapaszkodik, helyt áll, *dafür halten* úgy vélekedik, stb. stb. *Halt 's Maul* pedig magyarul: *fogd be a szádát!*

Ezek a germanizmusok természetesen a gyorsan dolgozó hírlapíróknál is eléggé burjánzanak. Így a gondos magyarságáról méltán híres BH.-ban is ez volt az 1919. febr. 28.-i számban: „Mert a szenátus nagy részének ez a népszövetségi tervezet *egyszerűen* nem kell“. — Egyszerűen! Úgy látszik, a német *einfach* járt a cikk írójának eszében. Simonyi a Német és magyar szó'ásokban azt írja az *einfach*-ról: „*Es ist einfach lächerlich*: merő nevetséges, kész nevetség“. A BH. kifogásolt mondatát tehát a magyar nyelvtanító vörös plajbászával így javítanám ki: „Mert a szenátus nagy részének ez a népszövetségi tervezet *egyáltalában* nem kell“, vagy így: „Mert — hiába! — a szenátus nagy részének ez a népszövetség tervezet nem kell.“

A Népszava 1919. március 6.-i számában a vezércikkben ezt a mondatot olvastam: „Proklamálták az általános sztrájkot, *kifejezetten* a Scheidemann-kormány ellen szegeződő éllel“. A Déli Hírlap-nak ugyanaz napi (III. 7.) száma meg Wilson beszédét következőképen fordítja: „*Kifejezetten* hangsúlyozom, hogy a népszövetség tanácsának... határozata...“. Mindkét esetben helytelen a német *ausdrücklich* szónak ilyenén fordítása. Lessing Minna v. Barnhelm-jének ezt a mondatát: *Sie hat mir ausdrücklich verboten, mit Ihnen zu sprechen*, Kazinczy így fordítja: *Nagyon* rám parancsolt, hogy szóra ne áljak őrnagy úrral. (Sim. Ném. és magy. szólások.) Nem mondja, hogy *kifejezetten*. A Népszava és Deli Hírlap idézett mondataiban is jobb volna a *kifejezetten* helyett a *határozottan* szó.

Azt mondja a multkor egy köztisztelőben álló, kedves barátom, aki egyébként a jó magyarságú úri emberek közé tartozik: „Két hét óta nem voltam a klubban, már egészen *ellanúllam* a kártyázást“. Úgy értette, hogy *elszokott* a kártyázástól, *kitanúlt* a kártyázásból, mert ez a német *verlernen*-nek magyar egyértékese. CzF. szerint: „Az egész világ *ellanúlt* az angoloktól a gőző-ök gyártását. A gyermek a nagyoktól *tanúlja el* a káromkodást. Ezt is tőlem *tanúllad el*“. Ez tehát egészen más. A német *ver-* a magyarban néha valóban *el-*; pl. *verralen*

elárul, *verschwinden* eltűnik, *verprassen* eltékozol. De nem mindig! Tarokkjátékosoktól, mikor valakinek az ultimóját nagy diadallal elfogják, gyakran halljuk, hogy a megalázott vesztes így mentegeti magát: *Elszámoltam magam*, vagy *Elolvastam magam*. Hát ez nincsen rendjén! Magát nem számolhatja és nem olvashatja el a magyar. Elszámolhat, beszámolhat az adott pénzzel: *Er verrechnet das erhaltene Geld*; elolvashatja az ember a könyvet, de amit a német így mond: *Ich habe mich verrechnet, verzählt*, az magyarán így van: *Elhibáztam, eltévesztettem a számlálást, az olvasást.*

KÖRÖSI SÁNDOR.

Légyen világosság és egyszerűség. A stílisztikának legfőbb törvénye, hogy gondolatainkat mindig világosan és egyszerűen fejezzük ki. Minden más követelmény, így pld. a választékosság stb. csak másodrangú lehet. Ez természetes is. Hiszen minél egyszerűbben van valamely írásmű megfogalmazva, annál kevesebb fáradság szükséges a megértéséhez s így annál közvetlenebbül hathat az olvasóra. Az a fogalmazvány ellenben, amely választékosabb, sokszor keresettebb szavakkal igyekszik szólni, ezt a választékosságot, enelkedett hangot és az előkelőség látszatát szinte fölfeje helyezi a világosságnak; ennek a megértéséhez aztán mindig több fejtörés (hogy előkelőbben fejezzem ki magamat: nagyobb szellemi munkavégzés) kell, ez pedig nem egyszer leszállítja a hatás fokát, amelyet az írásmű különben elért volna. A Nyr hasábjain többször rámutattunk már arra, hogy mennyire divatos nálunk a hivatalos stílusban a végeszakadatlan, ennél fogva érthetetlen körmondatokban való beszélés, a mondanivalóknak bonyolult szerkezetek mögé való rejtése, holott ha valahol, akkor bizonyára itt van helyén a legnagyobbfokú világosság, egyszerűség és közérthetőség. Kétségtelen az is, hogy ez a körülmény — hogy úgy mondjam — nemcsak önmagáért helytelen és veszélyes, hanem azért is, mert egyes hivatalos fogalmazványok széles körben elterjedvén, számos ember nyelvére gyakorolnak hatást, még pedig — hibás voltuknál fogva — kedvezőtlen irányban befolyásolják az emberek nyelvérzékének fejlődését. Így a hivatalos példa hatásának tulajdonítom azt a jelenséget, amit többször megfigyeltem: ha nálunk valaki valamely fontos (vagy az ő szemében fontos) tárgyról fontos, komoly nyilatkozatot akar tenni, akkor mondanivalóinak rendesen azáltal akar nyomatékot s bizonyos ünnepies színezetet kölcsönözni, hogy a legszövevényesebb mondat szerkezeteket és legbonyolultabb körmondatokat használja. Erre számos példát lehetne idézni, ime egv, amely történetesen ép szemembe akadt.

Egy ízben Á. D. a képviselőházban valami gyógyszerészeti ügyben interpellációt intézett a belügyminiszterhez. A miniszter felelt s ezt a választ tárgyalva, a Gyógyszerész Ujság többek között ezt írja: „Kevésbé tartjuk szerencsésnek a meglevő gyógyszerterek tulajdonosainak, a felállítandó új gyógyszerterek szükségessége megállapítására folyó tárgyalások alkalmával tanusítani szokott ellenakciók jogosságának miniszteri szankcionálását.” (1916. máj. 1. sz. 36. l.) Nem tekintve az olyan apróbb szépséghibákat, hogy a két idegen szó használata elkerülhető lett volna, hogy ellenakció (olv. ellenmozgalmat) inkább szervezni, indítani, v. mondjuk folytatni, nem tanusítani szoktak, ennek a mondat-szörnyetegnek az értelmét csak nagy fáradsággal lehet kihámozni. Vajjon a gyógyszerészek érdekein csorba esett volna, vagy az ügy sikerét veszélyeztette volna-e, ha valahogy ilyesformán írnak a szóban forgó kérdéstről: „A miniszter elismerte annak az ellenmozgalmnak a jogosságát, amelyet a meglevő gyógyszerterek tulajdonosai szoktak indítani, valahányszor új gyógyszerterek felállításáról és ennek szükségé-

nek a megállapításáról folynak tárgyalások. Mi ezt nem tartjuk nagyon szerencsésnek." (Aki a hosszú mondatokat szereti, még így is kedve telhetik benne.)

Hagyjunk fel tehát a körmönfont fiskálisi fogalmazásra jellemző véghetetlen, de sokszor értelmevesztett mondatokkal, mert a nemes, komoly egyszerűség ereje rendszerint jobban megragadja az olvasót és hallgatót. SOMOGYI GÉZA.

Gyógydíj, kúrtaksa, helydíj. Egy budapesti orvos 1894-ben kérdést intézett Szarvas Gáborhoz és Simonyi Zsigmondhoz, hogyan lehetne a fürdőhelyeken szedett gyógydíjat (Kurtaxe) jó magyar szóval helyettesíteni. Érdekesnek tartjuk mind a két válasz közlését.

1. Szarvas Gábor levele:

Nékem különösen tisztelt doktor uram!

Megtisztelő fölszólítására nézetemet következőkbe foglalom össze.

Valamely javaslatba hozott szóban a nyelvészet csupán két kelléket követel meg. Az egyik, hogy az új szó a nyelvben nyilatkozó törvények szerint legyen alkotva; a másik, hogy a fogalomnak, amelyet ki akar fejezni, egy szembeötlőbb tulajdonságát magában foglalja. E két kellék elseje ellen vét a *gyógy* szó, mely hibásan van a *gyógyít*-ből elvonva. He yes ellenben a javasolt *fürdőhelyi póllék*.

Az élet azonban a fönt említett két kelléken kívül még egy harmadikat is követel az új szóban: hogy tetszetős és kényelmes legyen. E kelléknek azonban híjával van az ajánlott *fürdőhelyi póllék*. Szerény javaslatom tehát az, hogy elfogadhatóság és gyorsabb elterjedhetés tekintetéből legyen a kurtaxe *helydíj* v. *helyidíj*.

A szónak első tagja kissé tág jelentésű ugyan, de a nyelvnek számtalan ilyen szava van, amelynek jelentése, amint a szó forgalomba jön, csakhamar szűkebb körre szorul. *Alkotmány* például voltaképen ugyanaz, ami *készítmény*, *csinálmány*; de ma már senkise téveszti össze e szinonimáival. Ilyenek még *kezes* = akinek keze van, *folyó* = minden híg test, *termet* = das gewächs; s a verba valent usu törvény szerint ma ez általánosabb jelentés mindegyikénél elmosódott s hallatukra minden magyarul beszélő nemcsak nyomban megérti, hogy *kezes* = bürge, *folyó* = fluss, *termet* = gestalt, hanem eszéigába se ötlük, hogy említésükkor a *kéz*, *folyik*, *terem* alapszóra gondoljon.

A *helydíj* elfogadását könnyű kezelhetőségén kívül még az is ajánlja, hogy testvérszáva *helypénz* már közkeletű s egészen mindennapi szó.

Üdvözetem kifejezésével maradok régi tisztelője

Budapest, 1894 május 27.

Szarvas Gábor.

2. Simonyi Zsigmond levele:

Mé'yen tisztelt Dr. úr!

Ha új magyar kifejezés kell a kúrtaksára, legtermészetesebb ez volna: *fürdőhelyi díj* vagy *fürdőző díj*; mert a *gyógyhely*, *gyógydíj*-léle erőtetett összetételek — latjuk — milyen nehezen tudnak a közhasználatban meghonosulni.

Azonban szerény nézetem szerint nincs szükség új szó alkotására, midőn van szavunk, mely félreérthetetlenül kifejezi a fogalmat s mely azonfölül közhasználatban van. Ez a *kúrtaksa* (a német *Kurtaxe*-ből átgyúrva). Az csak nem baj, hogy idegen eredetű; hiszen a *díj*-ről épen most mutatta ki Goldziher a Nyelvőrben, hogy idegen eredetű szó, sőt alkalmasint később honosult meg, mintsem a latin-olasz *taksa* vagy *kúra*.

Bátorkodom tehát ajánlani, maradjunk meg a félreérthetetlen és közhasználatú *kúrtaksánál*.

A szives bizalomért köszönetet mondva vagyok igaz tisztelője

Gödöllőn, 1894 jun. 1.

Simonyi Zsigmond.

A pénzügyminiszter mint nyelvújító. A *Budapesti Hírlapból* idézzük a következő sorokat: „Hegedűs Loránt, nemcsak az ország egyik legelső finánckapacitása, hanem író is a javából. Ennek tudható be, hogy éjjel-nappal folytatótt törvénytervező munkája közepette [helyesen: közben] minduntalan beleakad a pénzügyi terminológia elavult, rozsdás drótsövényébe. Tizenkét törvényjavaslatot fabrikál szegény Hegedűs Loránt és ha meg is van az a nagy erkölcsi elégtétele, hogy Wekerle Sándor mind a tizenkettőnek irányát a legnagyobb elismeréssel fogadta, szezői boldogságába mégis az az örömsöpp vegyül, hogy sehogyanszem tud megbekélni a törvényterveibe minduntalan belekérkedző idegen kifejezésekkel. Ámde Hegedűs Loránt nem az az ember, aki beéri a terméketlen panaszkodással, vagy a meddő kesergéssel. Ő nemcsak a lényegen, hanem a formán is változtatni akar, szóval itt is ki akarja nyitni az ablakokat, hogy friss levegő jöjjön be és ki akarja gyomlálni a pénzügyi törvényalkotásunk kertjében éktelenkedő giz-gaszt. Működését tekintetben már meg is kezdte, mert mint kémeink jelentik, egyáltalában nem kegyelmezett meg a törvénytervezeteiben minduntalan előforduló „fixjövedelműeknek.” Ezeket mindenünnen irgalmatlanul kivagdosta és „ridegjövedelműekkel” pótolta. Szóval, ezentúl nem a fixjövedelmű polgár fizet adót, hanem a ridegjövedelmű, akinek bizonyára jól fog esni ez a változás, mint ahogy nekünk is jól esik, hogy végre akadt egy pénzügyminiszterünk, aki nemcsak elvesz, hanem cserébe is ad valamit: ha egyebet nem, hát — új magyar szokat.”

Hegedűs Loránt egyik beszédében is mondotta: „Szerencsétlenség azonban ott, ahol mindenki fixfizetésből, vagy ahogy én szoktam mondani, *rideg* jövedelemből él.” Honnan vette Hegedűs *rideg* szónak ezt a jelentését? A szó eredeti jelentése: magányos, egyedülálló s így lett a nőtlen ember neve a régi nyelvben *rideg legény*. Emellett a szónak még egy jelentését ismeri a régi nyelv: sovány, vékony (NySz II: 1441); ez ráillik a fixfizetésre.

MAGYARÁZATOK.

Bevag(g)onoz. Ezt az igét a lapjainkban divatossá vált németes *bevag(g)oníroz* helyett ajánlottam volt a Nyr 47:76. lapján, még pedig, őszintén megvallhatom, egyszerűen a nyelvérzékem sugallatára. Schmidt József előbb (47:164) csak nem hitt e szónak helyességében, majd, miután két, sebtében előhozott hasonpéldával, a borok *palackozásával* és a *kiplakátozással* próbáltam jobb hitre téríteni (47:214), egyenesen azt állította, hogy a *bevag(g)onoz* szó „kétségkívül rossz képzés” (48:122). Hogy e „kétségkívül” hangoztatott nézetnek kétségtelenül helytelen voltát megmutassam s hogy a magam igazát, szóajánlatom helyességét a Nyr olvasói előtt minden kétség ellen megvédjem, kénytelen vagyok a multkorinál behatóbb megokolással kelni a *bevag(g)onoz* szónak véde mére. Amit tehát a szó ajánlásakor ösztönszerűleg tettem, annak most a nyelvi törvényszerűség részletesebb kifejtésével kell urát adnom.

Általánosságban azt jegyzem meg, hogy nyelvhelyességi kérdésekben csak kettős alapon tarthatja valaki magát ítélkezésre följogosítottnak, ú. m. a megbízható, erős nyelvérzék és a nyelv tényeiben és törvényeiben való tájékozottság alapján. Ez utóbbi nélkül az elsőre való hivatkozás igen sokszor tévedésekre vezet. Ilyen tévedésbe esett a *bevag(g)onoz* hibáztatója is, aki szerint ez az ige azért „kétségkívül rossz képzés“, mert „*bekocsiz, behajóz* értelmre nem ,kocsiba, hajóba berak‘. A magyar verbum (ige) transitív volta miatt is germanizmus — amilyen pl. „[ügyiratokat] *belekinteni*“: [Akten] *einsehen*“ (Nyr 48:122). Ahány okadat, annyi oktalanság. Mindenekelőtt nyelvhelyességi elvbe ütköző dolog, tehát módszertelenség az, ha valamely szónak helyességére nézve alkalmatlan, vagyis nem találó analógiákra hivatkozunk. Ilyen nem találó analógiák az itt előhozott példák, a *bekocsiz* és *behajóz*, valamint, más okból, a *betekint* ige is. Olyan -z képzős igéket kell ugyanis figyelembe vennünk, amelyek a *bevag(g)onoz* magyarságát nemhogy kétségessé tennék, hanem egyenesen igazolják. Ezeknek pedig meglehetősen nagy a számuk. A *bekocsiz* és *behajóz* szónak látszólagos ellenmondó jellegét azután meg kell külön magyaráznunk.

Mindnyájan tudjuk, hogy a magyar igésítő képzőknek igen változatos a jelentésük (l. Budenz: Ugor alakt. 118—120, TMNy 459—460, Szinnyi: Nyhas. 75—76). Ezek a képzők általánosságban csak azt jelentik ugyan, hogy az alany az alapszóban kifejezett tárggyal vagy dologgal valamit tesz, ez a *vele való tevés* azonban az illető igék gyakorlati használatában a cselekvésnek a tárgyhoz való különféle lehetséges viszonyulása szerint más-más jelentésbeli értékke jegecedik ki. Itt most csak azt fogom elég számos példában bemutatni, hogy — amit eddig tudtommal külön nem állapítottak meg — az igésítő -z és -l képzők valósággal *valamibe tevés, valamibe rakás*-félét is jelentenek, mert éppen ezt a jelentést tartotta a fentebbi ellenvetések tevője a *bevag(g)onoz*-ra nézve lehetetlennek, azon okon, hogy a *bekocsiz, behajóz* igéknek nem ,kocsiba v. hajóba rakás‘ az értelmük. Íme a példák betűrendben, köztük a már első alkalommal (47:214) fölhozott *palackoz* is: *anyakönyvez* (születést, házasságot, halálesetet) ,anyakönyvbe iktat‘; *bebörtönöz* ,börtönbe zár‘; *bekebe(e)lez* ,vminek kebelébe folvesz‘, pl. tudományos, kereskedelmi tarsulatba bekebelezni valakit, némely erdélyi megyéket bekebeleztek Magyarországra (CzF. példái, *bekeblez* a.); *bekvártélyoz* ,kvártélyba, szállasba elhelyez‘; *beraktároz* ,raktárba rak‘; *betábláz* (a *tábla* szónak megszorított értelmű alkalmazásával) ,telekkönyvbe iktat‘; *lajstromoz* ,bizonyos neveket, címeket, tárgyakat lajstromba szed‘ CzF.; *leltároz* ,leltárba fölvesz, leltárba iktat‘; *palackoz* (borokat) ,palackokba tesz‘; *raktároz* ,raktárba rak‘; *skatulyáz*: einschachteln KB. ,skatulyába rak‘ (vö. pl. „megváltójuknak [tartották] azt, aki őket bele akarta skatulyázni egy olyan állami rendbe, ahol megmarad a magántulajdon“ Fábrián Béla: Oroszorsz. pusztulása stb. 1919. 94. 1.); *számláz* (vmely követelést) ,számlába vesz‘; *szótároz* ,szótárba fölvesz‘ (valami 15—20 év óta divatos szó nyelvészeti irodalmunkban, *szótározva* még nincs!); *telekkönyvez* (birtokot) ,telekkönyvbe iktat‘; *törzskönyvez* (helyneveket stb.) ,törzskönyvbe iktat‘. Mindezek a példák elégséges igazolásul szolgálnak arra, hogy a *bevag(g)onoz* szót én az *einwaggonieren* fogalmára ösztönszerűleg is helyesen ajánlottam. Mert ezek a példák a szóajánlás pillanatában mind kívül voltak a tudatom küszöbén, mind csak utólag kerestem őket elő szóismeretem tárházából. Hasonlók ezekhez, bár természetesen ismét más árnyalat van bennük: *korcsmáz, pincéz, templomoz* ,korcsmába, pincébe, templomba járogat‘. Az -l képzőnek is van ilyen alkalmazásmódja, pl.

beszállásol ,szállásba helyez'; *bezsebel* ,zsebre rak'; *dobozolt* hús: Büchsenfleisch KB. ,dobozba(n) elteit h.'; *könyvel* ,könyvbe iktat'; *markol* ,marokba szorít' CzF; *szállásol* ,szállásra rendel, utasít' CzF. Nem is kell külön kiemelni, hogy ezek a szók egytől-egyig átható igék. Lehet-e mármost e nyelvtények ismerete után azt állítani, hogy a kocsiba rakásnak *bevag(g)onozással* való kifejezése magyarul, hogy a *bevag(g)onoz* ige „kétségkívül rossz képzés?”

A *bevag(g)onoz* igét támogató és átható jelentésű *anyakönyvez*-féle újabb igékkel szemben a régebbi eredetű *hajóz* és *kocsiz* szavak a -z képzőnek más alkalmazásmódjával, átnemható értelemben alakultak meg s ezt az értelmet *be*-igekötős összetételükben is megtartották. Innen magyarázódik a *bekocsiz* és *behajóz* igéknek a *bevaggonoz*-étől eltérő természete, hogy t. i. ,kocsiba v. hajóba rakást, nem jelentenek. Ebből azonban a más felfogáson alapuló iménti átható -z és -l képzős igék jelentésére vonatkozólag semmi akadály nem származhatik, vagyis a *bekocsiz* és *behajóz* értelme alapján az *anyakönyvez*-féléknek s így a *bevag(g)onoz* igének jelentése és képzése ellen jogos kifogást nem tehetni. Ezzel természetesen az alól a kifogás alól is kirántódik a gyékény, hogy a *bevag(g)onoz*-nak átható jelentése németesség volna.

(Pozsony, 1919 november.)

ZOLNAI GYULA.

A valamibe tevést jelentő -l képzőre újabb példa: „Német bányából származó... ételső *zsákolva* azonnal átvehető” (Bp. Hírlap 1920 VII 7, 4, 1.).

(Budapest.)

Z. GY.

Az indulatszó mint indulat, érzelem kifejezője nem bontható föl alanyra és állítmányra, jelentésénél fogva mégis párhuzamos egy-egy állítmányi, igei kifejezéssel, leginkább a föl-zó ítással. Egyszer a következő iskolai adomát olvastam: „Tanító. Mondj egy puszta mondatot! Tanuló. A ló *húz*. — Tanító. Helyes. Alakítsd most ezt át *parancsoló* mondattá! Tanuló. *Gyi te! gyi!*” — A felszólító móddal rokon minden ilyen fölkiáltás: *hess! coki! mars!* Azért sokszor határozót is teszünk melléjük, akár valami ige mellé: *mars ki! hess innen!* „Hess másé az udvarrúl!” (Dug. Péld. 1:150). Állhat az indulatszó névszóknak különféle ragos alakjaival: *jaj neked! ne neked! vae tibi! weh mir!* Legérdekesebb az 'ime' és 'ne' jelentésű indulatszóknak tárgyesettel való kapcsolata, pl. lat. *eccum* = *ecce cum*, szó sz. ime őt! olasz *ecco mi* „ime engem” = itt vagyok (fr. *me voilà* = *me vois là*), horvát *na ti sablju* 'ne neked a kardot' = itt a kard (l. Vondrák. Vergl. Gr. 2:315), Innen a magyar *ne* és *nesze* is néha tárgyesettel jár: „Inkább akarom, hogy ujjal mutassanak reám, mondván: *neszsze a fösvényt*, hogy sem azt: *neszsze a hintóban az eleven borhordót*” (Fal. 306. NySz). „Ország és világ azt fogja mondani felőle: *nesze a ritka madarat!*” (Fal. 367. NySz). S vö. még: „*Ne meg* könyved: en tibi tuum librum” (Corp. Gram. 279), mintegy 'fogd meg, fogjad a könyvedet!'

SIMONYI ZSIGMOND.

Kétes szók. *Cserjed?* Bessenyei Gy. a Régi M. Könyvtár szerint a Természet világában (485—7. sor) azt írja: Inti vágyódása, kedve után szalad, ... *Cserjed* a kívánság nagyobb erejével” (a serdülő ifjuról van szó). Ez bizonyára a kiadás hibája s a kéziratban így lehet: *gerjed* (a nagy írott G néha igen hasonlít a Cs-hez).

Sulya, sullya. Szarvas G. külön szónak vette a NySz-ban 'gravis, molestus' jelentéssel, két régi adat alapján. Egyik az ÉrdK-ból: Az gyermek ees annewel

súlyab leezen wala. De ez nem *súlyább* (mint Sz. nyilván gondolta), hanem *súlyabb*; a *súly* szó itt melléknévül van használva a *nehéz* analógiájára, azért, mert a régiéknél gyakori a személyragos *súlya* = *neheze*. — A másik adat egy 1557-iki levélből: ... inemew nehez ces sulia betegség. Ebben is a személyragos alakot láthatjuk: *súlya betegség* olyan szerkezet, mint *alja búza*, *apraja dohány* és sok más (l. ezekről Simonyi: Jelzők mondattana 45). Vö. a népnyelvből: a beteg a súlyán van, a súlyán fogta a hideg stb. (MTsz.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Folt és falka. A *folt* szónak közönséges jelentésein kívül ez a különös jelentése van: falka, csorda, csapat. Így már a régiebb nyelvben s a mai nyelvjárásokban, de az újabb irodalomban is előfordul, pl. Aranynál: Mikép nagy foltja sereges madárnak, mind sorba verődnek, mielőtt leszállnak (BH 4:28). E jelentés alapján Szarvas Gábor úgy vélte, hogy a *falka* szó a *folt*-nak kicsinyítője: *follika* (l. Nyr 20:529). — Csak föl akarok említeni egy másik lehetőséget. Az olaszban találjuk ezeket a kifejezéseket: *folco*, a régiebb nyelvben és nyelvjárásokban a. m. nyáj; (az ófranciában is *folc* nyáj, sereg, vö. Diez 586; a szó kétségkívül a német *Volk* s a német szó is jelent nyáját, madárrajt); *folia* (és *folata*) tolongás, csapat, *folata d'ucceli* madárraj. Ezekből is eredhetett a nyáját jelentő *folt* és *falka*, annival inkább, mert a pásztoréletre vonatkozó szavaink közt több is van olasz eredetű. Így talán maga a *pásztor* is, azután a *bojtár* (Nyr. 13:562) s talán a *pajla* is = olasz *baila*, *capanna* (innen a szlovén *bajla*, hőlzerne Hütte¹). — A foltot és a régiségben darabot is jelentő *folt* nézetem szerint más eredetű szó. *Falka* a régiségben s a népnyelvben a 'csoport, rakás' jelentését is fölvette; hogy pedig néha darabot, részt is jelent, azt a vele különben rokonjelentésű *folt* behatásának tulajdoníthatjuk.

SIMONYI ZSIGMOND.

Szélt vesz, szélt fog. „A lovak, mint ünnepen, szélt vettek a széles gyepen” (Arany: A hegedű). Ezt a kifejezést megmagyarázta Szarvas G. (Nyr 12:38): „Kapulás, aratás alkalmával a munkások... kiki elfoglalja a maga helyét, a ráeső rész, a pászta szélére áll: Erre mondják: Ippe most vettek szélt az aratók. *Szélt vesz* a vadásztársaság is, midőn egymástól kellő távolságban fölállnak, hogy megkezdjék a hajrát”. (Itt *szél* nem a szélét, hanem a szélességét jelenti az illető területnek. Vö. NyF 11:43). — Így írja már Szalárdi a 17. században (NySz): Az ellenség az országban szélt-vevén; valahol eljönne, mindent porrá teszen vala. S ugyanő így is írja: Az erdőket széiben vévén iszonyú kiállításal űzik, kergetik a vadakat. — Máshol így mondják: *szélt fogni*, pl. Borsodban, Abaujban (MTsz). És így írja Baksay Sándor is: Tizenkét emberével — láncsások és nyilasok — szélt fogva az erdőn behatolt a rengetegbe (Irod. Dolgozatai 1:24)². Ez a forma is előfordul már a 17. században: Az hajdúság estve szélt fogott az erdőn, berken (Bercsényi Lev., a NySz-ban tévedésből a 'vēntus' jelentésű *szél* szólásai közt idézve). — Más ez: *szelet fogni*, pl. Hogy az ember az dohatól belé ne haljon, nagy orvosság egy lepedővel szelet fogni azféle gödörben (NySz uo.). Ilyenkor aztán fölkapott sötét paripára, elment *szelet fogni*, s amint a fekete

¹ Megjegyzem, hogy az angolban is van *fold* 'akol, nyáj', de ez csak véletlenségből hasonlít az imént fölhozott szavakhoz.

² Hasonló szólás uo. 2:407: *Sort fognak* közöttünk, együtt ülnek velünk. Es szintén ilyen analógiára készült a köv. sikerült kifejezés (noha Horváth J. MNy 7:73 a Nyugat magyartalanságai közé sorozza, mintha a *pártját fogni* félreértése és elrontása volna): „Nem fogtak páriót” = nem foglaltak állást.

megindult alatta, úgy elhagyták maguk után a szelet, hogy még azt a szelet is előtalálták, amelyik szemközt fújt (Vas G. Egy alispán 21). Mért akartok ti kerülgetve szelet fogni tőlem, mintha hálóba akarnátok terelni? (Arany: Hamlet 3:2. Az eredetiben: Why do you go about to recover the wind of me, as if you would drive me into a toil?) Szelet fogván megered a gálya (Arany BH 2:40)¹. — Ez így is előfordul: Ha *szelet vehet* szárnya sugárára, verset repül véle s ki-megyen próbára (Gyöngy. összes költ. 1:92). SIMONYI ZSIGMOND.

Szólásmagyarázatok. 1. *Síppal, dobbal, nádi hegedűvel*: ismert mondás a magyar gyermekversekben, s a *síp dob hegedű* így együtt már kódexeinkben előfordul (l. Réthei Prikel M. jegyzetét a tárogató sípról szóló cikkéhez Nyr 47:6). De előfordul a német népköltésben is, legalább az úgyn. kardostáncról szóló közleményben olvassuk (Zeitschr. für Völkerps. u. Spwiss. 19:418): „Ich tret dem deutschen Kaiser in sein Land *mit Trommel und Pfeifen und klingendem Spiel*.“

2. *Hóres móres, markó füles*. Ezt a közmondást Erdélyi János így magyarázza: „Asszonyainkra is ragadván a diákos világból valami, ők e közmondást ebből fordították félmagyarra: honores mutant mores. Ugyancsak ezt is értjük alatta országosan“. — Érdekes, hogy a németben is idézik a latin közmondásnak ezt az elferdítését: „*hurres mures*: honores mutant mores“ (K. Bruchmann: Psychol. Studien zur Sprachgeschichte 155).

3. *Annyi mint az*. Arany sokszor írja: *egy szó annyi, mint száz* vagy *egy szó, mint száz*, így is: *egy szó, mint ezer*, l. az idézeteket Lehr: Toldi 399, Simonyi: MKötőszók 3:168. Lehr így értelmezi: „Ezt a formulát akkor szokás használni, midőn a már részletesen elmondottat általánosságban összefoglaljuk, v. midőn nem akarunk vminek bő elmondásával szót szaporítani“; és idézi a köv. rokonértelmű kifejezéseket: *szóval, egy szóval, száz szónak is egy a vége, elég az hozzá, elég azon, elég a*. Nem idezi ezt a formát: *elég az azon* (l. Nyász elég Szól.), továbbá az előbbieknél ezt az érdekes rövidítést: *annyi mint az*. Gyakran használja Faludi és Kazinczy, de Vörösmartynál is előfordul: Engem nevemről gyűlöl a világ; annyi mint az: az én nevem Igazmondás (Fal. 337). Annyi mint az tehát... (632 stb.). Annyi mint az, menien tehát: Nun *meinetwegen*, geh' Sie nur (Kaz. Barnhelmi Minna 75). *Annyi mint az!* ide hát (Vör. Csongor és T. 4. fv. elején). — Faludinál a teljesebb alak is: A patvar írta ki, *annyi egy szó, mint száz* (899). — Van az elül említetteknek még egy változata: *szó ami szó*; pl. Hanem hát, szó ami szó, mégis csak... (Jókai 95:283). — A legegyszerűbb kifejezés ez: *egy szóval* = *egy szoban* kifejezve, összefoglalva a mondottakat; ugyanígy a németben; *mit einem Wort*. S még ezt se tartva elég rövid összefoglalásnak, elhagyjuk a számnevet s csak annyit mondunk: *szóval* (mint pl. *eszlen-dős* eh. *egy esztendő*). Ehhez hasonló jelenség, hogy az angol ilyenkor a számnevet határozatlan névelővé gyöngíti, pl. „No: *at a word*, madam; indeed, I must not“ (Shak. Cor. 1:3 végen). Petőfi így fordítja: „Nem, asszonyom, *egy szó mint száz*. Valóban nem mehetek.“

SIMONYI ZSIGMOND.

Pepita. A MNy-ben (15:107) Tolnai Vilmos történetileg megvilágítja a magyar *pepita* szó eredetét; egy spanyol táncosnő neve, aki 1853-ban Budapesten nagy föltűnést keltett. Tolnai még hozzáteszi: „amennyire én tudom, csak

¹ Vö. még: „Az debreceni ember, ha őzni akar, idején *szert fogjon*“ (Her-
man O. Pászt. nyk. 250) azaz jelentkezzen, hogy sor kerüljön rá.

minálunk nevezik ezt a kockás mintát *pepilának* (német: gewürfelt, karriert. francia: quadrillé; angol: chekered¹; olasz: scaccato).“ Minthogy ez a táncosnő Bécsben is vendégszerepelt, már előre is valószínű, hogy ez a jelentéskéjlődés ott is végbement. Régóta ismerem is a bécsi *pepita* szót (karrierter Stoff; mindig fekete fehér mintás). Más dátumot a quo nem tudok mondani, mint 1908-at; ekkor olvastam Valeratól a *Pepita Jiménez* c. spanyol novellát s a hősnő keresztnéve mindig ezt a szövetmintát juttatta eszembe.

S. ITZER LEÓ.

A *pepita* szót ebben a jelentésben Ausztria határán túl is ismerhetik. Legalább a Langenscheidt cég kiadásában megjelent *Encyklopädisches Wörterbuch für den deutschen Sprach- und Schreibgebrauch* felvette a német szavak közé: *Pepitastoff* [frz.-dt.]: kleinkarierter Kleidestoff. Az igaz, hogy a szótár szerzője, Kohler Vilmos a bécsi tanítónőképző-intézet tanára, tehát ép úgy, mint Spitzer Leó, a bécsi nyelvből ismeri a szót. A Langenscheidt cég kérdésünkre azt a felvilágosítást adta, hogy a *Pepitastoff* szót Németországban is ismerik, különösen üzletekben és szabóknál, a közönség körében kevésbé.

B. J.

Csifut. A MNy (1919. évf. 108. l.) közli Arad megyéből a *csifut* szót „oda van, vége van, elveszett“ jelentéssel. A beküldő, aki ezt a szót különválasztja a *csifut* „gazember“ szótól, azt is hozzáteszi, hogy nem tudja mi a szó eredete. A romanista ismeri a következő szavakat: nizza: *čifú*, piem. *čifut* „szemtelen fickó“, *čifota* „rossz bor, lőre“, déliol. *cifeca* „rossz ital, pancs, üledék“; Meyer-Lübke ezt Schuchardt nyomán a fr. *Jean-Foutre*-ral veti össze (Rom. Et. Wb. 3622). s ez a magyar *csúf* szóra is emlékeztet (Ztschr. f. rom. Phil. 31:2). Sainéan (Ztschr. 31:272) a török *čifut* „zsidó“ szóra gondol. A *csifut* „oda van“ szó mindenesetre rokon az említett olasz kifejezésekkel. Ha a *Jean-Foutre* a román szavaknak helyes etimológiája, összehasonlíthatjuk vele a fr. *foutu* szót is „vége van, kaputt“ értelemben, talán a német *futsch*-ot is, melyet egyes etimologusok a fr. *foutre* szóval vetnek össze. (Bonn.)

SPITZER LEÓ.

Törökül a zsidót egy arab eredetű szóval *jahudi*-nak, *jaudinak* nevezik. Használatos a közbeszédben e mellett a *žufut*, *žifut* (a török szótárakban *čifut*) szó is némi gúnyolódó, sértő és megvetést kifejező mellekjelentéssel. Körülbelül úgy, ahogy minálunk a zsidót *zsidráknak* gúnyolják. A *žufut* szó egyébként is etimológiai változata a *jahud-i* szónak. A szókezdő *j*-nek *č*, *ž*-s változata tatár eredet mellett szól, amit a krimi *žufut-kale* nevű helynév is támogat. A szóközépi *h*-nak *f*-es kiejtésére maga a török nyelv is mutat példákat. Ilyen a *szofta* szó, mely a perzsa eredetű *sukhte* alakra vezehető vissza, viszont az ugyancsak perzsa eredetű *benefše* (ibolya) szó a nép nyelvén *menekše*-nek hangzik. A *žufut* szónak, a már említetten kívül, egyéb jelentése, a mai élő nyelvben legalább nincsen.

KÚNOS ICNÁC.

Füle bojtját se mozdítja. Ezt a szólást jó néhány évvel ezelőtt én küldöttem be a Nyelvőr szerkesztőségének, még pedig a Nagykunság vidékeről. Azóta tudom hogy szélesebb területen is el van terjedve. „*Füle bojtját se mozdítja.*“ Jól emlékszem, betű szerint így volt a kéziratban, mert ezáltal a kiejtést akartam híven lejegyezni. Úgy látszik azonban, hogy épen ez nem sikerült nekem, mert a *bojtját* szó hosszú *ó* hangja helyett a nyomtatásban rövid *o* jelent meg s ezzel még teljesebbé vált a végzetes tévedés.

¹ Helyesen: *checked, chequered*. A szerkesztő.

Ezt már akkor észrevettem, de mivel egyszerű sajtóhibának tartottam, nem sokat törődtem vele. Később azonban a Magyar Nyelvben (6:78) Szily Kálmán meg is magyarázta. Ebben a magyarázatban holmi vállra vetett *botról* van szó, amely a pásztor füle mellett billeg. Szerinte ezért mondják némelykor a „*fülét se billenti*” helyett a „*füle botját se mozditja*” szólásváltozatot.

Másfele munkával lévén elfoglalva, ezt is szó nélkül hagytam. Úgy látszik azonban, hogy ez a jóízű „kiszólás” az íróknak is megtetszett, mert utóbbi időkben nemcsak a napi lapok hasábjain, hanem könyvekben is gyakran találkozunk vele. De mindig a Nyelvőrben közölt eredeti hibával.

Elérkezettnek látom tehát az idejét, hogy magam hozzam helyre azt a hibát, amelyet évekkel ezelőtti részben magam követtem el. Jól jegyezze meg tehát a cikk minden olvasója, hogy a fenti szólás eredetileg nem „*füle botját se mozditja*,” hanem „*füle botját se mozditja*.” Mert nem *botról*, hanem arról a pici kis *bottról* van szó, amelyet némely vidéken színes pamutból a fiatal borjú, bárány és cica fülébe szoktak függeszteni. Ennyi az egész.

Igaz, hogy a *botját* szóban az első *j* a nép kiejtésében se hangzik, de azért mindenki *bottra* és nem *botra* gondol a kimondásakor.¹ Talán mondanom se kell, hogy a szólást mindig olyan esetben használják, amikor valaki oda se hallgat, rá se hederít arra, amit beszélnek. Szóval nemcsak hogy a „*fülét se billenti*,” hanem még a „*füle botját se mozditja*.” Bizonyos fokozás van benne kifejezve, mert a fülben levő bot a maga könnyed megrezzenésével még fülbillentés nélkül is elárulja az állat figyelmét.

ZILAHY JÓZSEF.

Adatok a gyermek nyelvének fejlődéséhez. (Vö. A Gyermekek, 1918. 109—114. l.) Mássa l hangzó cseréje és kihagyása: B. Tibor (2 é., 1 h.): *ol a alissza?* (hol a harisnya?) (3 é., 2 h.): *bausz* (bajusz). Két évvel, 2 hónappal idősebb Miklós bátyja is így ejti ki ezt a szót. (4 é., 2 h.): *ajoj* (ahol); *ajova* (ahova). — B. Miklós (2 é., 2 h.): *alinya* (harisnya); (6 é., 4 h.): *birgács* (virgács); (4 é., 3 h.): *tléb* (térd); (4 é., 5 h.): *págla* (spárga).

R a g o z á s. B. Miklós (8 é., 5 h.) az *eszik*, *iszik* igéknek *esz*, *isz* iktelen alakjával él. B. Tibor (6 é., 2 h.): „Miklós *eszt* kalácsot;” figyelmeztetés után, hogy mit jelent ez? — így felelt: „M. *esztelt* kalácsot.” — „A bogár tegnap még *életl* (élt). 5 éves 6 hónapos kora óta használja a következő időalakokat: azt *hisztem*, *hisztled* stb. (hittem, hitted). — B. Miklós (6 é., 4 h.): *elt* (evett). Az *eszik* igének ez a múlt időbeli alakja a nép nyelvében is előfordul. B. Miklós 5 é., 8 h. korában ilyen tárgyragos neveket mond: *falt* (falat), *löl* (lovat).

S z ó a l k o t á s. B. Tibor (4 é., 2 h.) a csigavonal rajzát így nevezi meg: *mindég-be* rajzolás. A *mindég-be* kifejezéssel 2 évvel, 2 hónappal idősebb bátyjával együtt játék közben is él. A két testvér ugyanis nagy csigavonalat rajzol a homokba s egyikük a csigavonal külső szélétől *mindég-be* fut, a másik utána. Ha az elől futó a *pác-ig* (a csigavonal közepéig) szerencsésen eljut, akkor már nem szabad megfogni. Ez a *mindég-be* játék.

B. Tibor (6 é., 2 h.): *kukucsoló* (sztereoszkóp). Egy üzlet kirakatának szemlélésekor így nevezte meg az otthonról már ismert sztereoszkópot, amelybe „bele-

¹ A Tájszótárban egy adat *füle botja*: *Füle botját se hajtya* (Palócság), s három adat *füle botja*: *Füle botját se mozgaltja* (Miskolc), *Füle botját se mozditja* (Debrecen), *A füle botját se hajtya rá* (Abauj m.) A szerkesztő.

nézünk, bekukucskálunk.” — A *fölmegyős* nagyon csúszós (t. i. egyik útjába eső melkedésnek a sáros lejtője.)

B. Tibor 3 é., 2 h. korában hiányos, gépies és ugrásszerű számlálás közben hadarja az így képzett számneveket: *négven* (negyven), *hétven* (hetven). B. Miklós 6 éves korában ekként számlal: *kelledik*, *harmadik*.

A 3 é., 5 h. E. László a karperecet *kargyűrű*-nek nevezi. B. Tibor 4 é., 10 h. korában egy alkalommal séta közben ezt a kérdést intézte anyjához: „Hogy van az, hogy az *ulcanéző* (erkély) a semmin van, mégsem esik le?”

B. Miklós 5 éves korától a nyomatékos tagadást így fejezi ki: *nem se nem is* láttam! A tagadásnak ezt a módját 2 évvel, 2 hónappal fiatalabb Tibor öccse is átvette. B. Tibor 5 é., 4 h. korától él a következő igével: *meghéjázom* (meghámozom, pl. az almát). — 5 éves, 11 hónapos korában a csontvázat első látásra így nevezi meg: *csontember*. Ugyanígy nevezi meg a 3 é., 5 h. E. László is. (Vö. Dr. Sikorsky-Tas-Varsányi: A gyermek lelki fejlődése 89. l.)

B. Tibor 6 é., 9 napos korában a következő igét alkotta: *koránodik* (világosodik, hajnalodik). A 7 éves 6 hónapos M. Ödön „nyalván” határozói igenév helyett következetesen *nyalaván*-t ejt. B. Miklós 8 é., 4 h. korában így fokoz: „Mi már *túlabb* vagyunk!” (T. i. mi már tovább haladtunk a tanítás anyagában). H. Kornélia (11 éves, 9 hónapos) az ingát *ingc*-nak nevezi.

A gyermek eszejárása. (Megfigyelések.) B. Tibor 4 é., 2 hónapos korában így tündök: „Mi lenyeltünk egy muzsikát, az beszél, énekel, füttyöl. Apus hegedűjet nem lehet lenyelni?”

B. Miklós kb. 4 éves koráig azt hitte, hogy a füttyölés lehetősége a bajusztól függ. Addig csak az apja és más bajuszos férfiak füttyölését figyelte meg. S mivel ilyenkor látta, milyen szerepük van az ajkaknak, egészen természetesnek találta, hogy a felső ajakon levő bajusz teszi lehetővé a füttyölést. Váltig hangoztatta is, mennyire várja *bajusza* kiserkedését, hogy ő is tudjon füttyölni. Egyízben azonban meglepődve tapasztalta, hogy anyja is tud füttyölni, pedig nincs is bajusza. Attól fogva nem győzte eléggé faggatni anyját: miként tud bajusz nélkül is füttyölni?

(Győr.)

BARCSAI KÁROLY.

Pótlás. *Indulatszók személyraggal* (vö. 47: 141, 234–5, 49: 91).

Hogy az indulatszó jelentésére nézve mennyire közel áll a felszólító igéhez, azt talán legtisztábban a következő zürjén példák mutatják, amelyekben nemcsak a többes 2. személyének a ragját, hanem még a gyakorító képzőt is megtaláljuk: zürj. *na* 'nesze' (pl. *na, me ten sēta kēsēlok* 'nesze, én egy pénzes zacskót adok neked' Fokos, Fugor Füz. 19: 63) és *nale* 'nesztek' (pl. *nale, starik gozja...* 'da, nehmt, mann und frau...' Wichmann, SUS. Toim. 38: 70) (a végződésre nézve vö. *mung* 'menjetelek', *vidle* 'nézzétek meg', *korle* 'hívjátok' Fugor Füz. 19: 76, 87, 122). Egészen hasonló a *no* 'nos' indulatszónak gyakorító képzővel és a felszólító egyes 2. szem. végződésével való használata: *noli* (pl. *noli* — *šuas* — *vidliu* 'nos — mondja — nézd meg' Fugor Füz. 19: 163) (vö. *kajli* 'mássz föl', *šēvli* 'hallgass' uo. 114, 97). — Érdekes jelenség, hogy a tagadó ige felszólító módja AV. *in* 'noli' (pl. *in gorzi* 'ne kiabálj' uo. 84.) szintén előfordul ezzel a *-li* végződéssel: *inli*! 'még ne!' (uo. 97).

FOKOS DÁVID.

Felhívás előfizetésre!

Ötvenedik évfolyamába lép immár a **Magyar Nyelvőr**. S most, midőn egy félszázad munkáját pillanthatjuk át, nyugodt lelkiismerettel tekinthetünk vissza az elmúlt évre is. Elődeink nyomdokába lépve, az ő szellemükben igyekeztünk folytatni munkásságukat, az ő emléküket akartuk megőrizni, az irántuk érzett tiszteletet és hálát ébren tartani.

Most ismét a Nyelvőr barátaihoz fordulunk s kérjük őket, támogassanak bennünket, hogy folyóiratunkat a mai nehéz körülmények között is fenntarthassuk. Ez nem könnyű feladat. A papir árának és a nyomdai előállítás költségeinek folytonos emelkedése ismét az előfizetés árának emelésére kényszerít.

Az egész évi előfizetés 1921-re 50 korona. Azonban eddigi előfizetőink közül tanárok, tanítók s más tisztviselők ez évre is *25 koronáért* kapják a Nyelvőrt, ha közvetlenül a kiadóhivatalnak küldik az előfizetési díjat.

Kérjük az előfizetés mielőbbi megújítását, hogy a nyomtatandó példányok számát megállapíthassuk.

MAGYAR NYELVÖR

SZERKESZTŐ ÉS KIADÓHIVATALA

Budapest, IV., Ferenc József rakpart 27

A kiadóhivatal közlései.

A Nyelvőr régi évfolyamai közül csak a következő évfolyamok kaphatók s ezek is csekély példányszámban. Az egyes évfolyamok árát a kötet száma mellett jelezzük. Egyes füzetek nem kaphatók. 5, 6, 9, 19, 21, 23, 25 (egyenként 50 K), 26 (30 K), 30 (40 K), 33 (50 K), 35 (30 K), 36 (30 K), 37 (40 K), 38 (40 K), 40 (40 K), 41 (50 K), 42 (40 K), 44 (30 K), 48 (30 K), 49 (30 K).

A **Nyelvészeti Füzetek** még meglevő füzetei egyenkint 4 korona árban kaphatók.

ETHIKA-KÖNYVTÁR.

Az Ethika-Könyvtár oly tudományos művek kiadását tűzte ki feladatául, amelyek a természeti és a szellemi tudományok, valamint a filozófia különböző köreibbe vezetik be az olvasót. E célból sikerült a legkiválóbb szakemberek közreműködését megnyerni, kik tárgyukat nemcsak kellő szakszerűséggel, hanem egyszersmind közérthető és élvezetes formában adják elő. Az Ethika-Könyvtár tiszta, elfogulatlan tudományt akar nyújtani, hiven jeluszavához, Spinoza mondásához: non ride e, non lugere, neque detestari, sed intelligere. Mert az igazi tudás megszünteti az elfogultságot az emberek közt, elsimítja a szenvedélyek szülte egyenetlenkedést, megkönnyíti a kölcsönös megértést és **emberré** teszi az embert.

Az Ethika-Könyvtár első kötetei:

I. Schmidt József: Az ó-ind epika.

Ára 50 K.

E nagy szakavatottsággal készült mű először tárgyalja irodalmunkban az ó-ind epikus költészet egész körét. Nemcsak történetét adja, hanem a nagyobb művek tartalmát is bemutatja élvezetes előadásban.

II. Ballenegger Róbert: A termőföld. (Sajtó alatt.)

A talajismeret legkiválóbb hazai művelőjének tollából származó munka az idevonatkozó szétszórt legújabb kutatások eredményeinek felhasználásával foglalta össze a termőföldre vonatkozó ismereteket. A munka hasznos bevezetést nyújt a kezdő szakembereknek és a gyakorlati gazdának minden irányú érdeklődését kielégítheti.

III. Benedek Marcell: A francia regény a 19. században. Ára 50 K.

A legszélesebbkörű tudományos forrásfeldolgozáson alapuló mű a világirodalomtörténetnek nemcsak legérdekesebb, hanem a fejlődés szempontjából legegységesebb és legtanulságosabb fejezetét adja. A tanulmány két centrális fejezete Balsac és Zola, a társadalmi regény két nagy típusának képviselője. Ezek köré csoportosítja a többieket: az én-regény és a történeti regény képviselőit, s kiterjeszkedik a 20. század nevezetesebb íróira is, különösen Anatole France-ra.

IV. Bartucz Lajos: Az emberfajták. (Sajtó alatt.)

Az embertani kutatásoknak nálunk még mindig mostohán kezelt területén nagy szakavatottsággal fáradhatatlanul működő szerző az emberfajták és a kapcsolatos kérdések ismeretét adja. Az idevonatkozó tudományos eredményeket röviden összefoglalva különös nyomatékkal tárgyalja a magyarságra vonatkozó, túlnyomó részben eredeti kutatásain alapuló ismereteket.

V. Földessy Gyula: Ady-tanulmányok.

Ára 60 K.

Három tanulmány, mely finom beleérzéssel, egységes szempontból értelmezi Ady egyéniségét és költészetét, megvilágítja Ady versformáinak sajátosságát, mintegy véglegesen megoldva a sokat vitatott kérdést. Különös érdeklődésre tarthat számot az Ady-kommentár, az első nagyszabású, átfogó kísérlet Ady költeményeinek magyarázására.

Munkában vannak még a következő művek: A földtani megismerés elemei. A pallásfilozófia alapvonalai. Az irodalomtörténet elmélete. A madarak őstörténete. A magyar ősköltészet stb.

Az ETHIKA tudományterjesztő és könyvkiadó r. t. kiadása.
Főbizományos: LANTOS A. r. t. könyvesboltja.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

TARTALOM:

Schmidt József. Kőrösi Csoma Sándor mint nyelvkutató	35
Dénes Szilárd. Nyelvhelyesség és nyelvtisztaság	40
Vikár Béla. Analógiás hatások a népköltésben	44
Kúnos Ignác. Török szók magyar átírásban	47
Nagy Lajos. Arany nyelvi hatása Nogállra	49
Irodalom. A Nyelvőr, mint a klasszicizmus megrendítője. (Kardos Albert.) — Zolnai: A <i>-si</i> képző eredete. (Fokos Dávid.) — Balatoni Társaság	51
Gyászjelentés. Somogyi Géza	55
Nyelvművelés. Hibás szórend. (Simonyi Zs.) — Nemzetközösít, újkorúsít. (Zolnai Gyula.) — Egyenlőre. (B. J.) — Őzés. (Alföldy Mihály.) — Még mindig „Wien”. (Váró István.) — „Útban” vagy „úton” van a király? (A szerkesztő.)	55
Magyarázatok. A <i>-si</i> képző kérdéséhez. (Zolnai Gyula.) — Kivilágos kivirradtig. (Zolnai Gyula.) — Barátok, fehér papok. (Barcsai Károly.) — <i>Szent</i> és nem <i>szen</i> t családnevek. (Kardos Albert.) — Még egyszer a <i>csifut</i> . (B. J.) — Nogáll és az új helyesírás. (Nagy Lajos.) — A többesszám továbbképzése. (Simonyi Zsigmond.)	59

Felhívás előfizetésre!

Ötvenedik évfolyamába lép immár a **Magyar Nyelvőr**. S most, midőn egy félszázad munkáját pillanthatjuk át, nyugodt lelkiismerettel tekinthetünk vissza az elmúlt évre is. Elődeink nyomdokába lépve, az ő szellemükben igyekeztünk folytatni munkásságukat, az ő emléküket akartuk megőrizni, az irántuk érzett tiszteletet és hálát ébren tartani.

Most ismét a Nyelvőr barátaihoz fordulunk s kérjük őket, támogassanak bennünket, hogy folyóiratunkat a mai nehéz körülmények között is fenntarthassuk. Ez nem könnyű feladat. A papir árának és a nyomdai előállítás költségeinek folytonos emelkedése ismét az előfizetés árának emelésére kényszerít.

Az egész évi előfizetés 1921-re 50 korona. Azonban eddigi előfizetőink közül tanárok, tanítók s más tisztviselők ez évre is *25 koronáért* kapják a Nyelvőrt, ha közvetlenül a kiadóhivatalnak küldik az előfizetési díjat.

Kérjük az előfizetés mielőbbi megújítását, hogy a nyomtatandó példányok számát megállapíthassuk.

MAGYAR NYELVÖR

SZERKESZTŐ ÉS KIADÓHIVATALA

Budapest, IV., Ferenc József rakpart 27

A kiadóhivatal közlései.

A **Nyelvőr** régi évfolyamai közül csak egyes évfolyamok kaphatók s ezek is csekély példányszámban. Egyes füzetek nem kaphatók. A 48. és 49. kötet ára egyenként 30 korona.

A **Nyelvészeti Füzetek** még meglevő füzetei egyenként 4 korona árban kaphatók.

A **Simonyi emlékszáma** (1919. 7—10 sz.) külön is kapható 8 koronáért.

A kiadóhivatal kéri régi előfizetőinket, hogy amennyiben kettős példányaik vannak vagy egyes köteteket vagy füzeteket el akarnak adni, forduljanak hozzánk. Keressük a 15, 16, 18, 22, 25, 29 és 45, 46, 47. köteteket, ezekből esetleg egyes füzeteket is.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és ktadóhivatal
Budapest, IV.
Ferenc József rakpart 27.

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR MINT NYELVKUTATÓ.

Irta Schmidt József.

Es ist mit Meinungen, die man wagt, wie
mit Steinen, die man bewegt: sie kön-
nen geschlagen werden, aber sie haben
ein Spiel eingeleitet, das gewonnen
wird. Goethe.

A tibeti filológia nagynevű megalapozója nyelvrokonsági problémák megoldásán is fáradozott. E szakba vágó működése annak idején nálunk rendkívül szigorú, egy csepp sem méltányos, még csak nem is egészen igazságos elbírálásban részesült, s az akkori marasztaló ítélet a szakemberek maroknyi körén kívül velejében ma is érvényben van, úgyhogy nem lesz fölösleges revíziónak vetni alá.

Meg kell mindenekelőtt állapítani, hogy Csoma, bár rendkívüli nyelvtelhetség volt s anyanyelvén kívül nem kevesebb mint tizenhét nyelvet tudott, nem volt nyelvkuató a szónak mai bevett értelmében. Szemében a nyelvészkedés nem volt öncél, hanem csak eszköz, — a magyarság ősi hazája s régi története kutatásának eszköze. Egész nyelvészeti működése szórványosan elejtett észrevételekben, alkalmilag odavetett megjegyzésekben merül ki, amelyek összevissza néhány levelet tesznek ki s a tibeti filológia terén kifejtett munkássága eredményeihez képest számba sem vehető lappáliák. Nyelvészkedésének eredményei továbbá voltaképpen nem is voltak a széle, sebb körű nyilvánosságnak szánva. Nyilván mert idővel rájöhett, hogy feladatának nyelvészeti oldala sokkal nehezebb, mint ifjúkori felbuzdulásában hitte. Annak ellenére, hogy angol barátai és ismerősei (*Wilson, Prinsep, Torrens, Campbell*) előtt gyakrabban szólt nyelvészkedése eredményeiről s újra meg újra felszólították, hogy tegye közzé őket, sürgetésüket újra meg újra visszautasította: majd akkor lép a nyilvánosság elé, ha módjában lesz egyebet közölni spekulációnál (*speculation*). Leghosszabb nyelvészeti produktuma, egy körülbelül nyolc lapra terjedő, mintegy harmadfélszáz majdnem csupa szanszkrit-magyar egyeztetésből álló szójegyzék, csak halála után került nyilvánosságra s minden nyomát magán viseli annak, hogy nem volt a nagy nyilvánosságnak szánva, amennyiben pl. az egyeztetések semmiféle alfabetikus rendbe nincsenek szedve,

egy és ugyanazon magyar szó több ízben két különböző szanszkrit szóval van egybevetve (pl. *tart*: *dhar* és *trā*, *sziil*: *sū* és *sahatē*), egyes egybevetések egészen érthetetlenek (pl. *havas*: *himavant*, *szótalan*: *asvara*) stb. — Ilyen természetű és ily csekély anyag alapján nem lehet Csomát hivatásos nyelvkutatónak tekinteni s mint ilyent bírálgatni.

Ami már most Csoma általános nyelvtudományi nézeteit illeti, ezek nagyban és egészben a korabeli 'ábrándos nyelvnyomozók' nézeteire emlékeztetnek. Csoma is azt véli, hogy a magyar nyelv egész sereg 'keleti' nyelvvel áll rokonságban. Egy levelében pl. így nyilatkozik: 'My mother tongue, the Hungarian idiom, is nearly *related, not in words, but in structure*, with the Turkish, Indian, Chinese, Mogul and Tibetan languages' (1825). Egy későbbi keletű levelében így: '*Analogiam* ingentem esse cum lingua Turcica, Mongolica, Tibetana, Sanscritica aut Indica magna cum voluptate didici' (1832). Ez analogia bizonyítékát abban látja, hogy a felsorolt nyelvekben praeposíciók helyett postpositiók vannak s az esetek és igealakok képzése affixumokkal történik, de részleteket nem közöl. Egyáltalában a török, mongol, tibeti és sinai 'analogiák' egészen alárendelt szerepet játszanak nála s inkább csak ifjúkori reminiscentiáknak látszanak; annál tágabb teret foglal el a *szanszkrit*, amelytől igen sokat vár. Egy levelében pl. ezt írja: 'Hungari Literati postquam uberiores literaturae Sanscriticae acquisiverint notitias, mirabuntur, quanta sit *affinitas* huius antiquae linguae cum nostra vernacula' (1832), s tibeti szótára előszavában ezt: 'the *structure* of the Sanscrit is most *analogous* to the Hungarian' (1836). E „close analogy“ bizonyítékai: postpositiók használata praeposíciók helyett, különböző (activ, passiv, causativ stb.) igefajoknak, valamint a praeteritumnak és más időalakoknak képzése segédigék nélkül pusztán szótagok hozzáadásával; azonkívül, mint az említett szójegyzékből kitűnik, sok minden a szóképzés, szóösszetétel stb. köréből; vö. többek közt szkt. *asti*: *nāsti* = m. *van*: *nincsen*; szkt. *bhrātā*: *bhrātā mē* = m. *bátya*: *bátyám*; szkt. *mrga*: *mrgayati*: *mrgayā*: *mrgayu* = m. *vad*: *vadász*: *vadászat*: *vadász* (főnév); szkt. *dharati*: *dhrta-rāṣira* = m. *tart*: *ország-tartó*; szkt. *sūrya*: *sūryāvaritta* = m. *nap*: *napraforgó*; szkt. *rakta*: *rakta-pa*: *rakta-bīja* = m. *vér*: *vér-szopó*: *veres bélű*, *veres magú* stb. Hogy Csoma hasonló, a latin és görög nyelv köréből való analogiákra nem hivatkozik, az kétségtől a magyarság keleti eredetének gondolatával függ össze s egyben erős bizonyítéka annak, hogy Csoma csak annyiban törődött a nyelvészettel, amennyiben főcélja szolgálatába állíthatta. — Ami voltaképpen szóhasonlításait illeti, ezek igen csekély kivétellel mind szanszkrit-magyar szögyeztetések (l. alább).

Hogy Csomának itt futólagosan vázolt felfogását tárgyilagosan bíráljuk meg, mindenekelőtt az ő korában *uralkodó* nyelvtudományi felfogás alapjára kell helyezkednünk. Igaz ugyan, hogy a magyar nyelvnek a finn-ugor nyelvcsaládhoz tartozása Csoma korában már ki volt mutatva, még pedig idegen segítség nélkül, tisztán a.

magunk erejéből. *Sajnovics* már 1770-ben rokonította nyelvtani alapon a magyart a lapp nyelvvel, *Gyarmathi* pedig 1799-ben a többi finn-ugor nyelvekkel. E fényes eredmények ellenére a finn-ugor rokonság gondolata egyáltalában nem volt uralkodó, sőt csakhamar egészen háttérbe szorult, úgyhogy körülbelül egy fél század múlva szinte újra fel kellett fedezni s valósággal rá kellett a magyarságra erőszakolni. Az igazán uralkodó nézet, amelynek legnagyobb tudású képviselője *Beregszászi Pál*, az volt, hogy a magyar többé-kevésbé minden ázsiai nyelvvel rokon. Jól illusztrálja ezt az a körülmény, hogy *Beregszászi* kutatásairól még a nagy 'finnezők', *Gyarmathi* és *Révai* is nagy elismeréssel emlékeztek meg. Ennek a felette sajátságos jelenségnek több oka van. Egyrészt a fajára és származására büszke magyarság idegenkedve s később, *Mátyás Flórián* írásaiban (1856—59), felháborodva fordult el a lenézett finn-ugor atyafiságtól, annál nagyobb szimpátiával fogadta viszont a 'keleti', jelesül az árja (indo-iráni) rokonság gondolatát. De ez érzelmi tényező mellett még más, magából a dolog természetéből származó okok is vannak, amelyek az 'orientalisták' eljárását részben menthetővé teszik, részben egyenesen igazolják.

A grammatikai szerkezet fontosságának gondolata a 19. század kezdete körül, a nyelvtudomány vajudása korában, úgyszólván a levegőben volt, de még egyáltalában nem ment át a köztudatba, nem csak nálunk nem, hanem a külföldön sem. A szanszkritnak összefüggését az európai idg. nyelvekkel már a 18. sz. folyamán sokan kimondották, többek között minden megkívánható világossággal *Sir William Jones* (1788), de hogy mennyire terjed ez az összefüggés, arra eleinte nem tudtak felelni. Aki, mint Jones, a görög, latin, perzsa, német és kelta nyelveket ismerte, megállapíthatta, hogy ezek és a szanszkrit közt vannak hasonlóságok, de aki még több nyelvet tudott, sémi, finn-ugor stb. nyelveket, találhatott hasonlóságokat ezek és a szanszkrit között is. Az *Adelung-Vater*-féle *Mithridates I.* kötetében (1806) csakugyan van egy szójegyzék, amelyben szanszkrit szavak nem csupán idg., hanem egész sereg más, többek között sémi és finn-ugor nyelvek szavaival is vannak egybeállítva. Miért is ne? Ha a szkt. *nápāt* és a lat. *nepōs* vagy a szkt. *śatām* és a lat. *centum* egybe volt állítható, mért ne lett volna egybeállítható a szkt. *śāś* és a héber *šēš* vagy a szkt. *śatām* és a finn *sada*, m. száz? A struktúra tekintetbe vétele nélkül nem is lehetett más eredményre jutni, mint hogy a szanszkrit a sémi és a finn-ugor nyelvekkel 'rokonságban' van. A struktúra fontosságát különben Csoma is látta (l. föllebb), csak, mint kora általában, nem gondolt még a struktúra beható és módszeres elemzésére s beírta bizonyos, a ragozás, szóképzés, szóösszetétel stb. körébe vágó, általánosabb természetű 'analogiák' megállapításával. Az ilyen általánosságok *genealogiai* szempontból mit sem bizonyíthatnak, de rajtuk alapul a *morphológiai* osztályozás, amelynek alapján a legkülömbözőbb eredetű nyelvek egy kalap alá foglalhatók. Morphológiailag az 'agglutináló' magyar valóban egy kategóriába

sorolható az agglutináló török és mongol nyelvvel, a félig-meddig agglutináló tibetivel, sőt — mivel agglutinatio és flexio élesen el nem határolható — a 'flexiós' szanszkrittal is.

A struktúra kétségkívül rendkívül fontos direktívum a nyelv-rokonság megállapításában, de gyakorlati alkalmazásban egymagában (t. i. a hangtan segítsége nélkül) nem csálthatatlan. Maga Bopp, az idg. összehasonlító nyelvtudomány megalapozója (1816), a múlt század negyvenes éveiben az idg. nyelvcsaládot a malájo-polinéziai és a kaukázusi nyelvekkel rokonította, amelyekhez semmi köze sincs. A ma is talányos hovátartozású etruszk v. hethita a struktúrától idg., sémi vagy finn-ugor nyelv is lehetne. Egész nyelvcsaládok rokonsági viszonyainak megállapításánál, tehát igen régi összefüggések kutatásánál, a struktúra egymagában még kevésbé megbízható, mert az egyes nyelvcsaládok grammatikája rendkívül hosszú idő folyamán lassan alakult ki s így lehetséges, hogy két nyelvcsalád eredeti egységének kora mai szerkezetük kialakulásának ideje elé esik. Valóban semmi sem lehet alkalmasabb a dogmatikus dőltyf megalázására, mint az a tény, hogy az idg. nyelvcsaládot már jó ideje buzgón igyekeznek mind a sémi, mind a finn-ugor (altaji) nyelvcsaláddal genealogiai kapcsolatba hozni, — még pedig egészen komoly tudósok, mint egyrészt Ascoli, Delitzsch, Pedersen, Möller stb., másrészt Anderson, Taylor, Sweet, Wiklund stb. Tehát tudományosan akarnak kimutatni olyasmit, amire a régiek naivul ráhibáztak. Igaz, hogy az említett nyelvcsaládok rokonsági kapcsolata még egyáltalában nincsen bebizonyítva; igaz, hogy a hozzájuk tartozó különnyelvek (pl. a szanszkrit és a magyar) esetleges kapcsolata csak közvetett (nem a különnyelvek, hanem a nyelvcsaládok rokonságán alapuló); igaz, hogy a kapcsolat bizonyítására csak a nyelvcsaládok kereteinek felállítása után kerülhetett a sor. Mind igaz, de az is igaz, hogy a magyar 'orientalista' tudósok, köztük Csoma, mégsem követtek el olyan égbekiáltó bűnt, mikor a szanszkrit körül kereskedtek, mert a szanszkrit és a magyar között valamiféle, ha mindjárt csak távoli, genealogiai kapcsolat valóban feltételezhető és fel is tételezték.

Sokkal határozottabb és sokkal könnyebben igazolható is a szanszkrit és magyar között feltételezett kapcsolat abban a formában, hogy a szanszkrit-magyar hasonlóságok kölcsönvételen alapulnak. Hogy a magyarban árja (indo-iráni) jövevényszók vannak, nem föltevés, hanem bebizonyított igazság. Orientalistáink Beregszászitól (1794, 1796) Mátyusig (1856—59) igen sok, részben igen jó magyar-perzsa, illetőleg magyar-szanszkrit szóegyeztetést gyűjtöttek össze. Csoma szójegyzékében szintén egész sereg, részben egészen hasznavehető szanszkrit-magyar szóhasonlítás van, amelyeket újabban — többször egyenesen Csomára hivatkozva — Munkácsi is felhasznált „Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben“ c. nagy művében (1901). V. ö. többek között szkt. *ar(g)ha*: m. ár; *staryatē*: *terjed*; *rāma*: öröm; *rājati*: ragyog; *chattra*: sátor; *chala*: csalás; *vasana*: vászon; *jvalati*: gyúl; *nada*: nád; *kapha* 'Schleim':

köp; kalaša: kulacs; pacati: főz; sū: szül; dharati: tart; daša: tiz stb. Hogy a legtöbb, esetleg valamennyi esetben nem a szanszkrit (ind), hanem a testvérrokon iráni ág vagy éppen az ősrja alapnyelv volt az átadó, s hogy nem éppen a magyar, hanem a finn-ugor alapnyelv volt az átvevő, az ezúttal közönyös, úgyszintén az is, hogy a szanszkrit (ó-ind) helyett néha a hindī (új-ind) szerepel, v. ö. *thāl* [$\leftarrow$ szkt. *tāla*]: *tál*, *sau* [$\leftarrow$ szkt. *śata*]: *száz* stb. A viszonyok oly bonyolultak, hogy kigubancolásukra Csoma idejében gondolni sem lehetett, de a fonalak egyike a szanszkriothoz vezet. Így pl. a hindī *hazār*: m. *ezer* egyeztetés tartható, de úgy magyarázandó, hogy a hindī szó a perzsából van kölcsönözve s a perzsa *hazār* a szkt. *sahasra* szóval egyetemben egy ősrja alapalakra megy vissza; — a m. *rozsdā, udvar* szók a szlávból valók, de a szláv *rŭžda, dvorŭ* a szkt. *lōṣṭa, dvāra* szókkal függenek össze; — egy nézet szerint a szkt. *bhēka* a magyar *béka* szónak átvétele volna, más nézet szerint mind a két szó a törökségből került ki (v. ö. oszm. *baga*, csag. *baka*); — a szkt. *śakaṭa*, ha *t* eleme $\leftarrow$ *rt*, magyar jövevényszó lehet az indben stb. Az árja-magyar hasonlítások nyelvi és művelődéstörténeti fontossága egyaránt roppant nagy s teljesen igazolja azt a buzgóságot, amellyel velük orientalistáink foglalkoztak. A finn-ugor irányzat hívei az ábrándos nyelvnyomozástól való félelmükben s nem gondolva meg, hogy a hasonlítás még nem jelent ipso facto rokonítást, valamikor kézzel-lábbal tiltakoztak az árja-magyar hasonlítás ellen és sikerült is a gyermeket a fürdővízzel együtt kiönteniök. Elfogultságuk nem kevésbé volt nagy, mint ellenfeleiké, de bizonynal nagyobb kárt okozott, mert az árja jövevényszók kutatása hosszú időre diszkreditálódott és egészen abban maradt.

Csoma nyelvészkedése tehát történeti perspektívából nézve nem oly elrettentő, mint valamikor hitték. Csoma korának nézeteit követte s korával együtt analógiákat keresett és talált a magyar és a 'keleti' nyelvek, főleg a szanszkrit között. A hasonlóságokból azt kellett következtetni, hogy a magyarnak van valami köze a szanszkriothoz, hogy a magyar nyelv valamiféle kapcsolatban van a szanszkrittal. Hogy minő természetű ez a viszony, azt akkor még nem igen vagy sehogysem lehetett tudni. Ma már tudjuk, hogy nyelvi hasonlóságok részben egymástól függetlenül (az emberi psyche azonossága folytán is) keletkezhetnek, részben oksági kapcsolatban vannak s ez esetben vagy valóságos genealogiai összefüggésen vagy külső érintkezésen alapulnak. E különbségekkel csak lassan jöttek tisztába s nem csoda, ha eleinte a hasonlóságot mindjárt a rokon-ság szóval jelölték, illetőleg rokonságnak is fogták föl. Ez tévedés volt, de egészen helyes meglátáson alapult: *a magyar (finn-magyar) és a szanszkrit (indo iráni) között vannak már felderített s még felderítésre váró összefüggések.*

NYELVHELYESSÉG ÉS NYELVTISZTASÁG.

Ifta Dénes Szilárd.

A Budapesti Hirlapnak 1920. évi május 18-iki számában a Petőfi Társaságról a következő közlést olvashattuk: „Majd elhatározták, hogy a magyar nyelv tisztaságának a budapesti rossz magyarsággal szemben való megóvására kézikönyvet adnak ki.“

A helyes magyarság érdekében eddigelé jórészt csak szakmai nyelvtudósok folytattak rendszeres küzdelmet. Elvértve ugyan írók is hallatták szavukat, de Szarvas Gábornak, majd később Simonyi Zsigmondnak nyelvvédő munkáját a magyar nyelv művészei nem részesítették kitartó támogatásban. Arany János munkássága azonban ebben a tekintetben is gazdag eredménnyel járt. Sok nyelvi kétséget ő oszlatozott el először tökéletes biztosságu nyelvtudósokéval. Visszatekintés c. terjedelmes értekezése a helyes magyarság irodalmának egyik legtanulságosabb alkotása. Az olvasó érdekes fejtegetéseket talál benne a többek közt a *bír* ige hibás, de egyszersmind hibátlan használatáról. *Jó erkölccsel bír*, vagy éppen *jó erkölcsöt bír* Arany szavai szerint majdnem hazaárulás, ámde emellett felvonul előttünk egész hosszú sora azoknak a szólásoknak, amelyekben a *bír* igét a nyelv szellemének s a népiesnek megfelelően, bátran lehet mondani. A Kis polémia az *egy* használatát világítja meg bámulatos tisztánlátással. Megtanuljuk belőle, hogy egyes szóhasználatokban... „szorosán véve nem is *egységet* jelent e szó, hanem olyat, ami *egész*, külön álló mint egyed, vagy amit összetartozva gondolt egyednek a nyelv szelleme... Ezért van a magyaroknak *fél* lába, *fél* szeme, *fél* sarkantyúja, nem *egy*. Ezért a pár is *egy* pár (régén *egy* bokor) és ezért három vagy akár tíz testvér is mind *egy* testvér.“ Az a pesti tanár, aki hasztalan igyekszik tanítványait a *jön* ige németes használatáról leszoktatni (*feljövök* hozzád; öt órákor *odajövök*), leghelyesebben teszi, ha a *Divattudósításból* ezt a három sort felolvassa: „Ami az író, vagy beszélő felé *közeledik*, az *jó*, ami *távozik* tőle, az *megy*. Úgy nem lehet összevéteni, mint az *itt* és *ott* hely-jelentő szavakat.“ Nyelvünk egyik eredeti sajátosságával, az igekötők szórendjével is több helyen foglalkozik. (Pl. Visszatekintés, A szórend, A jövő stílusa.)

Igaz, hogy a Nyr kötetekben Gárdonyi Gézától, Tóth Bélától, a M. Nyelvben pedig Berczik Árpádtól, Kenedy Gézától találunk nyelvhelyességről szóló cikkeket, de valljuk meg, ennek a kérdésnek munkásai közt több ilyen nevet is szeretnénk látni. Mert hiszen a nyelv művelői igen jól tudják, hogy a nemes eszközökkel dolgozó, művészeti hatásra törekvő írók szavát nyelvi kérdésekben mily sokra kell értékelni.

A költők eszköze művészetük kifejtésére: a nyelv. Az az író, aki tudja, hogy a művészeti hatás milyen sok összetevőnek eredője, a nyelv fontosságáról sem feledkezik meg. Megérzi, hogy művészeti céljainak elérésében milyen fontos és mennyire döntő szerepe

van a nyelvnek. Ha azonban így áll a dolog, miránk is az a feladat vár, hogy a költők írásait ne csupán nyelvtani példatárnak tekintsük, hanem igyekezzünk arra is rámutatni, hogy a költői (írói) művek esztétikai együtthatását mily mértékben kell a különböző tényezők között a nyelvművészetnek, az írásmódnak tulajdonítani.

A magyar nyelvtudomány fiatalabb éveiben még előfordulhatott, hogy a költői nyelvről szóló cikkeknek ilyen kérdéseket kellett felvetni: „Vajjon Arany nem tudná a nyelvtant, a szórendet; vagy versnyűg miatt forgatná, kényszeredve szavait?” (Szász Károly: A nyelvtan és a költői nyelv. Nyr 1:360.) Ma már úgy érezzük s úgy tanítjuk, hogy ha a költői művekben köznapitól eltérő szórendet találunk, ezt nem lehet egyszerűen az *inverzió* példái közé sorozni. A költőt egy-egy sajátos szórendi használatra, egy-egy eredeti fordulat alkalmazására-alkotó ösztöne vitte. Ámde mi csak mellékesen érintjük a költői nyelvet, mert hisz a Petőfi Társaság írói tervbe vett könyvükkel magyar nyelvérzékünkben akarnak bennünket olyképpen megerősíteni, hogy az ú. n. pestiességek s egyéb idegenszerűségek kísértéseinek ne legyünk kitéve.

Mindenesetre érdeklődéssel várjuk a megoldás módját. Igen fontos kérdés az ilynemű munka szerzőinek megválasztása. Erre nézve becses útmutatást találunk Arany Jánosnak Aisthesis (Megérzés) c. versében. Nagy igazság rejlik ennek a költeménynek alábbi (félig-meddig gúnyos) soraiban:

A nyelvnek is törvényeit
Széppé, jóvá mi teszi:
Nyelvész urak jobban „tudják”,
A költő jobban „érzi”.

A mű szerkesztésében, megírásában nyelvészeti tudásnak és magyaros nyelvérzéknek kell érvényesülnie. A nyelvtudósok ismerik a nyelv történeti fejlődését, tanulmányozzák mostani életét, figyelemre méltatnak minden adatot; ámde a dolog természeténél fogva fontosságot tulajdoníthatnak olykor olyan nyelvi tényeknek is, amelyeknek csak múltó jelentőségük van. A nyelvtudós egyes esetekben elnézőbb lehet az efféle felbukkanó jelenségekkel szemben, az író azonban a maga ösztönszerű érzékével, ízlésével s nyelvművészetével könnyebben megállapítja, hogy mi felel meg a nyelv szellemének s mi áll vele ellentétben. Kétségtelen, hogy írók munkájáról lévén szó, a kérdés esztétikai oldala is erősen ki fog domborodni. Mert úgy áll a dolog, hogy a helyes magyar beszédhez, a nyelvhelyesség megőrzéséhez nemcsak tudás, hanem *ízlés* is szükséges. Csak az az ember beszélhet helyesen, aki nemcsak *megértésre* törekszik, hanem — akár tudatosan, akár öntudatlanul — azt is megérzi, hogy gondolatainkat világosan s amellet nem éppen a legköznapibb módon kell kifejezni. Az a pesti ember, akit — habár öntudatlan — nyelvérzéke mellett ízlése is irányít beszédében, bizonyára nem használja a *pali* szót, nem él a *szépen* sie-

tek-féle szólással. Igaza van Senecának: *oratio cultus animi est*. (Seneca Erkölcsei levelek, XIX. k. 6. levél) Hadd alkalmazzuk ezt a mondást olyképpen: kinek milyen a lelke, olyan a beszéde.

A fentebb idézett rövid közleményből a tervbe vett munka anyagára, terjedelmére nem tudunk következtetni. Azt sem tudhatjuk, hogy ezek a sorok adhatnak-e még tanácsot a mű szerzőinek. Idestova egy éve bukkant fel a munka terve, de azóta megvalósulásáról semmit sem hallottunk. Ha dolgoznak rajta, azt is szeretnénk a szerkesztők figyelmébe ajánlani, domborítsák ki munkájukban, hogy a pesti rossz magyarság egyik felöltő kellemetlen tulajdonsága: a helytelen hangsúlyozás. Sokszor tapasztalhatjuk, hogy egy-egy pesti ember beszéde, bár a legkifogástalanabbul megszerkesztett mondatokra tagolódik, mégis idegenszerű hatást tesz. Hiába hallunk ilyenkor szép, magyaros fordulatokat, minden áldozatul esik a rossz hangsúlyozásnak.

A munka bizonyára rá fog mutatni mindarra a káros hatásra, amely a fővárosi ember nyelvérzékét kedvezőtlenül irányítja. Úgy hisszük, a szerzők előtt is világos, hogy nem elég, ha mindent a sajtónak, a kabaréknak tulajdonítunk. Valószínűen első sorban arra fognak törekedni, hogy a munka olvasói öntudatossá tegyék nyelvérzéküket. Sokkal helyesebb, ha határozott tanácsokat adunk a helyes magyarság iránti érzék megerősítésére, semhogy hibák felsorolásával akarnánk javítani. A munkának azt is ki kell májdn emelnie, hogy az egészséges magyar nyelvérzék a hivataloknak, valamint a szaktudománynak a nyelve is károsan befolyásolja. A Nyr hasábjairól is igen jól tudjuk, hogy vannak már olyan vezető tisztviselők, akik súlyt vetnek a magyaros fogalmazásra. A mostani szórványos törekvések azonban sohasem hozhatják meg a hivatalos nyelv hibátlan tisztaságát. Itt országos érvényű, általános rendelkezésre van szükség.

Tudósaink is könnyű szerrel javíthatnak stilusukon. Ha egyszerűen írnak, ezzel már elérték az érthetőséget s részben a magyaroságot. Nem lehet eléggé hangsúlyoznunk azt a kétségtelen igazságot, hogy valóban nemzeti tudományosságunk csak úgy fejlődhetik, ha majd a tudósok vizsgálódásuk eredményét s tanításaikat kifogástalan magyar nyelven fogják közreadni. Régebbi tudományos íróink sorából Greguss Gyulát, az újabbak közül pedig Herman Ottót említjük fel azok közül, akik a szakszerűség és magyarosság elvét sikerrel össze tudták egyeztetni.

Nemcsak a pesti nyelvnek, hanem általában a köznyelvnek egyik kinövése: az idegen szavak szertelen használata. Sokszor rámutattak már ennek a hibának okaira, mint pl. a kényelemszeretetre. Az is gyakori eset azonban, hogy az idegen szó iránti babonás tiszteletből úgy hisszük, hogy egy-egy magyar megfelelőnek kevesebb a tartalma és hogy a másnyelvű s megszokott elnevezés az illető fogalmat minden árnyalatával együtt határozottabban kifejezi. Ebben a felfogásban talán még van egy kis jóhiszeműség. De már a legkevésbé sem menthetjük azokat a tudákosokat,

akik csak azért cicomázzák fel beszédüket idegen szavakkal, hogy azt a látszatot keltsék, mintha idegen nyelveken tökéletesen tudnának, vagy mintha mondanivalójuknak így tudományosabb volna a színe. Ezt már abból a társadalmi jelenségből magyarázhatjuk, hogy az emberek többet akarnak magukról feltüntetni, mint ami bennük rejlik. S az effajta tulajdonságot első sorban a látszatra dolgozó, nagyzó városi emberben lehet felfedezni. Így aztán a pestiek között is elég gyakori. Ezek ellen a kinövés ellen mindenestre küzdeni kell. A baj még korántsem gyökerezik oly mélyen, hogy ki ne lehetne írtani. A nyelvhelyesség iránti érzék, ha öntudatlanul is, de sok emberben él. Gyakran tapasztalhatjuk, hogy komoly beszélgetés folyik valahol s egyszer csak egy kifejezésen megakadnak s hirtelenében eleven vita fejlődik a nyelvhelyesség kérdéséről.

Általános emberi tulajdonság, hogy nem sokat törődünk azzal a kincsünkkel, amelynek meglehetősen bővében vagyunk. Nem féltjük azt az értékünket, amelyet hitünk szerint nem fenyeget veszedelem. Talán így voltunk eddig a nyelvvel is. A mostani nehéz idők azonban mintegy rákényszerítnek bennünket, hogy erősebb ragaszkodással őrizzük, amit rossz sorsunk mégis csak kezünkben hagyott. Így a nyelvvédelem terén is mindannyiúnkra komoly munka vár. Első sorban pedig a nemzet nevelőire, t. i. tanítókra, tanárookra s egyszersmind az írókra. A nevelésnek, igen jól tudjuk, leghathatósabb eszköze: a példa; így tehát a tanító minden egyes szavának, az író minden sorának mintaszerűnek kell lennie.

S a nyelv tulajdonságaira ügyelhetünk a legnagyobb gonddal anélkül, hogy aprólékosság vádja érhetne bennünket. A tervezett munkának is nemcsak nagy vonásokban kell a kérdést felölelni, hanem a részletekre is ki kell terjeszkednie. S ime ebben a tekintetben is csak jótékony hatással lehet nyelvész és író szövetkezése. Az író ugyanis könnyű szerrel megállapíthatná, mely határig terjedhet a nyelvtudós részletező előadása. Ennek a folyóiratnak lapjain nem kell arról beszélnünk, mi történt eddig a helyes magyarság kérdésében. Megállapítottuk már, hogy eddigelé jobbra csak szakmabeliek foglalkoztak vele. Talán ez is egyik oka, hogy munkájuk mindmáig sok tekintetben meddő maradt. Az ügy iránti szeretetből kijelentjük tehát, igenis helyénvalónak tartjuk, ha írói társaságban efféle tervvel foglalkoznak. Ismételten hangsúlyozzuk azonban, a munka sikerének egyik feltételét abban látjuk, ha megalkotásában írónak és tudósnek egyforma része lesz. Mindenesetre szeretnők, ha várakozásunknak s kitűzött céljának egyaránt megfelelhessen. Ebben az esetben bizonyára eredményesen tudná a helyes magyarság ügyét a közönség széles köreiből népszerűsíteni.

ANALÓGIÁS HATÁSOK A NÉPKÖLTÉSBEN.

Irta VIKÁR Béla.

— Első közlemény. —

Azokat a hatásokat, melyek a hasonlóságra, egyenlőségre való törekvés eredményeképp a közönséges beszédben mutatkoznak, nyelvészetünk Simonyi Zsigmond kezdeménye óta kellő figyelemben részesítette. Sok, eladdig a pusztá hangtörvények alapján megfejtethetlen szóról, nyelvtényről rántotta le a leplet annak az egyszerű igazságnak megállapítása, hogy igen gyakran nem hangtani, hanem tisztára lélektani okok mélyreható változásokat idéznek elő a nyelvben. Az analógiának, mint nyelvalkotó elemnek fölismérése a legtermékenyebb tapasztalatok egyike volt a nyelvtudomány terén. Most azt akarom bemutatni, hogy a népköltés szintén, sőt fokozott mértékben alá van vetve az analógia hatalmának.

A folyóbeszédben is vannak ritmikus mozzanatok, amint erre Körösi Sándor igen helyesen rámutatott (Budenz Album 115. l.). A nyelv, mikor valami történést, cselekvést vagy állapotot szemléltetőbben, festőibben akar kifejezni, gyakran él evégre ú. n. iker-szókkal, szópárokkal s ilyeneknél igen gyakran azt találjuk, hogy a páros alakok közt valamiféle hasonlóság van: a szók eleje vagy vége, avagy mind a kettő, kisebb-nagyobb mértékben összezseng: *immel-ámmal, szörén-szálán, se szeri se száma, ija-fia, retye-rutyája* stb. Legtágabb értelemben analógiának tekinthetjük azt az esetet is, mikor két népdal, mese vagy más népköltés összevegyül. Be lehet ugyanis bizonyítani, hogy azért történik vegyülés, mert a két szöveg valamely ponton egymással analóg. A hasonló helyek találkozása közvetetlenül előidézi a két szövegnek egybekapcsolását, keveredését azon a ponton, ahol a hasonlóság megvan. Pl. az újévi regelésben az egyik ének így indult: Ahol kerekedik egy fekete felhő | Abban tollázkodik egy fekete holló.

Itt a reges énekbe a székely földön egy szerelmi dal keveredett bele, amelyben izenet van a kedveshez s a folytatás ez lett: Állj meg holló, állj meg, hadd üzenjek tőled | Apámnak, anyámnak, jegybeli mátkámnak.

• Más példa: Legkedveltebb kiolvasó verseink egyikében gyakori ez a frázis: *nyúl, nyúl, nyomadék, bárány bárány bökedék*. Ámde a félig nyúzott bakkecske meséjében is van egy kis verses rész s abban előfordul ez a két sor: Szaladjatok gyerekek, mert megböklek bennetek. A bökedék és megböklek szók hasonlósága okozta, hogy a két verset egybefűzték azon a helyen, ahol a hasonlóság köztük megvolt.

Ily keveredésre számtalan példa van népköltészetünkben. A legérdekesebbek egyikét kifejtettem „Szőcs Marcsa népballadánk eredete” című értekezésemben (Ethnographia 1905. évf.).

A változatok jó részét ez az ok — az egyező helyek analógiájá-

ból származott vegyülés — idézi elő. De az ilyen külső analógiának eseteit most nem kívánom tárgyalni. Feladatomban jelenleg csak azt tűztem ki, hogy olyan analógiai hatásokról adjak számat, amelyek egyazon népköltési termék körében játszódnak le. Hiszen ezek is roppant számmal vannak, úgyhogy összefoglaló, tüzetes tárgyalásuk kötetekre menő munkát s nem egy, hanem számtalan értekezést kívánna meg.

Az analógiás hatás a népköltésben, kivált a ritmusos hagyományban ritkán jár egyedül. Igen bonyolódott tünetekkel van dolgunk. És legtöbbször az a baj, hogy a tünetek lépcsőfokait, a változatokat, csak hiányosan ismerjük. Nincs tehát elég alap megítélésükre.

A magyar népköltés óriási, gyönyörű erdő, tele milliónyi élettellel. Ebből a nagy, ősi rengetegből egy-pár ezer kisebb-nagyobb fát leterítettünk és elraktároztunk: ezek a népköltési gyűjtemények. De hogy mi minden van a rengetegben azonkívül s hogy annak, ami véletlenül a kezünk ügyébe került, milyen összefüggése van a többivel, erre bizony gyakorta nincs módunk felelni. De mint a botanikus egyetlen levélről is felismeri a fát, a folklóre kutatója szintén sokszor jut abba a szerencsés helyzetbe, hogy a változatok hiánya mellett is oly föltevessel állhat elő, amely egyelőre a biztos igazságot pótolja. És van még egy szerencsénk: népköltésünknek egyik ága olyan kivételesen gondos megmunkálásban részesült, hogy ott nem panaszkodhatunk hiányról. Ez a játékdal. Hála különösen néhai Kiss Áron megértő figyelmének (Magyar gyermekjáték gyűjtemény 1871) és Szarvas Gábornak, aki a Nyelvőr régi évfolyamaiban különös gondot fordított e részbeli szájhagyományaink gyűjtésére, következtetéseink e téren meglehetősen biztossággal mozognak, noha még a kíváncsú teljességtől, melynek alapján a finn folklóre oly bámulatos eredményeket mutat fel, ma is messze vagyunk.

A játékdalt sokan lekicsinylik, az éretlen gyermekvilág együgyű fecsegését látják benne. Még ha ez volna is, érdekelhet bennünket, mint a gyermeknyelv s a gyermeki lélek tanulmányának értékes anyaga. De nem is ez. Hiszen a játékdal a bölcsővel kezdődik ugyan, de nem ér véget a gyermekkorral. A csitri leány vagy a siheder fiú s a fölserdült mindkét nembeli ifjúság épúgy él vele, mint a fiatal anya vagy apa, mikor maga is résztvesz a gyermekek mulatságában, vagy ezekben résztvevő kicsinyeit tanítja ezekre a lelki apróságokra, melyek a gyermekvilág életét annyiszor bearanyozzák. A játékdal tehát mindenkép teljes érvényű bizonyítóanyagot szolgáltat részünkre, sőt mert az összefüggések láncszemeit gyakran szemlélteti egész világosan, egyelőre minden másnál értékesebb anyagot nyújt. Mellette még a reges-ének, Sebestyén Gyula becses gyűjtése, valamint Kálmány Lajos alföldi közlései tünnek ki a változatok gazdagságával és így a folklóre szempontjából való használhatóságukkal. Sokat várhatunk a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárával kapcsolatosan szervezett folklóre-szakosztály-

tól is. A gyűjtéssel azonban nem diákokat, hanem erre külön kiképzett szakembereket kellene foglalkoztatni. A diák, ritka kivétellel, egyáltalán nem alkalmas a néphagyományok följegyzésére.

A játékdal mind magának a ritmusnak, mind a ritmussal karöltve járó analógiás hatásoknak vizsgálatára elsőrendű forrás. De többi gyűjteményeinkben s egyéb fajta néphagyományaink között is elég sűrűn akad használható elem.

I. A sorvég és a felsor analógiája.

Egy-egy népi költeményen belül többféle analógiás hatás lehetséges. Elsősorban és talán mindenekfelett a párhuzamos sor vége gyakorol rendkívüli hatást a megelőző vagy a következő sorra, mellyel a vers keretében meghatározott egységet alkot. A párhuzamos sor igyekszik a maga megfelelőjét saját kaptafájára húzni, hasonlónvá tenni önmagához. A két párhuzamos sor, mivel helyzete a versben analóg, hangzásra nézve is egyenlő akar lenni. Azt a zenei nyugvópontot, mely a sor végén előáll, ki akarja emelni a sorvégek összecsengése által. A változatok, ahol sűrűbben megvannak, mutatják, hogy gyakran számos sikertelen kísérlet után ezt a célt végre mégis csak eléri a népköltés. Így támad a rím, melyről Karl Ludwig Schleich szellemesen mondja: „Ein rhythmischer Zwang zur Einfangung der Gedanken in das Netz gegebener Klangeinheiten.“ (Berliner Tageblatt, 1915. október 18.) Csakhogy hozzátehetem: a ritmikai kényszer sokszor erősebb, mint a gondolatok ellentálló képessége, úgyhogy a rím el van ugyan érve, de a gondolat belehalt a kényszerbe, amint majd nem egy esetben látni fogjuk.

Egy ismert népdalunk így kezdődik: Vetettem violám, várom kikelését, | Várom a rózsámnak hozzám jövetelét.

Mivel a sorvégek: *kikelését — jövetelét* nem csengenek össze kellőképen, az egyik szónak ritmikai súlya nagyobb mint a másiké, a népköltés ki akarta egyenlíteni a különbséget s ezért más helyen (Füzesabonyban, saját följegyzésem) ekként alakult a két sor: Vetettem violát, várom kikelését, | Várom a galambom eljövetelését. Látni való, hogy az analógia erősebb volt a grammatikánál.

Egy népies virágének — így nevezem a Dunán túl, a palócoknál és a székelyeknél divatos eladó vagy kiházásító vagy elvető énekeket — így kezdődik: Teli kertem zsályával | Szerelemnek lángjával. A *zsálya* szót a Dunántúl egy részén *zsálá*-nak ejtik. Ezzel a *zsálával* némely helyen, mint érthetetlenül nem tudtak mit csinálni, tehát hozzáformálták a párhuzamos sor *lángjával* szavához és lett *zsálával — lángjával* helyett a már jobban összecsengő *lázsával — lángjával*. Még jobban közeledett az első sor vége a másodikhoz, mikor ezt a rimet így fejlesztették tovább az értelem rovására: *lándzsával — lángjával*. (Szöreg.)

Egy játékdalunk szerint: Kinek látom mosolygását, | Bíró szedi zálogását. Mivel az első sor végén *mosolygását* van, a vers, minden nyelvtan ellenére, *zálogát* helyett *zálogását* mond.

Egy másik játékdalunk eleje: A nyulacska kicsike, | Ölgyet-

völgyet befutja, | Paripámat szikkassza, | A karomat fárossza. Egy szegedi változat megcseréli a két utolsó sort: A karomat fárijja, fárijja, | Szép lovamat ugrasztja. (Kálmány: Szeged népe I. 85. l.)

Ellenben ugyanazon a dalterületen egy másik följegyzés szerint az *ölgyet-völgyet* ikerszóból *ögyet-bögyet* és ebből *ögyel-bögyel* hangképet alkottak, nyilván téves analógiával az *ögyeleg* szóhoz akarva közeledni. Ép így félreértették a *szikkassza* igét s csináltak belőle a hasonló hangzás miatt *sikossa* hangképet. De az *ölgyet-völgyet* alak sem eredeti. Nyilván özö tájszólásban keletkezett a vers s az eredeti alak *högyet-völgyet* volt. (Vö. Kiss Áron, 381. l.) Ezt a kifejezést olvasták az Örzi-Börzsi-féle ikerszók analógiájára *ögyel-bögyel*nek. Erre mutat az is, hogy utána már nem ige jön: *befutja*, hanem főnév, amely hangbelileg nagyon közel áll hozzá: *be kutya*.

(Folytatjuk.)

TÖRÖK SZÓK MAGYAR ÁTÍRÁSBAN.

Irta Kúnos Ignác.

Török eredetű szavaink legtöbbje idegen közvetítéssel jutott nyelvünkbe. Tudvalevő dolog, hogy nyelvünk újabb török elemeinek a délszlávság volt a közvetítője, főleg a török hódoltság több százados uralma alatt.

Ezúttal oly török elemekről lesz szó, melyek a Kelet műveltség-beli hatásából kifolyólag részben nyugoti nyelveken át jutottak hozzánk, főleg német és francia irodalmi ráhatások következtében. Innen van, hogy az ily módon hozzánk jutott szóalakok legtöbbje hibás átírással és az eredetinek meg nem felelő kiejtéssel honosodott meg nyelvünkben. Első sorban azért, mert az egyes keleti hangok átírása az illető nyugoti nyelvek hangrendszerét tükrözik vissza és a latin betűkkel való átírás hibás kiejtésre vezetett. Csak a főbbjeit és a gyakrabban előfordulókat sorolom fel ezúttal. Java részükben olyanokat, melyek nemzetközi használatúak és a Kelet közművelődés-beli hatásának megannyi emlékeztetői.

Szeráj. A perzsa eredetű török *seraj*, *saraj* szó palotát, szultáni palotát jelent. Pl. a *Dolma-bahçe* s a *Čirayan* nevű *szerájok* Konstantinápolyban, és *Szerajevo* török neve *Bosna seraj*. A szóvégi *-j*-nek franciás *serail* (olaszul: *seraglio*, németül *Serail*) átírása folytán a mi nyelvünkben is gyakran *szerály*-nak írják, holott a helyes és fonetikus átírás csakis *szeráj* lehet.

Kioszk. A perzsa eredetű török *köşk* pavillont, filagóriát és általában kisebb palota félét jelent. Pl. a konstantinápolyi *Jildiz kioszk*. A nyugoti nyelvek a magashangú török *k*-t *ki*-nek írják át és főleg az újjörögség révén elterjedt szó, mivel ebben a nyelvben az *ö*-t *o*-nak, az *ő*-et pedig *s*-nek ejtik, a nyugoti nyelvekben és így a magyarban is *köşk* helyett *kioszk* alakban vált használatossá.

Odalisk. A török eredetű *oda-lik* szó jelent odaliskot, vagyis a szultán és általában az előkelőbbek személye körül szolgálatoskodó nőszemélyt. *Femme au service personnel de l'empereur*. Az *odalik* szó az *oda* szobát jelentő szónak *-lik* névszóképzővel

ellátott alakja, eredeti jelentése tehát: szobához tartozó, szoba körül foglalatostkodó, szobalány. A nyugoti nyelvek fr., ang. *odalisque*, ném. *Odalisque* alakja valószínűleg az *obelisque* hibás analogiájára keletkezhetett.

Mecset, mosé. A kisebb mohamedán imádkozó helyeknek az arabban és ennek révén az egész iszlám világban *meszjid* (meszdzsíd) a neve. Ebből a szóból ferdült el a francia *mosquée*, a német *moschee*, míg a magyar *mecset* az eredeti arab szónak a megfelelője. *Mosé*-nek nevezik a nyugoti nyelvek az összes iszlám templomokat, holott a nagyobb imádkozó helyeknek *dzsámi* a neve. A sztambul *Aja-Szófia* például és a többi nagy templom nem *mecset*, hanem *dzsámi* és az európai nyelvek, a mohamedán hívők nagy megütközésére, mégis *mecsetekké* fokozzák le őket. — Itt említem meg, hogy az egyes *dzsámik* mellett levő tornyot az európai használat nyomán mi is *minaret*-nek írjuk, holott a törökség *mináre*-nek írja és ejti.

Ottomán. Az *oszmán* szó mellett az *ottomán* is használatos, főleg nemzetközi vonatkozásokban, pl. *ottomán* birodalom, *banque ottomane*, *nationalité ottomane* stb. Az *oszmán* szó egyébként etimológiailag is azonos az *ottomán* szóval. Ebben az arab eredetű személynévben az *oszmán* szó *sz* hangja interdentális és az arab nyelvben *t*-nek, tehát *otman*-nak hangzik. Ebből az *otman*-ból lett, valószínűleg az *újjörög* nyelvhasználat révén az európai nyelvekben is elterjedt *ottomán* alak. — Az *ottomán* szó egy pamlagféle butordarabot is jelent, jelölni akarván vele törökös formáját és keleti származását.

Díván (dívány). A perzsa eredetű török szó eredetileg tanácsot, tanácskozó helyet jelentett. (Ratversammlung, Bureau; langes, breites Wandsofa.) Majd pedig olyan helyiséget vagy ülőhelyet, ahol tanácskozni, beszélgetni szoktak. Vö. *diványszőnyeg*, *diványvánkös*, és továbbképzésben *divánkozni*. E szó délszláv közvetítéssel juthatott nyelvünkbe, mert meg van a bolgár és szerb nyelvekben is. Vö. szerb *divaniti* beszélgetni.

Kerevet. E szó az újjörögben *krevati*-nak hangzik, jelentése: ágy (Bettgestell, Tragebett). A török nyelvben a *krevati*-ból *kerevet* lett, míg a szerbség *krevet* alakban használja.

Szofo. Európai nyelvhasználatú szó, melynek arab eredetije *sufa*-nak, a törökben *sofa*-nak hangzik. Jelentése: fekvőhely, nyugvóhely (die zum Sitzen bestimmte und mit Teppichen oder Polstern belegte Erhöhung des Fussbodens; Ruhebett, Sofa). A törökben még előszobát is jelent, de az európai nyelvekben csak a szűkebb jelentéssel használatos. Vö. *áiván*.

Bujukder, Topcsider. A konstantinápolyi Boszporuszban levő egyik nyaraló község neve *Büyük-dere* (nagy völgy), a Belgrád mellett levő községé pedig *Topcsi-dere* (ágyúosok völgye). A hibás európai átírás valószínűleg a *bajader* analógiájára ferdült el. A szóvégi *e* ki nem ejtésére a francia nyelv is lehetett némi hatással.

Káki. Egy szürkés, főleg katonai ruhaszövetnek, katonai

uniformisnak a neve. A szó eredete a perzsa *χāk*-ra vezethető vissza, mely földet, port jelent; perzsa továbbképzéssel: *χāki*: földhöz, föld porához hasonló. Ez utóbbi kifejezéssel nevezték el a föld színéhez hasonló ruhaszövetet, majd magát a katonai formaruhát is *kāki*-nak. Vö. a német *Feldgrau* kifejezést.

Konstantinápoly, Drinápoly. A török fővárost magok a törökök *Sztambulnak*, *Isztambulnak*, irodalmi nyelven *Konstantinije*-nek, Drinápolyt *Edirne*-nek, Filippopolyt pedig *Filibe*-nek nevezik. A magyar elnevezések a nemzetközi használatú *Konstantinopel* (Constantinople), *Adrianopel* (Adrianople) és *Filippopel* (Philippople) nyomán magyarosodtak át. Hogy a két előbbiből *Konstanti-nápoly*, *Dri-nápoly* lett, az a *Nápoly* helynév analógikus hatására vezethető vissza (l. Nyr 33:112). Régibb irodalmunk és a latinos műveltségűek a török fővárost *Konstanczinápolynak* is írják és ejtik ki, ugyancsak hibás analógia nyomán. Valószínű Beöthy Zsoltnak feltevése, hogy a *Konstanci zsinat* és *Konstanc* hatása alatt keletkezett a *c*-s kiejtés. (Nyr 33:112.)

Basa. Bég. Aga. Így írjuk és ejtjük a mai törökség száján a *pasa*, *bej* és *aya* (*ā*)-nak hangzó szokat. A régibb magyar átírásnak némi nép- és nyelvtörténeti háttere is van, és valószínű, hogy délszláv közvetítéssel jutottunk a törökökétől eltérő írásmódhoz.

Nemzetközi szavaink közé tartozik még a *hjelva*, melyről a Nyelvőrben (49:127) már volt szó, továbbá a mult század utolsó évtizedeiben divatozott *baslik* nevű fejtakaró. E szó a török *baş* (fej) és a *-lik* képző összetételéből keletkezett. (Vö. *oda-lik* oda-lisz) Jelent fejre valót, fejhez tartozót. Török szó a *karakül* (*kara+kül* fekete szőr), egy divatos prémfajtának az elnevezése.

Itt említem meg végül a mult század *arszlán* szavát, mely névvel a divatfit, az úgynevezett *stuccert*, *gigerlüt* illették. E szó a fr. *lion*-nak az oszmán-török *arslan* (oroszlán) szóra való fordításából keletkezett. (Vö. NyÚSz 15, 413.)

ARANY NYELVI HATÁSA NOGÁLLRA.

(Újabb adalékok.)

Irta Nagy Lajos.

Ezen újabb Arany-hatások közlése folytatása és kiegészítése akar lenni a mult évi Nogáll-megemlékezésben közölteknek (Nyr 49:129—132) s bár ez sem teljes gyűjteménye a Nogáll nyelvben található Arany-hatásoknak, de legalább e két rövid szójegyzékből fogalmat alkothatunk magunknak nemcsak arról, hogy Arany mennyire hatott irodalmi nyelvünkre (v. ö. Nyr 46:74 és 47:31), hanem arról is, hogy N. mint *öntudatos stilisza* milyen jó érzékkel fordult éppen Arany nyelvkincséhez saját szókészletének gazdagítása érdekében.

De álljanak itt ismét tanúbizonyságul maguk az Aranyhatások:¹

Egyenlő szerben (V. ö. még alább: szer-nél): egyenlő mértékben, egyenlőképpen. 4 K III 25: Mindent egyenlő szerben háladással fogadván (tulajdonképpen: egyenlő mértékkel mérlegelve = aequa lance pensando): L. TSzgi 6:66 (Viadalunk ekkép van egyenlő szerben.) — *Ernyed* (a buzgalom): lankad, 2 és 4 K IV 12: buzgalma kinek-kinek azáltal ernyed... Sz 78: ernyed (a lelki élet). V. ö. TSzgi és 11:55 (Viadalon edzett bizodalma ernyed). — *Es-vés* szívében fájdalom (2 Kgl. jelzi, hogy a szövegben előfordul): marcangol, nyugtalanít. Vö.: félelem és-vés az urak szívében (TSzgi és 11:121). — *Félre-végre lök*. 2 Kgl. szerint: „Oda se hederít neki. Idézett helyen a magyar ‚elhanyagolni‘ vagy ‚elhagyni‘ a neglectus- vagyis Verlässigung-nak nem felelne meg, kevés volna. Olyan dolog az, mint midőn Toldi anyja ‚belöki az ajtót s löki azzal végre‘ (TSz 6:41). Olyan, csak átvitt értelemben.“ Arany szerint: végre lökni (ajtót): belökni, hogy sarkig kinyiljék (TSzgi). 2 K III 31: Minden teremtménynek félre-végre löktéről (De neglectu omnis creaturae). 4 K I 21: minden akadékot... félre-végre lökhet (abiicere potest). — *Hadszerben*. 4 K II 9: hadszerben résen állni (praeparare ad certamen). „Had szerbe: fegyveres csapatokkal, egész hadjárat módra“ (TSzgi). Vö. Toldi veszett farkast had szerbe nyomozzák (u. o. 6:94). L. még szer-nél. — *Hamarabb*: inkább. N. jelzi, hogy Aranytól vette (2 Kgl). U. o. III 54: A malaszt nem tekint maga hasznára vagy kényelmére, hamarabb arra, mi szolgál sokaknak javára (sed... magis). 4 K III 52: Ember ne tartsa magát méltónak vigasztalásokra, hamarabb ostromozásokra (sed magis; 2 K-ban: sőt; Pázm.-ford.: hanem inkább). Vö. TSzgi és 9:47 (Előttem... nem Cató képe leng — hamarább a Cidé). — *Harcot áll*. Aristophanes- gloss.-ban ezt találjuk róla: einen Kampf bestehen. Béke 1092. Vö. Gyöngyösi Kupido 32. 4 K III 23: Állj keményen harcot mellettem (Pugna fortiter pro me). Liguori Sz. Alfonz Vezérkönyve (5. kiad. 122. l.): harcot állnak. — *Kapródzások*. N. szerint: képzeletek, kápráztatások (2 Kgl). Arany sz. kapródzik a szem. Így hallottam — mondja — a néptől, nem káprázik (TSzgi). 2 K III 37: Majd ha erre (t. i. Kr. követésére) jutsz, megszűnnek minden hiábavaló kapródzások (vanae phantasiae). Sz 34: Ne hajtson a test és vér kadpródzásaira. Az utóbbi mondatban már érezzük, hogy N. eltért az eredeti használatától. Vö. Szeme is kapródzott és lábbada könnyben (TSzgi 12:93). — *Legnemese, legnagyobb, legszépe* stb. 2 K III 21: Te egyedül legszépe és legkedvese, te egyedül, legnemese és legdicsőségese (tu solus pulcherimus et amantissimus, tu solus nobilissimus et gloriosissimus super omnia). Sz 25: Legnagyobb észtehetség. Vö. TSzgi., Arist. Nőuralom 617., Darázsok 992., TSz 9:47. — *Szegre akaszt*: lemond, letesz valamiről. N. idézi Aranyt: „szegre akaszthatja gondját.“ 2 K III 1: Mindent szegre akasztván... (omnibus abdicatis). — *Szerben*. Kétféle összetételét vette át N. Aranytól. Az egyikre legjobb példa a már említett *had szerben* (főnévvel),² a másikra a már szintén említett *egyenlő szerben* (melléknévvel). Az elsőre találunk példát a 4 K-ban: szentség szerben (IV 10; szentségileg, szentségalakban, sacramentaliter). Legtöbb a Sz-ban van:

¹ A rövidítések magyarázatát l. Nyr 49:129. Sajtóhiba az előbbi közleményben: 49:130. l. 3. jegyzetben: *Se* legény az... helyett olv.: *S e* legény az.

² Ezekre a régi nyelvben is találunk példát (NySz 3:191), hasonlóképpen a melléknéves összetételekre is.

végrendelet szerben, 124. (= végrendetileg), parancs szerben, 148. (= p.-képpen), áldozat szerben, 223. (= á.-képpen), hódolat szerben, 223. (= h.-képpen), hivatal szerben, 135. (= hivatalosan) stb. Találunk ragos szóval összekapcsolva is pl.: teljes sorrendje szerben (u. o. 199.). A mellékneves összetételekre jó példa a 4 K-ban: nem mindenkinek ismeretes szerben (III 21; in modo non omnibus noto; 2 K-ban még: ismeretes módon). Találjuk még gyakran a közép- és felsőfokkal összetéve: szélesebb szerben¹ (2 K IV 4; szélesebben, szélesebb területen), legnagyobb szerben (Sz 74; legnagyobb mértékben). Itt említjük a vonatkozó és mutató névmással való összetételét is, pl. amely szerben ki birsz fesülni tenmagad-ból (= amely mértékben; quantum a te vales exire, 2 K III 56), oly szerben, Sz 78 (= olyképpen, oly mértékben); azon szerben¹ 2 K I 25 (= azonképpen). — *Szer valamire*: alkalmas, arra való, ügyes, kész. Ugyanis valamit békességre szernek... látnak szemeink... 2 K III 59 (quae ad pacem videntur esse). A szabad lelkület dicső voltáról, melyre nagyobb szer az istenesség mint a tudományosság 4 K III 26 (... quam supplex oratio magis mereretur). Legyen szer lelki előmenetelre, szer épülésre magunknak és másoknak (Sz 126). Néha úgy használja N. a „szer“-t, hogy eredeti jelentésébe állítja vissza, csak a vonzata marad meg: tehetségeink megannyi szerek missióink ügyére (Sz 148). V. ö. TSzgl és Arist. gl. Bence, a vén Bence vala pincemester, belőle ki is tört, hogy erre nagyon szer (TSz 3:17). Bölcs férfi az s mindenre szörnyű nagy szer (Arist. Békák 930).² — *Tágon bocsát*: messze hagyja (2 Kgl), távozni enged (TSzgl). Valamig az ember a teremtményeket egyig mind tágon nem bocsátja... (2 és 4 K III 31; fuerit expeditus). V. ö. Maga Toldi légyen a király inassa, soha szent személyét ne bocsássa tágon (TSz 4:29). — *Több a kettőnél*: TSzgl. szerint „ugyancsak komolyan megy a dolog (litotes).“ Több a kettőnél, ha a fájdalmat szisz nélkül állod. (2 és 4 K III 49; magnum, si...) V. ö. De mikor belátták, hogy több a kettőnél... (TSz 11:45).

IRODALOM.

A Nyelvőr, mint a klasszicizmus megrendítője. Horváth János. Aranytól Adyig. Irodalmunk és közönsége. Pallas kiadása.

Horváth János e komoly és tanulságos, de nem mindig elfogulatlan tanulmányában a Nyelvőrt is felelőssé teszi a közönség ízlése megromlásáért; szerinte a Nyelvőr is segített „egy alacsonyabb rendű, egy pseudo-népiesség“ fogalmát feldajkálni s ezáltal az igazit előbb-utóbb rossz hírbe keverni. (27. l.) Világosabban szólva, ez azt jelenti, hogy a Nyelvőr megrendítette a magyar irodalmi klasszicizmusnak, a Petőfiben, Aranyban és Gyulai Pálban teljességre jutott költői és szépprózai stílusnak a tiszteletét és ezzel előkészítette a lelkeket a dekadens irodalomnak, az Ady, Babits és Móricz Zsigmond által képviselt új magyar költészetnek és szépprózáinak a befogadására.

Toldi Miklóssal azt kellene felelnem: „Egy betű való sincs,

¹ „Ezen szerben“ előfordul a régi nyelvben is (NySz i. h.).

² A népnél is megvan (MTsz 2:541).

Horváth úr, e vádban!“ De nem mondom ezt, mert merev tagadással nem lehet egy még oly kétes állítást sem megdönteni, hanem megpróbálom megcáfolni Horváth János vádját részint önnön magával, részint rajta kívül eső bizonyítékokkal.

Horváth János megismétli azt az unalomig hangoztatott szemrehányást, hogy Nyelvőrök nem foglalkoztak kellőképp a mondattal, hanem csak a szavakon rágódtak. — Hát ez a vád így nem igaz s amennyiben igaz, illethető vele nemcsak a Nyelvőr iskolája, hanem a Nyelvőrt megelőző nyelvészeti irodalom, sőt a Nyelvőrnél későbbi, a belőle mintegy kiszakadt Magyar Nyelv is. A nyelvészet úgy van ezzel a váddal, mint az iskola az ellene leggyakrabban felhozott kifogással. A mai iskola nem nevel, csak tanít. Egyik vád sem áll meg a maga teljességében. Először azért, mert magában a jó tanításban szinte megbecsülhetetlen nevelő érték rejlik, másodsor, mert a leggyöngébb iskolának is van nevelő eszköze, csak hogy sokkal könnyebb tanítani, vagyis ismeretet terjeszteni, mint nevelni, vagyis akaratot, jellemet fejleszteni.

A nyelvtudomány terén is hasonló az eset. A helytelen szavak irtása rendkívüli hasznára lehet a szókötésnek, a stilus magyarságának. Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond elégszer bizonyította, hogy egy korcs szó, egy a magyar nyelv szellemétől idegen képzés, összetétel milyen pusztítást mivelhet a mondatban, a nyelvnek belső szerkezetében.

Bizonyítékul csak egy példát említek. A német észjárással rosszul képzett: *horderő*, *nagy horderejű* háttérbe szorított, majdnem kiírtott több tősgyökeres magyar kifejezést, fordulatot, szókötést: *hatás*, *messzeható*, *hathatós*, *nagy fontosságú*. A korcs szó gyakran olyan, mint a gyom; nemcsak maga disztelen vagy rossz szagú, hanem elnyomja, elfojtja a közelébe eső szép vagy illatos virágot is. — Ne kárhoztassa tehát Horváth János az orthologusokat, hogy főképp a helytelen szavak ellen hadakoztak.

Horváth Jánosnak a Nyelvőr elleni vádja annál kevésbé áll meg, mert azt csak túlzással, jobban mondva szem-behunyással mondhatni, hogy a Nyelvőrök „többnyire figyelem nélkül hagyták a szókötés, a mondatalkotás magyarságát, a nyelvvidom magyar stil-értékét.“ Hát ez a vád valóban igazságtalan és méltatlan akár Szarvasra és Simonyira, akár Lehrre és Volfra, akár Joannovicsra és Király Pálra nézve, mert ezek nyelvőri és általában nyelvészeti munkásságuknak javarészét (e szó mindkét értelmében) a mondatra, a szókötésre, a magyar *frázisra* fordították. — Elég arra hivatkoznom, hogy Simonyi „A magyar határozók“-kal nyert akadémiai jutalmat, hogy Lehr a Nyelvőrben kezdte Arany-magyarázatait, hogy Joannovics évfolyamokon keresztül fejtegetett mondatlani kérdéseket. Arról igazán nem tehet a Nyelvőr, hogy tájékozatlan és túlbuzgó hirlapírók, valamint félig tájékozott és gyöngé itélőképességű tanárok a nyelvújítás korcsszavainak vadászatára adták magukat és már ezzel a helyes magyarság és a nyelvmívelés nagy bajnokainak hitték és hirdették magukat. Az okvetetlenkedő

*Zápolya Ignác*okat a Nyelvőr rovására írni éppen olyan elfogultság, irodalomtörténeti érzék-hiány, mint Petőfit felelőssé tenni a Lisznai Kálman, Szelestey László, Székely József és társai sallangos, duhaj, tájszólásos verseiért.

Horváth János — amint említettem — önmagával is ellentétbe jut. Maga idézi Arany Jánost, aki már 1861-ben, tehát több mint tíz évvel a Nyelvőr megindulása előtt panaszkodik, „hogy csaknem minden figyelem a szavak teste körül forog, a szavakkal való élés aránylag mellőzöttnek mondható.” A Nyelvőr tehát, ha hibás volna a mondattani, a stilisztikai kérdések elhanyagolásáért, ezt a hibát örökölte a korábbi nyelvtudománytól és így az ellene emelt vádakát visszaháríthatja Hunfalvy Pálra és Brassaira; de a Nyelvőr bizonyára nem fogja ezt tenni, mert érzi, hogy ez nemcsak igazságtalanság, hanem kegyetlenség volna. — A Nyelvőr, ha hibásnak érezné magát, a hibában való osztozkodásra szólíthatná föl a Magyar Nyelvet, mert a Magyar Nyelv megindítójának, szerkesztőjének, Szily Kálmánnak legfőbb érdeme a Nyelvújítási szótár összeállítása; ő tehát hosszú, munkás életén keresztül legfőképp szókkal, a nyelvújításnak immár másfélszázados folyamán keletkezett szavaival foglalkozott.

Csodálatos, hogy Horváth János, aki szinte a ridegségig tárgyilagos, a hüvösségig józan szokott lenni, beállt a könnyelmű vádaskodók közé, hogy feledi a Nyelvőrnek az egész magyar nyelv-művelésre kiterjeszkedő letagadhatatlan nagy érdemeit, feledi ezek között, azt a nem legkisebbet, t. i.: a Magyar nyelv szülését és a Magyar nyelv dolgozótársainak a nevelését, hogy mindezt feledve csak azokat a túlzásokat, izléstelenségeket, éretlenségeket tartja szemé előtt, amelyek a nagy mozgalmakkal mindig vele járnak és amelyek a Nyelvőrtől sem maradhattak el. — Csodálatos, de mégis érthető. A magyarságnak legszerencsétlenebb korszakában élünk, jobban mondva vergődünk. A füstölgő romok között, a hulláktól megfertőzött mezőkön és vizeken, a letépett országrészek jajkiáltása közben elvesztettük tiszta látásunkat, ép szaglásunkat, világos hallásunkat, elvesztettük józan ítéletünket. Mindenfelé a romlás okozóit keressük, minden előzményt valóságos oknak veszünk, mindenki gyanús, aki csak a pusztulás előtt élt! — Így homályosult el Horváth Jánosnak máskor biztos tekintete, így lett az ő szemében nemcsak gyanús, hanem vétkes a Nyelvőr, így jutott ő is az irodalomtörténet terén arra az ösvényre, amelyen a forradalmak utáni politika elvakultjai járnak, akik a ráncszakadt világcsapásért nem áttallják az 1867 óta fennállott kormányrendszert hibáztatni, a liberális, nagy államférfiakat, Deák Ferencet, Tisza Kálmánt és Tisza Istvánt kárhoztatni.

Debrecen, 1921 április hó.

KARDOS ALBERT.

Zolnai Gyula: A -si képző eredete. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XXIII. köt. 10. szám. Budapest, M. Tud. Akadémia, 1920. 35 l.

Zolnai ebben a tanulmányában, amely a *-si* képző (*falusi*, *idevalósi*, *tanyasi* stb. és néhány igei származású szó: *kapsi*, *buksi* stb.) eredetét mintaszerű világossággal és módszerességgel vizsgálja, a következő eredményre jut:

„Képzőnk eredetének, minden valószínűség szerint a régi *váras* ['városi'] szó volt a kiindulópontja. Ez idézte elő mindenekelőtt a *falusi* szóalakot, a kettő aztán a *hegyesi*-t, *völgyesi*-t, *szeresi*-t. Az így megindult folyamat egyre tovább haladt. Eleinte csak hely-jelentésű szavakhoz járult a *-si* végzet s olyan mellékneveket hozott létre, amelyek hovávalóságot, bizonyos helyhez tartozást jelentettek. Majd a jelentés is tovább fejlődött: a 'valamely helyhez tartozás' képzetéhez hozzájárult az illető helyen való 'foglalkozás' új képzete, aztán ez utóbbiból a helyképzet háttérbe szorultával a 'valamivel való foglalkozásnak' általánosabb képzete vált ki [pl. *erdősi* 'bizonyos erdőmunkák végzője', *udvarosi* 'udvar körüli munkák végzője'; *agarasi* 'agarak gondozója', *macskási* 'macskabarát']. Ilyen fejlődés útján a képző jelentése és használata némely vidéken csaknem olyan tágkörű lett, mint az *-s* képzőé, amely a kiindulópontul szolgált *váras* melléknevek alapszavában, a *váras* szóban is megvan. A számtalan névszói alapú *-si* képzős szónak mintájára korlátolt számban igékhez is hozzáfüggedvén a végződés, az így keletkezett szókban (mint *kap-si*, *kupor-si* stb.) az igei alapszó természetéhez képest a képző értékének is módosulnia kellett; ezekben ugyanis, ha csak (mint a *buksi*-ban) el nem homályosult az eredeti értelem, a *-si* 'valamely cselekvéshez (teszem: kapáshoz, kuporgatáshoz) hozzászokottat' jelent, értéke tehát itt az *-s* melléknévképzőt szintén magában foglaló *-ós*, *-ős* képzőéhez lett hasonló.“ (23–24. 1.)

A most említett igei származékoktól különválasztja a *lebzsi* *tömzsi*, *habsi* szavakat, amelyeket a *lebzsel*, *tömzsöl*, *habsol* igék olyan *i* képzős származékának tekint, aminők pl. *bódorog* ~ *bódori*, *kuporog* ~ *kupori*; ezekben t. i. az *-i* előtti *-s*, illetőleg *-zs* gyakorító képző.

A dolgozatnak módszertanilag legérdekesebb az a tanulása, hogy az eléggé elterjedt *-si* képzős szavaink mind egyetlen szóalakra vezethetők vissza: mind a *váras* alak analógiájára keletkeztek. Egészen hasonló fejlődést látunk a *kettőnk*, *kettőtök* alaknál, ahol szintén csakis az említett alak hatására lett: *hármónk*, *hármótök*, *melyikőnk*, *mindenikőtök*, *bennőnk*, *bennőtök* stb. És ugyanígy jelentkezik Zolnai szerint a középfoknak eredeti *-b* képzője rendszerint *-bb* alakban az egyetlen *szébb* szó hatása alatt: *szép (a *szép* alak „a hangsúly következtében való megnyúlásból származhatott“): **szép*bet > *szébb*bet, **szép*b > *szébb*, **szép*bek > *szébb*ek stb. (vö. *idősb*, *öregbít* stb.). Ennek analógiájára lett: *jób* (vö. *szentjóbi*) > *jóbb* > *jobb*, *nagyob* > *nagyobb* stb. (Ilyen, egy szóból kiinduló analógiákat idg. nyelvekből is idéz a szerző.)

Másik fontos tanulása az értekezésnek az, hogy — amit legújabbán már többen is hangoztattak — az a tanítás, hogy egy-

egy magyar (ill. finnugor) képző vagy csak deverbális vagy csak denominális alkalmazású lehet, módosításra szorul. A képzőknek egy része rendszerint igéhez, másik részük rendszerint névszóhoz járult, de a képzők egyik csoportból gyakran átsaphattak a másik csoportba.

A tanulmány eredményeit Zolnai nyelvhelyességi tekintetben is értékesíti: ezeknek alkalmazásával a nyelvújításnak igen sok — ma még hibáztatott — alkotása igazolható. Erre azonban folyóiratunk legutóbbi füzetében már Zolnai maga is utalt. FOKOS DÁVID.

Balatoni Társaság. Ezzel a névvel irodalmi, művészeti és tudományos egyesület alakult Budapesten, melynek célja irodalmi, művészeti és tudományos eszközökkel dolgozni a Balaton-kultusz ébrentartása és terjesztése érdekében. Munkássága körébe vonja a Balaton környékének néprajzi és népnyelvi tanulmányozását is. A társaság elnöke dr. br. Wlassich Tibor, ügyvezető alelnöke dr. Sziklay János.

GYÁSZJELENTÉS.

Somogyi Géza. 1893–1921. Fiatalon, szép jövőt ígérő munkásság kezdetén hunyt el Somogyi Géza, a Magyar Nyelvőrnek lelkes, szorgalmas és tehetséges dolgozótársa. Mint egy szerény sorsú ev. tanító árvája, nehéz küzdelmek között kezdte meg 1912-ben egyetemi éveit. A háború miatt csakhamar félbe kellett szakítania tanulmányait s 1915 decemberétől 1918 októberéig katonáskodott. Gyenge szervezetét a nehéz szolgálat megviselte. Hazatérve újult lelkesedéssel fogott munkához. Letette a szakvizsgálatot s a zalaegerszegi áll. főgimnáziumnál jutott tanári álláshoz. Tüdőbaja ekkor már mindinkább erőt vett rajta s hosszú szenvedés után, 28 éves korában, 1921 március 24-én elhunyt. Az egyetemen Simonyi Zsigmond mellé szegődött; megértő, hűséges tanítványa volt s dolgozatai 1914 óta sűrűn jelentek meg a Nyelvőrben. A nyelvhelyesség kérdései érdekelték legjobban, továbbá az idegen alakok keveredése (*Idegen köntösben.* 44. k.); felvetette és megokolta egy Jókai-szótár gondolatát (*Ami még nincs, de kellene.* 46. k.). Betegségéből küldte a *Világháború és a magyar nyelv* c. dolgozatát (49. k.). További terveit félbeszakította a halál. A Magyar Nyelvőr őszinte részvétellel emlékezik meg derék munkásáról. B. J.

NYELVMŰVELÉS.

Hibás szórend. „Ez utóbbi a magyar költészet[nek] minden faját foglalja magában“ (Népt. L. 1917. 33. sz. 9). Helyesen: minden faját *magában foglalja*. — „A ...hivatalos közlöny erélyesen foglal állást az ellen...“ (uo. 12 b). Helyesen: *erélyesen állást foglal*. — „A német iskolaügy jelentős lépéssel haladt előre“ (uo.). Helyesen: *jelentős lépéssel előrehaladt*. Mindezekben hibás kire-

kesztő szórend van az összefoglaló helyett. Gyakran találkozunk a mellékmondatok németes szórendjével, még hivatalos fogalmazványokban és nyelvészekében is, pl. Esküszöm, hogy Magyarországhoz hű leszek... és haladását teljes erőmből *előmozdítani fogom* (az új kormány esküjében; helyesen: *elő fogom mozdítani*). „Midőn a hanglejtésről egy-két megfigyelésemet *előterjeszteni szeretném...*” (MNy 11:51). „A kiáltó beszéd, melynek egyes hangjai egy-egy magasságban maradni igyekeznek...” (uo. 109). Az a nemes barátság, amely közöttünk kifejlődni tudott (BH. 1918. X. 5).

• Az ígének örökös hátrarakogatása megköti a gondolat szabadságát és néha fontos különbségeket elhanyagoltat íróinkkal. Arany János, igaz, magát az összetett ígét hangsúlyozza a köv. mondatban: A Szülő házam [című költemény] alapeszméjeül csekély amit a végsorok *kifejeznek* (Próz. 106); t. i. kifejezetten nincs meg az alapeszme, csak sejtetni. De már pl. a köv. utómondat végén semmikép se alkalmas a *leírja* hangsúlyozása, holott a megelőző kifejezéseket kellene hangsúlyozni: Csapka eléfordul különösen Gyöngyösinél, midőn a Phoenixben a török zenészek és daliák öltözetét *leírja* (CzF). Itt tehát *írja le* kellene.

Legszigorúbban Kicska E. ítélte el az ígének idegenszerű hátratételét: „Aki fát akar vágni helyett azt írja, hogy fát vágni akar, sokkal okosabban tenné, ha inkább fát vágna, mintsem írna” (Nyr 22:10).

SIMONYI ZSIGMOND.

Nemzetközösít? újkorúsít? Az előbbi szót egy hirlapi táviratban olvastam: „Ez utóbbiak nem akarják Konstantinápolyt meghódítani, csak *nemzetközösítését* kívánják” (Bp. Hirl. 1917. márc. 22, 3. l.). *Nemzetközívé* tételt akar a távirat kifejezni és örvendetes, hogy ezt nem internacionalizálásnak keresztelte el, mint ahogy a mai magyartalan hirlapi szokás után várhattuk. A szó ellen alakítani szempontból nem is tehetni kifogást. A *nemzetközösít* alakilag úgy viszonylik a *nemzetközi*-hez, mint az *államosít* „államivá tesz” az *állami* hoz, a *községesít* „községivé tesz” a *községi*-hez. A *nemzetközösít* ígét azonban mégsem tartom szerencsés alakulásnak, azért, mert — mintha külön szó, illetőleg összetételi utótag volna — erősen kirí belőle a *közösít* hangcsoport, amely a maga jelentésének képzetével a kifejezni szándékolt értelem földidézését erősen gátolja. Ugyanez a hibája pl. Arany *könyvnélkülöz* szavának is, amellyel a könyvnélkül tanulást, beemlézést akarta kifejezni, s amely valószínűleg éppen emiatt nem lett közhasználatúvá (l. Nyr 48:64). Legszabatosabban *nemzetközösítés*-nek kellene a szóbeli fogalmat mondanunk, amint a *semmivé* tételnek is *semmisítés* a kifejezője. Mivel azonban kissé ez is szokatlan volna, az alakilag szintén kifogástalan *nemzetköziesítés*-ben pedig olyan árnyalat van, amely a fogalomnak pontosan nem felel meg, véleményem szerint legtanácsosabb körülírással élni, amint ugyanazon lapnak egy másik aznapi távirata teszi is helyesen: „Konstantinápoly *nemzetközívé tétele*”.

Az *újkorúsít* igét a MNy 14:90. lapján olvasom: „A helyesírást leszámítva, mely *újkorúsítva* van, ugyanis a kiadás, a mint összevetéséből kitűnt, teljesen azonos a kézirattal” stb. A rossz helyre csuszamlott *ugyanis*-on kívül fönnakadtam az *újkorúsít* szón, amellyel a cikkíró a valóban szükségtelen és elkerülhető *modernizál* igét kívánta dicséretes szándékkal, de nem dicsérendő érzékkel helyettesíteni. A „modern” ugyanis nem *újkorú* (ilyen fogalmat nem is tudok elképzelni), hanem *újkori*, a helyesírást tehát csak *újkorivá* vagy *újkoriassá* lehet tenni, ennek egyetlen szóval való kifejezése pedig csak így hangozhatik: *újkoriasít*. Lehet *újszerűsítés*-nek is mondani, amint már a MNy 12:240. lapján megjegyeztem volt s amint a Magyarító Szótár is javallja. Az *-ú* képző ugyanis, amely a szerencsétlenül gondolt *újkorúsít* igének alapszaván, az *újkorú*-n alkalmazva van, nem valamihez (ez esetben az újkorhoz) tartozást, hanem valamivel bírást, valamivel ellátottságot jelelt, tehát *korra* vonatkozólag csak olyan melléknevekben van helyén, mint *nagykorú*, *kiskorú*, *meglett korú* stb. Lehetetlen alapszóból pedig ne alakítsunk származékot. Ezt nyelvész — cikkíró úgy, mint szerkesztő — ha nem érzi, hát legalább — tudja.

(Pozsony, 1918. december.)

ZOLNAI GYULA.

E cikkemhez pótlólag néhány adatot jegyzek még ide. A kommunisták a maguk szocializáló eljárását magyarul *társadalmassításnak* nevezték (vö. MNy 16:12), ami az *államosít* és *községesít* mintájára készült és szó n a k kifogástalan lett volna. A nemzetközivé tételt egyik lapunk azzal a szóalakkal próbálta azóta magyarítani, amelyet föntebb szabatoságtalan volta miatt mondtam kifogásolhatónak: „Kétségtelenül könnyű lenne a Duna *nemzetköziesítésével* lehetővé tenni a szabad áruforgalmat” (Virradat 1920 VII 18, 5. l.). A Budapesti Hírlap pedig ezt a fogalmat azóta rendesen a fönt említett körülírással fejezi ki: „A Rajna *nemzetközivé tétele*” (1919 I 4, 7. l.). „A déli vasut *nemzetközivé tétele*” (1919 I 8, 9. l.) stb.

(Budapest, 1920 nov. 12.)

Z. Gy.

Egyenlőre. Ez a szó érdekes példája annak a nyelvi jelenségnek, midőn egy különös, elemeiben nem eléggé világos szóalak a beszélők ajkán átalakul egy világosabb, látszólag érthetőbb alakká s olyan szóhoz válik hasonlóvá, melyhez eredetét tekintve nem is tartozik. Ezt a változást a nyelvtudományban népetimológiának szokták nevezni. Az *egyenlőre* szó alakja, képzése annyira szokatlan, hogy újabban, amint néhány év óta az élőbeszédben műveltek ajkán is megfigyelhetjük, az *egyenlő* szóra támaszkodva, így hangzik *egyenlőre*, s ez az új alak ki akarja szorítani a régi és helyes *egyenlőre* szót. Eddigelé csak az élő beszédben figyelhattuk meg; Surányi Miklósnak, ennek a kiváló regényírónak legújabb munkájában, *Domoszlay*-ban már az irodalomba is bevonult. „Félek, hogy csak rosszabb következik”, mondja egyik szereplője. „*Egyenlőre!*” feleli Domoszlay. (185. l.) Íróinknak arra kellene törekedniök, hogy példájukkal útját állják, amíg lehet, az ilyen átalakulásnak. B. J.

Özés. A Vasárnapi Ujság egyik legutóbbi számában (1921. 68. évf. 2. sz.) *Andrist megsértették* címmel rajz jelent meg. Afféle népies stílusban írott kis mű, mely mellett nagyobb izgalom nélkül elmehetnénk, ha egy szerkesztői megjegyzés nem hívná fel különösen a figyelmünket valamire. Arról szól az a pár szerkesztői sor, hogy ez a kis elbeszélés avval válik ki, hogy nyelvében az özés „korrekt”, amit csak ritkán lehet elmondani, hiszen maga Petőfi is elvétette az özö alakokat. (Nyilván a *Hirös város*-ra céloz a szerkesztői megjegyzés.) Hát sajnálattal jegyezzük fel, hogy abban a kis rajzban sok az özö hiba, de a másféle is. Hibás alakok: egyszer (eh. egyszer), fölülről-t sem mondanak az özö vidéken, hanem fölülről, megfizetem ezt így mondják megfizetöm, viszont fejlődön azt nem mondják, hanem fejedön. Végül még egyet. A népies alak a pipára *rásörcent* ebben a rajzban. Hát ez özö alak, igen jól öz, de ha Andris a pipára *rásörcent*, akkor csunyát tesz vele s még el is alszik tőle, pedig ez a Petőfinél is jobb özö rá szeretne vele gyujtani.

ALFÖLDI MIHÁLY.

Még mindig „Wien“. Gyakran megróttuk már, hogy napilapjaink *Bécs* és *bécsi* helyett únos-úntalan *Wien*-t és *wieni*-t írnak s a műveltnék látszani akaró közönség kapva-kap ezen az idegenszerűségen (vö. Nyr 49: 152). Azt meg éppen nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy egy olyan magyaros író, mint Móríc Zsigmond, így beszéltet egy debreceni szakácsnét: „Rossz lutrira tették, mert a prágaira tették s a *wieni* lutrin jött ki az öt szám”. (A „Légy jó mind halálig” c. regényben.) S ha ez a művelt szakácsné tudja, hogy Bécs nem Bécs, hanem Wien, mért nem tudja, hogy Prága nem Prága, hanem Praha. Íróink példaadása leszoktathatná a közönséget erről a magyartalan beszédéről, ép azért rossz néven vesszük Móríc Zsigmondtól, hogy nem jár ő maga jó példával elől.

VÁRÓ ISTVÁN.

„Útban” vagy „úton” van a király? A 8 Órai Ujság ápr. 10-iki számában *Csengeri János* levelét közli, melyben e két kifejezés használatáról szól. „Egyik napilapunk — írja Csengeri — tegnapi számában magyarul nem tudást vet szemére azoknak a lapoknak, amelyek azt írták, hogy: „*Útban a király*” (mert szerinte csak az akadály lehet „útban”) és megdicséri azoknak a lapoknak a magyarságát, amelyek ezt írták: „*Úton a király*”. Azt jól sejtí az említett napilap, hogy a kettő között különbség van, hogyne! *Az útban álló* is különbözik *az útonállótól*. Csak azt vétette el, hogy éppen a jelen alkalommal a helyest hibáztatja és a nemhelyest pártolja. S éppen ezért nem hallgathatunk. Nézzünk csak a szemébe annak a két kifejezésnek. Mind a kettő helyes, mind a kettő kifogástalan, csak hogy mást jelent az egyik, mást jelent a másik. Ha valakiről azt mondom, hogy *úton van*, avval azt akarom mondani, hogy nincs otthon, vagy nincs rendes tartózkodása helyén, hanem *utazik*, *utazást tesz* valahol, talán tőlünk messze, idegen országban, s így az ő utazása reánk éppen nem tartozik. A király tehát *úton lehet* anélkül, hogy ezzel a ténnyel a magyar kormány vagy a közvélemény bármennyire is törődne. Ellenben, ha azt mondom: „*Útban a király*” — ebből minden ép nyelvérzékű magyar ember rögtön megérti, hogy *haza utazik*, *hozzánk iparkodik*, úton van, de nem akármilyen úton, hanem azon, amely Magyarországra visz. —

Csodálatosan finom árnyalatok kifejezésére képes ez a mi szegény, nem értett, lenézett magyar nyelvünk s éppen a határozók végtelen gazdagsága tekintetében a legfejlettebb nyelvekkel versenyez, ha azok nem veszik is tudomásul.“ S még hozzátehetjük, hogy az „útban van“ szólást abban az értelemben, hogy akadályul szolgál, rendesen birtokos személyraggal használjuk: Ez a szék *utamban van*. Egy nagy kő *volt útjában*. El kell távolítani mindent, ami *utunkban van*.
A szerkesztő.

MAGYARÁZATOK.

A -si képző kérdéséhez. Az adomabeli apa esete történt meg velem, aki nem ismert rá a tulajdon fiára. „A -si képző eredete“ c. akadémiai fölolvasásom bevezető soraiban ugyanis arra hivatkoztam, hogy a *falusi* melléknévről s néhány hasonló -si végű melléknév-alakról Simonyi már 1894-iki rendes-tagsági székfoglalójában és pár évvel később „*Falusi és társai*“ c. nyelvőrbeli cikkében is alapjában véve ugyanazt a magyarázatot adta, amelyre nyelvtörténeti adataim — tőle függetlenül — engem is rávezettek. A Simonyi székfoglalójától és kis cikkétől való függetlenségemet semmi sem bizonyíthatja csattanóbban, mint az, amire csak most jöttem rá, hogy a *falusi* melléknév szóbanforgó magyarázatának ötlete voltaképpen tulajdon magamtól származik, s ezt én már a Hunfalvy-Albumban (Bp. 1891) megjelent *Elemismétlődés a szóalakulásban* c. tanulmányomnak egy külön lapalatti jegyzetében világosan ki is fejeztem: „A *falusi* melléknév nézetem szerint [az aláhuzást csak most teszem e szavak alá] egyszerűen a *városi* hatása alatt kapta -si végzetét, mert különben *falvi* vagy *falus* (vö. *falus bíró* NySzót. *falus* alatt) volna várható“ (id. m. 73. l.). Simonyi, mint az Album szerkesztője, bizonyára olvasta ezt az ötletet s róla — mint magam is — megfeledkezve, székfoglalójában a saját nézeteként adta aztán elő.

Az értekezéshez pótlólag néhány érdekes adatot kell említenem.

Igen érdekes u. i. ez a ragadványnév: „*Küliusi Trombitás*“, amelyet a család, mint a közlő mondja, talán azért kapott, mert a falun kívül lakik (Noszlop, Veszprém vm., Nyr 46:70). Mint-hogy a *kívüli* szót Dunántul, Vas megyében, amelyhez Noszlop közel is fekszik, *külii*-nek mondják (l. MTsz), a közlőnek, Vozáry Gyulának sejtése valószínűséggé erősödik; de a *küliusi* adat azért is érdekes, mert magas hangrendjében a *falusi*-nak egész -usi végzete pontosan utánzódik, noha az *ü* hang az alapszónak a végén úgyis megvan már. (Vö. az *ide valu-si*, *oda-valu-si*-féle példakkal, 15. l.)

Még érdekesebb, általános szóképzéstani szempontból is, a *Simon* keresztnévnek ez a becéző alakja, amelyet a közlő ferdítésnek [!] mond: *Simsi* (Békés vm., Nyr 8:383). A szóvég nyilván-

valóan a mi *-si* képzőnk, s a „ferdítés“ nyilván egyéb gúnyosan használt köznévi szók, nevezetesen melléknevek hatása alatt keletkezett, aminők: *vaksi, töksi, buksi* stb. (l. róluk a 19. s köv. ll.). Az effélékkel s általában a szóképzés kérdésével külön szándéksom még foglalkozni.

Érdekes a MTszban található *fogacsi* alak is, a. m. fogatlan, rossz fogú, kiálló nagy fogú, amelyet a szótár *fogacsin* címszó alatt közöl. Ez utóbbi szerintem már csak másodlagos forma lehet, noha szóvégi *n*-jét hamarjában nem tudom megmagyarázni. A *fogacsi* szót ügylátszik Szilády Áron is mint népi szót ismerhette, mert egy régi értekezésében a székely *Faksa* családnévnek a „*fogas, fogacsi* = nagy fogú, kapa fogú szók jelentését“ tulajdonítja (Nyr 2 : 207). A *-csi* vég, amint értekezésemben is mondom (23. l.), az eredeti *-si*-nek a továbbfejlődése.

A *kett-önk* szóból kiindult *-önk, -önk* képzőhöz még a következő adatokat említhetem: *éggyönk, egyikünk, éggyönk-másónk, egyikünk-másikunk* Somogy vm., Nyr 17 : 286 (l. MTsz *éggy* a.); „kedvem volna rögtön felnyársaltatni *mindannyiótokat*“ BpSzemle 152 : 261; *egyikőjük, egyikük* Szatmár vm., MTsz. (Vö. az értek. 25. s köv. ll.)

Még csak annyit akarok a hűség kedvéért megjegyezni, hogy a Hunfalvy Pál magyarázatára a kettős *bb*-jű középfokokat illetőleg (l. 32. l. jz.) akkor bukkantam rá az értekezés írása közben, amikor a magam nézete már ki volt alakulva.

(Budapest.)

ZOLNAI GYULA.

Kivilágos kivirradtig. Erről a szólásról „A *-si* képző eredete“ c. értekezésemben (Értek. a nyelv- és széptud. kör. 23. k. 10. sz. 12. l.) azt mondtam, hogy eredetileg *világos kivirradtig*-nak hangozhatott, s első része azon analógiai törvény szerint vált négy-*szótagúvá*, amelynek erejénél fogva az egymásra ható szóalakok közül rendszeren a rövidebb hangsorú szó alkalmazkodik a hosszabb hangsorúhoz, vö. *apró csepő — apró-cseprő* (a cimbeli kifejezés átalakulását jelző nyíl az id. h. tévedésből fordítva áll). Ez a magyarázat mindenesetre elfogadható, noha az eredetibb *világos kivirradtig*-ra példát nem tudnék idézni. Azóta azonban a következő régi adatra bukkantam: „S már a jövő nyereségre | Puffra isznak egészségre | *Ki világos virrattig*“ (Szaikayból, 1792-ből idézve Nyr 48 : 131, *puffra* a.). Minthogy a *világos virradat* bizonyára közönséges jelzős kifejezés lehetett az előbeszédben, noha a NySzbán nincs rá adat (de vö. a népnél: „*vélágos vëratta* kéték fő“, Göcsej, Szarvas G. adata, Nyr 47 : 129), a Szalkay-féle mondatot úgy érthetjük, hogy a *világos virrattig* kifejezés előtti *ki* időhatározó szó, v. i. a szólás nála azt teszi: puffra isznak egészségre *ki* egészen világos virradtig. A mai *kivilágos kivirradtig* szólás tehát a Szalkay-nál előforduló s bizonyára mindennapi *ki világos virradtig* kifejezésből is származhatott. De ebben az esetben is ugyanaz a fejlődési jelenség mutatkozik az átalakulásában, mint a *világos*

kivirradtig-ból való származás esetében, aminek lehetőségét a Szalkay-féle adat éppen nem szüntetheti meg. Ez esetben az elül álló négyszótagos *ki világos* kifejezés miatt bővült a rövidebb *virradtig* szó is négyszótagos *kivirradtig*-ra, noha az sem lehetetlen, hogy az egész mai kifejezésmód egyenesen két régiebbnek a keveredéséből állt elő: úgymint: *ki világos virradtig* (l. Szalkaynál) $\times$ *világos kivirradtig*. Hogy a három lehetőség közül melyik az igazi, azt csak nyelvtörténeti adatok alapján dönthetnők el, ha — volnának.

(Budapest.)

ZOLNAI GYULA.

Barátok, fehér papok. A Nyr előző számában (50:6) Kemsei József hibáztatja, hogy a két Idegen szavak szótára, a Radó Antalé és a Kelemen Béláé, valamint egyes Lexikonok a népies *barát* elnevezést valamennyi szerzetesrend tagjaira vonatkoztatják, holott szerinte a nép ma már csak a szigorúbb szabályok szerint élő, nem tanítórendi szerzeteseket nevezi *barátok*-nak. — Kemseinak nagyjában igaza van, de úgy vélem, hogy következtetésünkben immár egy lépéssel tovább mehetünk. Egész bátran elmondhatjuk, hogy a *barát* szó kérdéses jelentése egyre szűkebb határok közé szorul és ma már úgyszólván csak a ferencrendi szerzetesek elnevezésére szorítkozik. Elvértve ugyan hallani még a *karmelita barát*, *domonkos barát* elnevezést is, de sokkal általánosabb egyszerűen a *karmelita*, vagy a *domonkos* megnevezés. Így van ez itt Győrött és Sopronban is. Győrött a *karmelita barátok*, vagy röviden: *a barátok temploma*, Sopronban pedig a *domonkos barátok*, vagy röviden: *a barátok temploma* elnevezés nem használatos; ezek helyett a *karmeliták*, vagy a *domonkosok temploma* a megszokott elnevezések. Ellenben a ferencrendi szerzeteseket nem nevezi a nép *ferencrendi* vagy *ferences barátok*-nak, hanem egyszerűen csak *barátok*-nak, templomukat pedig a *barátok templomá*-nak. Szombathelyt pl. a domonkosok és a ferencrendiek templomai közül megkülönböztetésül csak a ferencrendiekét nevezik a *barátok templomá*-nak. Sümegen a ferencrendieket *vörös barátok*-nak hívja a nép. Garamszentbenedek (Bars vm.) még *csuklyás koldús* elnevezéssel is illeti őket. Brassóban is a ferencrendi szerzeteseket *barátok*-nak nevezik és templomukat a *barátok templomá*-nak.

Nyilvánvaló tehát, hogy a népies *barát* elnevezés hovatovább csak a ferencrendi szerzetesekre korlátozódik; vagyis e szónál a jelentés-szűkülés esetével van dolgunk. Népünk körében különben a *ferencrendi* és a *ferences* kifejezések sehogysem tudtak meggyökeresedni, hanem jelentésük a *barát* szóba olvadt be. Csakis régivágású, diákos emberek ajkán hallani még a *franciskánus* szót.

A premontrei és a cisterci r. szerzeteseket népiesen *fehér papok*-nak nevezik. Ennek okát jórészt világiasabb, „úri“ életmódjukban és abban kereshetjük, hogy nyilvános iskolában tanítanak s általában közelebb állanak a világi papokhoz. A cisterciták több plébániát is ellátnak. (A ferencrendieknek már kevés plébániájuk van.) Baján a *fehér papok* népies elnevezéshez kétségtelenül az

is hozzájárult, hogy a cisterciták egyházi szertartásaikat jórészt a rendházukkal szemben levő *papok templomá*-ban végzik, gyakran világi papokkal vegyest. Többször temetési szertartást is önállóan végeznek, holott a zárkózott életű ferencrendiek csak testületileg vesznek részt nagyobb temetéseken. A *cistercita* elnevezés Baján nem használatos; helyette a *zirciek*, vagy a népies *fehér papok* elnevezések a megszokottak. Gúnyosan *szarkák*-nak is nevezik őket. A ferencrendieket Baján csak *barátok*-nak, templomukat *a barátok templomá*-nak hívják. Rendi szabályaik újabb szigorítása előtt szabadabb életet éltek és régebben a gimnáziumi oktatást is ők végezték Baján. Uri családok körében gyakran megfordultak s maguk is szívesen láttak vendégeket rendházukban. A barátok templomában a világi papok közül rendesen csak a róm. kath. bunyevácok (gúnyos éllel: *búnyók*) papja: a *rác káplán* végzi ünnepnap délutánján a *vecsernyét*, esetleg szentbeszédet is mond bunyevác nyelven. Ez régi kiváltsága a bajai bunyevácoknak.

(Győr.)

BARCSAI KÁROLY.

Szent és nem szent családnevek. Vagy harminc évvel ezelőtt Debrecen kálvinistái odáig mentek puritánságukban, mondhatnám vallási purizmusukban, hogy eltávolították a szenteket nemcsak az isteni tiszteletből, hanem a mindennapi beszédből is. *Szent* István és *Szent* László az ő nyelvhasználatunkban I. István és I. László király lett, az apostolok és evangélisták neve elől is elmaradt a „szent” szó, sőt egyik-másik debreceni ref. pap a házassági hirdetések is így adta tudtára a gyülekezetnek: Cegléd-utcán lakó Kovács János jegyzette Anna-utcán lakó Tóth Lidiát; vagyis a *Szentanna-utca* nevet megfosztotta előtagjától. — Megjegyzem, hogy a debreceni *Miklós-utca*, amely mintegy folytatása a Szentanna-utcának, *Szentmiklós-utca* volt 2—3 századdal ezelőtt.

Ezt a különösséget, mondjuk, felekezeti különködést azért említem fel, mert amit a debreceni kálvinisták szándékosan műveltek, az mintha a nyelvben önként is megtörtént volna.

Arra célzok, hogy vannak családnevek, amelyek elől mintha elmaradt volna a *szent* szó: Szabatosabban szólva vannak családnevek, amelyek két változatban forognak közszájon, t. i. a *szent* szóval összetéve és anélkül. Hogy csak egynehányat említsek, ilyenek: *Szentandrás*i és *András*i, *Szentgáli* és *Gáli*, *Szentgyörgyi* és *Györgyi*, *Szentiványi* és *Iványi*, *Szentimrei* és *Imrei*, *Szentirmai* és *Irmái*, *Szentmiklósi* és *Miklósi*, *Szentmihályi* és *Mihályi*, *Szentmarjai* és *Marjai*, tkp. *Máriai*, *Szentpáli* és *Páli*, illetőleg *Pályi*. *Szentpéteri* és *Péteri* stb. — Első sorban oly családnevek ezek, amelyeknek az alapszava keresztnév, amely elé régi egyházi felfogás szerint szinte odakiváncozott a *szent* szó, hiszen a keresztnévből lett helységnevek tulajdonkép a templom védőszentje nevét viselik. — De ismerünk olyan kettős változatú családneveket is, amelyekben az alapszó nem keresztnév, hanem közfőnév, pl. *Szentkereszti* és *Kereszti*, *Szentkuti* és *Kuti*.

Nem állítom, hogy e családnevek közül a *szent* nélkülieket valami akatholikus felfogás hozta létre, de mégis érdemesnek tartotam rámutatni erre a különös jelenségre, sőt talán érdemes volna e jelenségnek történeti fejlődésével is foglalkozni; hátha ki lehetne belőle következtetni a népléleknek valami mozgató erejét vagy meg lehetne állapítani a nyelvhasználatnak, a családnevek keletkezésének valamilyen törvényszerűségét.

KARDOS ALBERT.

Még egyszer a *csifut*. A MNy-ben (15:108) V. T. közli, hogy Arad megyéből ismer egy *csifut* szót, jelentése „oda van, vége van, elveszett”; elterjedéséről azonban nem ad számot. Ugyanott megemlíti a Gyarmathi Vocabulariumában közölt *csifut* „gazember” szót. Ez utóbbiról az Et.Sz. (1026) ezt írja: „Nyilván csak Gyarmathi tette meg magyar szónak az oszm. *čifut*, juif; cupide, rapace, avare alapján.” (Vö. Nyr 50:30) Spitzer Leó (uo.) a gazember jelentésű *csifut* szót hasonló jelentésű olasz népnyelvi szavakkal veti össze. Ezek azonban nem magyarázzák meg a „vége van, oda van” jelentésű *csifut*-ot. Minthogy a MNy. Arad megyéből közli, román eredetre gondolhatunk. Siegescu József szíves közléséből tudom, hogy a román népnyelvben használatos ez az obszcén szólás: *și futut, și bătut* (franciául volna: *et foulu et battu*) ebben az értelemben: „egészen tönkre van téve, le van verve, vége van.” Ennek a szólásnak az eleje mehetett át *csifut* alakban az Arad megyei népnyelvbe, amint káromkodásnak, szitkozódásnak gyakran csak az eleje kerül közszájra. Érdekesen találkozik ez esetben a szó eredete és jelentése a francia *foulu* „vége van, kaputt” szóval.

B. J.

Nogáll és az új helyesírás. Ha Nogáll munkáit olvassuk, azt tapasztaljuk, hogy egyideig a régi helyesírás szerint írt, majd az újabb törekvéseket véve tekintetbe lassankint elfogadta az újabb helyesírást. Így az „s” előtt régebben szokásos hiányjelet (‘s) körülbelül 1863-ig teszi ki (Hitszózatok c. könyvében még kiteszi); az ezután kiadott könyveiben nem találunk már ‘s-re. A *mely, mily, milyen* vonatkozó névmásokat még 1863-ban (Hitszózatok) így írja: *melly, milly, millyen*, de már 1867-ben (Liguori sz. Alfonz Vezérkönyve 3. kiad.) a mai helyesírás szerint látjuk. „Cz”-t kb. 1885-ig ír (Lig. sz. Alf. Vezk. 5. kiad.), már a „Boldogasszony Követése” 1887-iki kiadásában „c”-t ír. Az *aki, amely, ami* vonatkozó névmást már első munkáiban is összeírja.

NAGY LAJOS.

A többszám továbbképzése c. cikkemben (Nyr 13:121) idéztem régiebb írókból ilyen nevezetes alakokat: *hét napoki* együtt-beszélgetések, a *havasoki* juhászné. Több efféle is lehetne idézni a régiségből s a népnyelvből: *ó és új testamentumoki* (GKat., id. Imre S. GKat. István 77); *mindenszenteki* búza (étel-név, id. Thewrewk E. Nyr 8:354). — Uo. idézem Beöthy Zsoltnak egy cikkéből ezt a különös ragozást: „Csiky Proletárok-ját”. Beöthy különben is szokott ilyen formákat alkotni a többszámú könyvcímekből. A Szépprózai Elbeszélés c. munkája 2. kötetéből jegyeztem ki ezeket: Bessenyei, kinek *Amerikaiakját*... adta ki (14). Marmontel *Inkákja* (52). Heliodorus *Aethiopikákjára*... (151, egyúttal kettős többes, mint *akták, regáliák*). Montesquieu *Perzsa Levelekjét* tekinthetjük... (207). — Vö. még: „Kölcsey Ferenc Nemzeti hagyományok-ja” (Irodalomtörténet c. folyóirat 5:281).

SIMONYI ZSIGMOND.

ETHIKA-KÖNYVTÁR.

Az **Ethika-Könyvtár** oly tudományos művek kiadását tűzte ki feladatául, amelyek a természeti és a szellemi tudományok, valamint a filozófia különböző köreibbe vezetik be az olvasót. E célból sikerült a legkiválóbb szakemberek közreműködését megnyerni, kik tárgyukat nemcsak kellő szakszerűséggel, hanem egyszersmind közérthető és élvezetes formában adják elő. Az **Ethika-Könyvtár** tiszta, elfogulatlan tudományt akar nyújtani, hiven jel-szavához, Spinoza mondásához: non ridere, non lugere, neque detestari, sed intelligere. Mert az igazi tudás megszünteti az elfogultságot az emberek közt, elsimítja a szenvedélyek szülte egyenetlenkedést, megkönnyíti a kölcsönös megértést és **emberre** teszi az embert.

Az **Ethika-Könyvtár** eddig megjelent kötetei:

I. Schmidt József: Az ó-ind epika.

Ára 50 K.

E nagy szakavatottsággal készült mű először tárgyalja irodalmunkban az ó-ind epikus költészet egész körét. Nemcsak történetét adja, hanem a nagyobb művek tartalmát is bemutatja élvezetes előadásban.

II. Ballenegger Róbert: A termőföld.

Ára 80 K.

A talajismeret legkiválóbb hazai művelőjének tollából származó munka az idevonatkozó szétszórt legújabb kutatások eredményeinek felhasználásával foglalta össze a termőföldre vonatkozó ismereteket. A munka hasznos bevezetést nyújt a kezdő szakembereknek és a gyakorlati gazdának minden irányú érdeklődését kielégítheti.

III. Benedek Marcell: A francia regény a 19. században. Ára 50 K.

A legszélesebbkörű tudományos forrásfeldolgozáson alapuló mű a világirodalomtörténetnek nemcsak legérdekesebb, hanem a fejlődés szempontjából legegységesebb és legtanulságosabb fejezetét adja. A tanulmány két centrális fejezete Balsac és Zola, a társadalmi regény két nagy típusának képviselője. Ezek köré csoportosítja a többiek: az én-regény és a történeti regény képviselőit, s kiterjeszkedik a 20. század nevezetesebb íróira is, különösen Anatole France-ra.

V. Földessy Gyula: Ady-tanulmányok.

Ára 60 K.

Három tanulmány, mely finom beleérzéssel, egységes szempontból értelmezi Ady egyéniségét és költészetét, megvilágítja Ady versformáinak sajátosságát, mintegy véglegesen megoldva e sokat vitatott kérdést. Különös érdeklődésre tarthat számot az Ady-kommentár, az első nagyszabású, átfogó kísérlet Ady költeményeinek magyarázására.

VI. Czakó Ambró: A vallásfilozófia alapvonalai.

Ára 70 K.

Rendszeres vallásfilozófia, önálló módszeres felfogással felépítve. Főbb fejezetei: valláspszichológia; a vallás igazságtartalma; Isten és a világ; vallás és kultúra; a normavallás.

Az ETHIKA tudományterjesztő és könyvkiadó r. t. kiadása.

Főbizományos: LANTOS A. r. t. könyvesboltja.

Hungaria könyvnyomda és kiadóüzlet Budapest, V., Vilmos császár-ut 34.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA :
BALASSA JÓZSEF

TARTALOM:

Simonyi Zsigmond. Szórendi kérdések	67
Horváth Sándor. Jelképek, szólásmódok egy ismeretlen forrása	69
Vikár Béla. Analógiás hatások a népköltésben	75
Trostler József. Motivum és szó	79
Irodalom. A nyelv eredete. (Balassa József.) — Fonétika a színpadon. (B. J.) — Könyvek és folyóiratok	83
Nyelvművelés. Az új pénz szövege. (Kardos Albert.) — Mentalitás. (Zolnai Gyula.) — Papagály. (Zolnai Gyula.)	86
Magyarázatok. Eskü, esk. (Simonyi Zsigmond.) — Az arc fogalom képzése. (Lewy Ernő.) — Kisebbik-ura (öregbik ura). (Viski Károly.) — Véletlen találkozás. (B. J.) — Adatok a gyermeknyelv kialakulásához. (Szinkovich Jenő.) — Pótlások. (Spitzer Leó.)	92

Felhívás.

Kérjük előfizetőinket, sziveskedjenek a hátralékos előfizetési díjat mielőbb megküldeni.

Az egész évi előfizetés 1921-re 50 korona. Azonban eddigi előfizetőink közül tanárok, tanítók s más tisztviselők ez évre is *25 koronáért* kapják a Nyelvőrt, ha közvetlenül a kiadóhivatalnak küldik az előfizetési díjat.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTŐ ÉS KIADÓHIVATALA

Budapest, IV., Ferenc József rakpart 27

A kiadóhivatal közlései.

A Nyelvőr régi évfolyamai közül csak egyes évfolyamok kaphatók s ezek is csekély példányszámban. Egyes füzetek nem kaphatók. A 48. és 49. kötet ára egyenként 30 korona.

A Nyelvészeti Füzetek még meglevő füzetei egyenként 4 korona árban kaphatók.

A Simonyi emlékszám (1919. 7—10 sz.) külön is kapható 8 koronáért.

A kiadóhivatal kéri régi előfizetőinket, hogy amennyiben kettős példányaik vannak vagy egyes köteteket vagy füzeteket el akarnak adni, forduljanak hozzánk. Keressük a 15, 16, 18, 22, 25, 29 és 43, 45, 46, 47. köteteket ezekből esetleg egyes füzeteket is.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest, IV.
Ferenc József rakpart 27.

SZÓRENDI KÉRDÉSEK.

Irta Simonyi Zsigmond.

1. A névszói állítmányról írva (Nyr 47 : 52) azt mondtam, hogy ha nincs a mondatnak igéje, ennek helyét az állítmányi névszó foglalja el, pl. *ő volt* akkor a hibás, ellenben: *ő a hibás* akkor. Utólag meg kell jegyezni, hogy ez a szórend újabb időben keletkezhetett, mert még előfordul mellette egy régibb szórend, mely szerint ilyenkor az állítmányi névszó nincs az ige helyéhez vagyis a főszólamhoz kötve. Ezt mutatják a köv. idézetek: Az Istennek gondviselése csak a jó dolgokban-é látható (Pósaházi: Igazs. 2:81). Azt szeretné ked tudni, hogy mért annak az úri asszony-nak az orra fekete és orcája fehér? (Mikes 22. lev.) Vétkes csak annyiban ő keme (Thököly Lev. 18, vö. igével: vétkes csak annyiban volt ő keme; és ige nélkül: csak annyiban vétkes ő keme). Az a rossz szokása, hogy csak a saját nemzetebelit szereti megenni. Azért ő fogaskirály (Jokai: Magyar föld 100, vö. igével: azért volt ő fk.; és ige nélkül: azért fogaskirály ő). Azér' ősz a haja, azér' képe ráncos, azér' a tarkója aranypaszomántos (Arany NC 2:8, itt az első mondatban az ige helyén van a melléknévi állítmány, a többi kettőben nem). Nem tudom, mennyiben e siklósi csel történeti (Arany Proz. 150, vö. igével: mennyiben volt e s. csel tört., és ige nélkül: mennyiben történeti e s. csel). Mennyire hát bűnös (Gertrud)? (Arany: Próza. 219¹). Hiába mindegyik olyan nagy, mégse mert neki rugtatni (Népk. 2:416). — A nép még ilyen tagadó mondatokat is használ: Még nem síkál? — Ah, olyan forró még nem a lúg, hogy síkálhatnék (Fehér m. Rácalmás, vö. igével: olyan forró még nem volt a lúg; és ige nélkül: még nem olyan forró a lúg). Szabó L. szerint a tagadó szó mintegy állítmányul szerepel a nagykanizsai nyelvjárásnak efféle mondataiban: „Itt addég nem füttök e [el], még tiszta nēm a szóba (míg tiszta nem lesz a szoba). Szép a jány? szép nēm!” stb. (NyF 48:41).

¹ Ezt hibáztatja Király P. Még egyszer a „fordul elő” című cikkében (Egy. Phil. Közl. 8. k.), Brassai védi (uo. 9:360), de csak evvel okolja meg: „Ha ez rossz, az is rossz, hogy 'Hol hát az igazság?' vagy ez: 'Mire hát a nagy sietség?' és még száz ilyen”.

2. Gyomlay Gyula „az úgynevezett igeidők“ elméletét tárgyalva azt mondja (NyK 37:88), hogy „a görög imperfektum fordítása végett“ mi gyakran „az igekötő hangsúlyos hátratételére szorulunk“, s a jegyzetben így szól: „Kár, hogy fordítóink olyan kevéssé alkalmazzák ezt az inverziót. A budapesti közönség lassacskán már azt sem érzi, hogy az igekötő ilyenkor hangsúlyos, vagy éppen ott alkalmazza, ahol nem szabad, mert nem szemléltetés a cél. (Kérdésekben: Nyissam ki az ajtót? Tegyem be a könyvet? ‘Vegyük-e föl a szótárba a hangokat, képzőket, ragokat is?’ Zolnai: Az új nagy szótár feladatáról, l. Akad. Értes. 10:75.)“ — Erre többféle megjegyzést lehetne tenni. Először is nem láttam olyan budapestit, — ha egyáltalán beszél folyékonyan magyarul, — hogy pl. az igekötőt ne hangsúlyozná az ilyen szemléltető mondatban: Már jönnek *vissza* a katonák. Másodszor: Nyissam ki az ajtót? (itt persze hangsúlytalan *ki*-vel) ezt a szórendet a budapesti semmi esetre se vehette a németből, mert a németben nincs ilyen mondatforma. Harmadszor: hogy *nyissam ki* csakugyan magyarul szórend-e, az Gyomlay ítéletével alig van eldöntve; *kinyissam* mellett olyan, mint *ajtót nyissak* mellett „*nyissak ajtót?*“ és nyilván a *nyisd ki* analógiájára alakult. Ami pedig Zolnai mondatát illeti, ritkább szerkezet ugyan, de egészen kifogástalan, más írónál is s a népnyelvben is megvan, persze inkább jelentő módú kérdésekben: Fölségödnék akarjuk megjelöntení, ha *szólítja-e meg* („zolytiaie meg“) fölségöd, vagy ugyan mind abban megyön el (Budai basák lev. 1:189). Efféléket büntették-e meg, vagy ugyan szabadon hagyjátok, adja tudtunkra fölségöd (uo. 191, ugyanígy 216). *Vészed é eszedben?* (Matkó: BCsák 91, id. Molecz: A m. szórend tört. fejlődése 19.) Édes néném, *vevé-e ked észre* tegnap...? (Mikes). És ezt ne fogadnám el tőled? *lephetem-e meg* ennél kedvesebb ajándékkal országomat? (Pet. Tigris és h. 3:2). Jártok-e ki sokat a Marosra? A te kertetekbe vert-e le sok gyümölcsöt a szél? Gyütötk-e má haza?“ stb. (l. MNy 1:406).

3. Az összetett ige nevek szórendje újabban sokszor követi az összetett ige analógiáját olyan esetekben is, mikor eredetileg különbözött ezekétől. A Magyar Szórendben tárgyalt enémű esetekhez (NyF 1:90–93¹) szolgáljanak a következők némi adalékul. Ott kimutattam, hogy a régiek így beszéltek: *nem eladható* (mint *nem eladó*), s így írják még újabb jó írók is, pl. Arany: „Ha... a rím *nem kinyöghető*“ (Vojtina lev. öccséhez). Vö Viszont az sem feltehető, hogy... (Munkácsi B. Emlékb. Hunf. Pál fölött 79). Ez tehát nem németes beszéd, mint Szarvas gondolta, de igenis újabb íróink a *nem adhatja el* hatása alatt azt kezdték mondani: *nem adható el*, és az *el nem adhatja* analógiájára ezt is mondják: *el nem adható*. — Érdekes a főnévi igenévnek hasonló divatváltozására nézve a köv. eset: Volf György 1873 ban még hibáztatja Szász Károlynak ezt a mondatát: Te szoktad *védni meg* (Nyr 2:77;

¹ Azóta is szó volt róluk a Nyr-ben s a MNy-ben.

igaz, hogy szokatlan, de nyilván a *te véded meg* analógiájára). Ellenben 1886-ban Szarvas Gábor éppen ezt hibáztatja: „Szeretik Dantét *úgy feltüntetni*, mint aki..., eh. *úgy tüntetni fel*“ (Nyr 15:225). És csakugyan, a főnévi igenevet már a régiek így szerkesztették: az vizet *meg nem lábolhatni*; articsókát is *így sózhatni bé*; újabban is állandóan az ige szórendjével használják, mint a M. Szórend példái mutatják (93). Ezekhez hadd járuljanak még a következők: Egy kardcsapás nélkül tiétek e város; ágyban halni meg, marad a harcnak áldozandó ennyi élet (Arany: János kir. 2:2). Hegyre hegyet készül meghajtani, nagy rengeteg erdőt nyomni körül haddal, úgy banni el oztán közepütt a vaddal (Arany: BH 5. én.). Keccer felgyujtottak, nem volt mit csépelteni ki (Háromszékben hallottam; olyan mondat, mint MSzór. 93, jegyz.). — A határozó igenév is sokszor követi az ige analógiáját (MSz 92): *Vízzel tisztulva meg* lépsz az ő szentségébe (Kaz.-Pyrker 54; de itt szokottabb volna így: vízzel megtisztulva). Évek tűnve el fagyos nyugalmat érez e kebel (Tompá 1:74). Megszólalt a kakas, hangját az éjben hosszan nyujtva el (uo. 111; fokozó kifejezés, tehát helyesebben összefoglaló szórenddel: hosszan elnyujtva). A kertek aranydinnyéikkel tele, melyekre napsugárok estek, arany fényöket öntve le (Szász K. Ford. 20). Kristály folyókban nézi képét a nap, kék égről nézve le (uo. 332). — Hasonlókép analógiás szórendi hatás, ha *nem föltételezte* helyett azt mondják: *nem tétellezte föl* (vö. *nem tette föl*), s ha az *ellenőriz* igét a *megőriz*-félék mintájára szerkesztik: A nyilvános órák, „melyeket a Telefon Hírmondó... *őríz ellen*“. „A csekély szám könnyebben *őrízhető ellen*“ (MTanügy 13:313). Pedig nyelvérzékünk az *ellenőr* főnévhez fűzi, abból is képezték, mert a főnév előbb megvolt (az ige eleinte *ellen-öröz* volt, l. NyUSz).

JELKÉPEK, SZÓLÁSMÓDOK EGY ISMERETLEN FORRÁSA.

(A Physiologus.)

Irta Horváth Sándor.

Első közlemény.

Minden nép és minden ember, de főleg a kezdetleges, alacsony műveltségű, állandó összeköttetésben élt és él ma is az állatvilággal, a természettel és így nem lehet csodálni, ha *vallása, mondái, művészete* stb. körébe szintén belevonta és belevonja a természetnek, az állatvilágnak egyes, előtte különösebben kedvelt, vagy pedig úttart, rettegett egyedeit. Sőt mivel a kezdetleges műveltségű nép és ember mindenkor előszeretettel hajlott a csodálatos, a megfoghatatlan, a rejtélyes felé, hogy élénk képzelő tehetségét — csekély tudása mellett is — kielégítse, soha *nem létezett állatokat, fákat* alakított. Ilyenek: *a griff, a pegazus, az egyszarvú* (unicornis,

μυόνερος); az isten fája stb. Az egyes állatoknak, fáknek, növényeknek pedig, ha kevésbé ismerte, igen gyakran merőben csak *képzelt tulajdonságokat tulajdonított*. Pld., hogy a párduc, a bálna (cethal) szájából kellemes illat árad szét; hogy a menyét a száján szül; hogy a hiéna képes nemét változtatni; hogy a kőrisfa árnyéka megöli a kigyót, stb.

Hogy a mithológiai jelképezés a pogánykorban is megvolt, az kétségtelen. Egyébként a Talmudnak is megvan a maga, ehhez hasonló állattana.¹

A kereszténység első századaiban az őskeresztény egyházatyáknak ugyancsak nehéz feladatuk lehetett akörül, hogy ezt a pogány felfogást *vallás-erkölcsivé* gyúrják át. Így keletkezett azután Melito, görög egyházi író, sardesi (Lydia tartom.) püspöknek² „H κλεις” nevű elveszett vagy erőszakkal elpusztított műve. Ma csak három latin kéziratban ismeretes. Az ú. n. „Codex Claromontanus”, egy X. századi, a Vatikánban őrzött kézírata alapján kiadta Pitra, francia biboros.³

Úgyszólván mindenre talál benne az ember vallás-erkölcsi jelképes magyarázatot. De nézetem szerint az ősi, *eredeti alakjában és terjedelmében ma nem ismert* görög Physiologus Melito püspöknek elveszett vagy lappangó „H κλεις” c. műve alapján keletkezett, még akkor is, ha a ma ismert latin Melito-kéziratok nem is lennének az eredeti κλεις átdolgozásának, kibővítésének, vagy pedig egyenesen fordításának tekinthetők.

Ez a most említett Physiologus, vagyis az oktató- és tanítópapok kezén forgott könyv, — egy vallásos írat — a híres alexandriai iskolában keletkezett.⁴ „A Physiologusban nyilvánul meg a középkornak *új formákat alkotó ereje*, amelyet tőle oly sokan és oly sokszor elvitattak. Egyik hiánya, hogy nem valami sokoldalú. De éppen ezt a hiányt egy olyan műnél, mint a Ph., amely korának gondolkodásmódját, lelkületét, érdeklődését oly híven és oly behatóan tükrözteti vissza, kevésbé fogjuk észrevenni. És minthogy a Ph. korának hamisítatlan, legigazibb gyermeke, éppen azért alapos megismerése, tudományos feltárása és kiaknázása a legfontosabb művelőjéstörténeti feladataink közé tartozik”, — mondja találóan Goldstaub Miksa, korunknak egyik legkiválóbb német klasszika-filologusa.⁵

Krumbacher pedig imigyen definiálja a Physiologust: „A Ph. nem egyéb, mint egy olyan *természetrajzi könyv*, amelyben létező és nem létező, képzeleti állatok, fák, növények és kövek leírását

¹ Ld. Lenzsohn, Zoologie des Talmuds. Frankfurt a. M. 1858.

² Thomas szerint („Melito von Sardes”, Osnabrück, 1893.) Kr. u. 175-ben halt meg.

³ „Analecta Sacra”, II. köt., Páris, 1884, 6—127. ll. (Egyel. kvt.: Ab. 344.)

⁴ Lauchert: Geschichte des Physiologus, Strassburg, 1889.

⁵ Ld. „Verhandlungen der 41. Versammlung Deutscher Philologen und Schulmänner in München. Vom 20. Mai—23. Mai 1891.”, Leipzig, Druck u. Verlag von B. G. Teubner, 1892. 40. 220—221. ll.

találjuk. Ezen természetrajzi leírás után azok jellemző tulajdonságai tipologikus (allegoriko-moralistikus) értelemben magyaráztatnak, azaz: mint Krisztus Urunk, az ördög, a gonosz szellem, az egyház, vagy a jó és gonosz ember mintaképei értelmeztetnek”.¹

Ebből a Ph.-ból fejlődtek később az ú. n. „*bestiarius*“-ok (Liber bestiarius; ang. *bestiary*; franc. *bestiaire*; ol. *bestiario*; ném. *Tierbuch*; magyarul: *vadkert* stb.), amelyek már inkább tudományos irányzatúak, legnagyobbbrészt erkölcsi fejtegetések nélkül.

Minthogy pedig a görög Ph. számos latin, aethiopiai, örmény, id. és ifj. szíriai, arabs, izlandi, angolszász, angol, orosz, ó-német, ifj. német, spanyol, olasz, cseh, szerb, sőt oláh fordításban ma is létezik, ennél fogva könnyen érthető, hogy mindezen nemzeteknél és népeknél sok mindenféle közös alkotás, közös termék létezik, amelyek esetleg minden közelebbi érintkezés nélkül is, ezen ő, közös forrásból — önállóan — fakadtak.² A kínaiaknál, japánoknál, hinduknál még ősiabb alakja van meg.

Az elmondottakból tehát most már nyilvánvaló, hogy ami a pogány népeknél: *fetisizmus*, *totemizmus*, *samanizmus*, *ijgunizmus*,³ *idololatria* (εἰδωλολατρεία), az a keresztény nemzeteknél „*melitonizmus*“, „*physiologizmus*“ néven nevezendő, és alatta a keresztény vallás-erkölcsi jelképezés elmélete értendő.

És ezen őskeresztény jelképezésnek minden nemzet hálaival tartozik, mert az ősmondáinak, hagyományainak, legendáinak, kezdetleges műveltségének kevés, de annál értékesebb emlékét őrizte meg.

Magyar nyelvű, összefüggő Ph.-t a középkorból eddig ugyan még nem ismerek, — pedig egészen bizonyos, hogy létezett ilyen is — de a M. Nemz. Múzeum kéziratárának két latin Ph.-a és egy latin bestiáriusa van. Azonkívül ismeretes a pozsonyi káptalané és a körmöcbányai plebániáé, amely ma az Ipolyi-hagyatékban kérésendő.⁴

Tehát a keresztényekké vált magyarok is alaposan megismerkedtek a Physiologussal, mint azt majd egyes tanulmányaimban alkalman lesz részletesebben előadni.

Egyelőre egy közismert jelképről és néhány szólásmódról óhajtok csak szólni.

I. *A csodaszarvas.*

Hogy minden népnek, nemzetnek voltak mondái, az kétségtelen. A kérdés csak az: Mi az őseredeti ezekben a mondákban, mi az, ami idegen átvétel következtében hozzájuk tapadt,⁵ és mi az, ami

¹ Byzantin. Zeitschr. I. k. 627. l.

² Komáromy Lajos: Mind germanizmus-e, ami annak látszik? MNy. III, 139—141. ll.

³ V. ö. Gombocz Zoltán, Árpádkori török személyneveink. Magy. Nyelv, 1914: 241—249., 293—301., 337—342. ll. (244. l.) Ezekkel a kifejezésekkel a pogány, természetimádó népek vallási fejlődését jelöljük, amely fejlődésben fokozatos haladás észlelhető. L. Pintér J., A magyar irod. tört. I. k. 24—25. ll.

⁴ A két utóbbi kivételével az elősoroltakat lemásoltam magamnak; külön Physiologus-tanulmányban fogok róluk beszámolni.

⁵ Vö. Pintér, A magyar irodalom története, I. köt. 56—64. ll.

az illető népnek a keresztény hitre történt megtérése folytán elesett, vagy változást szenvedett bennük?

Ez az utóbbi olyan újabb szempont, amely eddigelé — legalább a magyar tudomány terén — kellő figyelemben még nem részesült. Nem részesült pedig azért, mert a kereszténységnek ezen átváltoztató forrása a magyar irodalomban eddig úgyszólván teljesen ismeretlen és felhasználatlan. Ez a forrás pedig a *Physiologus*.¹ Ez a *Physiologus* a szarvasról a következőket mondja: „A szarvas ellensége az őss rossznak: a sárkánynak (kigyónak). Ha ez előle a földnek valamely rejtekébe, hasadékába búvik, akkor a szarvas valamely forrásból vizet vesz és behányja a hasadékba; ezzel a sárkányt onnan kizavarja, agyontapossa és megöli. Így ölte meg a mi Urunk a nagy sárkányt: vagyis az ördögöt, tanításainak isteni, mennyei vizével. Valamint a szarvast nem képes a sárkány megközelíteni (neki ártani), úgy nem képes az ördög a mi Urunk jeles, isteni tanítását megrontani”.² Az ifjabb görög kéziratok szerint (L. *Pitra* Δ kéziratát) pedig a szarvas olyképen újhodik meg, hogy, ha kigyót evett és ettől pöffedtsége (daganata) támad, szomjas lesz; ezért tiszta forráshoz szalad és iszik. (Zsolt. XLI. 2.) Erre azután elveti mindakét agancsát és szőrét váltja, vagyis megifjodik. Ez az embereknek a szentségek által előálló szellemi megifjodását, megújhodását jelképezi.

A szarvast illetőleg tehát ez volt a Kr. u. IV—V. század vallás-erkölcsi jelképes felfogása. A sok latin áttünetés közül kétséget kizárólag a *Hugo de Sancto Victore*³-féle a legérdekesebb. Az általa készített *Physiologus* a szarvasról imígyen értekezik: „A szarvasokat agancsuk alapján nevezték el; mondják, hogy 900 évig is élnek, és hogyha érzik, hogy betegség vagy öregségük folytán gyengülnek, orrlükuk lehelletével (gőzével) a kigyót üregéből kihúzzák, s hogy ezen állat mérge veszélyét legyőzvé, a legelő révén megújhodnak. A beléjük lőtt nyilat szarvasgyökér (ezerjófű) legelésével⁴ vetélik el. Csodálják a sípnak csalogató hangját. Hegyezett füllel élesen hallanak, lebocsátott füllel semmit. Ha nagy folyókat, vagy tengereket úsznak át, a hátulsók fejüket az előbbinek a farára (háttára) fektetik, s egyik a másikat ily módon követve, mégsem fáradnak el a súly következtében. Összegyűjtött könnyeik és a szívében talált csont (megtörve) szívbajosoknak alkalmas ital.

A szarvas is Krisztus Urunkat jelképezi, aki az ördögöt, az emberi nemnek ezen barlangban rejtőző ellenségét, isteni bölcsességének lehelletével kihúzza, fejét erényének lábával összetörte, és a halál mérgének vételével, — amelynek magát önként vetette alá —

¹ Knauzon, Heinrich Gusztávon, Békefin és Fináczyn, Tagányin kívül úgyszólván senki sem ismeri.

² Az eredeti görög szöveg kivonata.

³ Párizsban szét. Ágoston-rendi szerzetes. Született 1096-ban, meghalt 1141-ben. Némelyek szerint a Blankenburg nemzetségből való, mások szerint a Folieto család tagja. V. ö. Kirchl. Handlex. *Physiologusa* tehát a XII. sz.-ból való. Kiadta Migne: P. L. Tom. CLXXVII.

⁴ Dictamnus albus L.

a mi, a bűnök öregségéről megaggott természetünket (életünket) megifjította. Ő róla mondja a zsoltárok írója: „Ének a fölmenetekre. A hegyekre emelem szemeimet, onnét jó segítség nekem.” (120. Zsoltár: 1.)

A hegyeket apostoloknak és prófétáknak nevezi, a szarvasokat pedig hívő embereknek, akik szemüket a hegyek, vagyis az apostolok felé emelik, akiktől részünkre a segítség jó. Szintúgy két fajtája létezik a szarvasoknak. Az egyik az, amelyik, ha üregében kígyót talál, belelehel, hogy kijőjjön, és az előbuvónak nyakát innen meg onnan keresztültaposva, megöli a kígyót és fölfalja. Utóbb azonban a pöffedtség (daganat) folytán tisztá vizekhez fut, a mérget kihányja; de a pöffedtségtől szőrét váltja és agancsát elveti. Ez a szarvas a bűnbánók alakját példázza, akik bűneik tudatában belsőleg kényszerülnek bűnbánókká lenni, és forráshoz mennek: a Szentírás tanításához, de elutasítatnak, mivel bűnbánatuk által Krisztus testétől és véréből elkülönülnek, mindaddig, amíg az áldozópap felmentésével vissza nem fogadtatnak.

A szarvasok másik faja az, amely ha kígyót talál, megöli azt, és győzelme után hegyet (magasságot) keres, ahol legelőt talál. Így, minden szent, ha érzi, hogy az ördög beléje vagy másokba a gonosz reábeszélés mérgét önti, az Úrnak erejével azt megölni és magából kilökni iparkodik és menjen a hegyhez: Krisztushoz, és ott keressen legelőt (vigaszt) és fog is találni.

Végül egy a göttweih-i csoporthoz tartozó, XIII. századi Physiologus szarvasának leírását adom. A M. N. Múzeum birtokában van.¹ A szarvas rajza mellett a szövegíró kezével: „Dominus”. Ez jóval mögötte marad az előbbinek, amennyiben annak bevezető része hiányzik. A Physiologus külföldi tudományos irodalma még nem állapította meg, hogy ezen göttweih-i csoport honnan merített. Erről a kérdésről egyébként majd Ph.-tanulmányomban fogok részletesen nyilatkozni. Annyi kétségtelen, hogy nagy a hasonlatossága a Hugo de S. V. kéziratának szövegéhez.

Ezen IV—V. századi kereszténygörög, XII. és XIII. századi latin Ph. szövegekből látható, hogy ezekben az időkben Krisztus Urunkat a szarvassal is jelképezték.² Mint sok más nemzet mondáiban, legendáiban, úgy a magyar honalapító hőskéiben is igen gyakran szerepel mint vezérállat a szarvas. De helyesen mondja *Sebestyén Gyula*: „A mithosi nyomok módszeres megállapításával, eredeti rendszerbe foglalásával még adósok vagyunk”.³ És valóban, az eddigi kutatók, *Ipolyitól egészen Katona*

¹ A M. Nemz. Múzeum kéziratárában, „Cod. Lat. Nr. 63.” (régi jelzete: Oct. Lat. 98.) jelzet alatt őriztetik. Minden egyes fejezet rajzzal van ellátva. A XIII. sz. 80-as éveiből való. A szarvas fejezete a 4. a. lapon, a vége felé kezdődik, és a 4. b. lap eleje táján végződik. A kézirat kiadatlan. Másolata gyűjteményemben megvan.

² Többi jelképeiről, típusairól majd címertani tanulmányomban óhajtok értekezni.

³ L. Beöthy, A Magyar Irod. Tört. képes diszmunika két kötetben. Budapest, 1899, II. köt. 255. l.

Lajosig, illetőleg Moravcsik Gyuláig, nem vették észre a következő főbb szempontokat:

1. Hogy a kútfőkben hol *szarvas-sutáról* (cerva, ῥι ἔλαφος), hol pedig *hím-szarvasról* (gímszarvas, cervus; csoda szarvas) van szó.

2. Egyik író sem tett különbséget a pogány és keresztény magyar mondák között.

Vagyis: mit írnak a külföldi egyházi és egyéb írók a pogány magyarokról és mit a keresztény magyarokról ugyanakkor, amikor egy és ugyanazon tárgyról értekeznek?

3. Ennélfogva helytelen fogalmak, elnevezések forognak köz-kézen, amelyek az amúgy is nehéz kérdés tisztázását csak megnehezítik és még zavartabbá teszik.

Így pld. Moravcsik Gyula, egyébként haladást jelentő cikkében *csodaszarvasról*¹ beszél akkor, amikor a pogány húnokról, magyarokról van szó, amely esetben pedig csakis totemisztikus, helyesebben: újgunisztikus vezető állatról² lenne szabad beszélnie.

Éppen a Ph. alapján dönthető el, hogy csodaszarvasról, vagyis Krisztus Urunk jelképéről csak a keresztény magyaroknál lehet szó, vagyis olyan hazai és külföldi íróknál, akik a már keresztény magyarokról, vagy a kereszténnyé lett magyarok őseiről, a húnokról írnak. Most már kétségtelen tehát az is, hogy a gím-szarvas nem lehet szarvastehén, amint azt Katona Lajos³ állítja, mert Krisztus Urunkat természetszerűleg csakis him-szarvas jelképezheti.

A gím-szarvas pedig nem egyéb, mint az a him-szarvas (agancsos), amelynek agancsa között a kereszt, sugárzó kereszt, vagy pedig szövétnek, égő-gyertyák láthatók. És éppen ezek a jelvények azok, amelyek kétségtelenné teszik, hogy a Megváltónak a jelképe,⁴ aki a húnok őseit a Maeotis ingoványaiból (jelképiesen: fertőzött, bűnös talajáról) új hazába vezette.

Anonymusnak a Bars vezérről és Bars vára alapításáról szóló fejezete szerint ugyancsak szarvas játssza a vezető szerepet. A Garam mentén lovagló Bars és kísérete előtt szarvas ugrik föl és a közeli hegytetőre menekül. Bars üldözőbe veszi és lenyilazza. Megszemlélvén köröskörül a hegyet, azt várépítésre fölötte alkalmasnak találja.⁵ A szarvas ugyancsak Krisztus volt. Mondanom sem kell, hogy mind keresztény szempontból, mind a Physiologus szem-

¹ „A csodaszarvas mondája a bizánci íróknál“, Egy. Phil. Közl. XXXVIII. évf. (1914.) 280—292. és 333—338. II.

² V. ö. Gombocz Zoltán id. c.

³ Pallas Lex. Csodaszarvas alatt.

⁴ Utalok a nagyon jól ismert Placidus = Szt. Eustachius-, és a Hubert őrgrof, később lüttichi püspök = Szt. Hubertus-legendákra. L. Bécsi képes krónika. II. fej. Vö. Buda halála. Hún rege. 1863. Arany János nagyobb elbeszélései, II. k. Pest, 1867. Kiadja Ráth Mór. VI. Ének: Rege a csodaszarvasról. Sebestyén Gyula, A regösök. Budapest, 1902. 187. T.

⁵ Anonymus, Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól. A kézirat olvasását közli Fejérfalaky László. Budapest, M. Tud. Akadémia kiadó hivatalának bizománya. 1892. 34. fej. 14. b. lap. Vö. Sebestyén Gy. id. m. 190. I.

pontjából súlyos tévedés Anonymus részéről, hogy a szarvast Bars vezérrel leterítetteti. A szarvasnak nyomtalanul el kellett volna tűnnie. Vagy pedig ezzel egy olyan adat birtokába jutottunk, amely kor-meghatározás szempontjából becses? T. i. hogy Anonymus korában még nem ismerték volna a magyarországi papok a *Physiologus*-t? Ez alig hihető. Erre a kérdésre különben ma még végleges választ adni nem lehet. Mert a Bécsi képes krónikában (59. fej.) leírt, Vác melletti monostor alapításánál szerepelt szarvas, felsőbb lény-hez illően nyomtalanul tűnik el.¹ Így vezeti azután a Megváltó szarvas jelképében Gyula vezért Gyulafejevárra, továbbá Szt. László királyunkat az alapítandó Nagyváradszabolcs helyszínére.

Éppígy a regős-énekekben szereplő csodaszarvas, csodafiúszarvas teljességgel azonos a fentismertetett szarvasokkal.² Csakhogy ez a részlet már a physiologizmus hatása alatt létrejött pótlás, amely a többi pogány szöveget részünkre megmentette. És, hogy ezen, a pogánykori vezető-szarvasról szóló énekmondó emlék ily eredeti üdeségében reánk maradhatott, azt tisztán és kizárólag a *Physiologus* keresztény moralisztikájának köszönhetjük.

II. „Nevezetes test.”

Ezt a szót, amely alatt a nemző-részek, illetőleg a herék (testiculi) értendők, *Ballagi Aladár* ismerteti.³ Forrásaként *Pesti Gábort* és *Miskolczit* idézi. Megemlíti azt is, hogy ez a mese már Pliniusnál megvan — a hódról. De, hogy miképpen került a pogány íróktól az összes keresztény népek ismeretébe, nem említi. A hódról (vidrá-ról) szóló természettani és orvosi mese a keresztény középkor tan-könyve: a *Physiologus* révén ment át a köztudatba. Megvan az ősi görög Ph.-ban, a „περὶ κἀστρος” fejezetben,⁴ és minden más, tehát *latin* nyelvű Ph.-ban is. (Folytatjuk.)

ANALÓGIÁS HATÁSOK A NÉPKÖLTÉSBEN.

Irta Vikár Béla.

— Második közlemény. —

Már most mi volt a legközelebbi fejlemény? A sorvégek egyeztetésére, vagyis a második sornak az elsőhöz való alkalmazására irányuló törekvés, a rímkeresés, miként Rochholz nevezi, ezúttal megtehető balul ütött ki. A legmesszebbmenő változat ugyanis így szól: A nyulacska kicsike, | Ölgyet-völgyet báfitye. Tehát *befutja* helyett *báfitye*, ad analogiam *bakfitty*. Vagyis a rím helyre van állítva, de az értelem alaposan tönkrement.

¹ Vö. *Sebestyén Gy.*, id. m. 186—187. ll. Túróczi krónika 2. 53.

² *Dr. Sebestyén Gy.*, Regős-énekek. Budapest, 1902., A magyar honfoglalás mondái, Budapest, 1904/05. I. k. 144. l., 333—36. ll.

³ Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtört. Szótár, Budapest, 1904. I. köt. 1 fele 344. l.

⁴ *Lauchert*, *Gesch. d. Physiologus*, Strassburg, 1889. 23. fejezet.

Azt mondtam, hogy a rím helyre van állítva. Azért mondom így, mert a rímtelen szöveg is erre enged következtetni. *A nyulacska kicsike* ugyanis eredetileg bizonyára így volt: *A kicsike nyulacska*. S ehhez, bár gyengécskén, de mégis megvolt a rím az eredeti szerkezetben: *hegyet-völgyet befutja*.

Ilyen romlás, amint köztudomású, a népi költeményekben elég gyakori, de sohasem ok nélkül való. Ebben az esetben az lehetett az oka, hogy a megfordított sorrend: *a nyulacska kicsike* pattogóbb, változatosabb ritmust ad, mint az eredeti szerkezet, melyben öt rövid szótag követi egymást. A népi versben pedig a ritmus a legfőbb törvény. Ez dominál akkor is, midőn a *befutja* sorvéget egyszer *be kutya* asszonánccal, másszor a *báfitye* hangképlettel egyeztetik. Mind a kettő ritmikusabb, mint a *befutja* szóval képzett sor.

Ismeretes a *hej szénája, szénája, széna szakadékja* kezdetű játékdal. Ezt rendszeren így folytatják: *Benne forog kerék asszony, kerék kis menyecske*. Csak az első két sor rímel. Vannak azonban változatok, amelyekben a *menyecske* is rímet kap: *szekredéke — kis menyecske*. (Kiss 408. l.) vagy: *gyönyörkéje — kis menyecske*. (U. o.) Itt is az értelem rovására érvényesül az analógiás hatás, mert *szekredék* és *gyönyörke* egyaránt érthetetlen kifejezés. De meglehet, hogy mind a kettőnek valamely, ma már a változatok hiánya miatt meg nem állapítható értelmes előzménye volt s ezt tükrözik a jelenlegi hangképletek.

Hasonló eset a következő: *Uccu tükör háziros, | úgy szép a lány, ha piros*. (Kiss 460.) Nyilvánvaló, hogy az eredeti sorvég így volt: *uccu tükör, házi rossz*, s ebből a *házi rossz*bol azért lett *háziros*, mert így a rím jobb: *háziros — ha piros*. Még tökéletesebben érvényesült az analógia abban az előbbiből fejlett további olvasatban, mely így szól: *piros, piros, papiros, úgy szép a lány, ha piros*. Mint látjuk, itt nem az első sor vége, hanem a másodiké, *ha piros* szabta meg a rímet s az egyezés nemcsak a sorvégekre: hanem a félsorokra is kiterjed. A második sor második fele: *ha piros*, a maga képére alakította az első sornak mind a két felét is, úgyhogy az első sor immár nemcsak a másodikkal, hanem önmagával is rímel (középrím): a sornak két fele egymáshoz teljesen hasonult.

A két szerkezet között: *uccu tükör házi rossz* és a *piros, piros, papiros* közt, a feljegyzések szerint nincs közbeeső fok: az utóbbi olvasat látszólag közvetlenül keletkezett az elsőből. De e látszatnak a bizonyítékok egész sora ellene mond. Rendszerint ugyanis a párhuzamos sor két fele nem egyenlődik ki azonnal ily tökéletesen. Az analógiás hatás úgy terjed tovább, hogy a félsornak csupán egyik felére, arra, amely a sor végéhez közelebb áll, terjed ki előbb, s azután hódít helyet magának a még hátralevő részben, úgyhogy előzőleg ilyen alak volna várható: *uccu piros, papiros*. Végre pedig, hogy a félsor első negyede is olyan legyen, mint az. utolsó, a pirosat még egyszer ismétlik és csak azután áll elő a teljes kiegyenlítés: *piros, piros, papiros*.

Miként más helyen kimutattam (Nyr 36:289) az *Ispiláng* kezdetű játékdal ősi alakjában ilyen sorok fordultak elő: *Rózsa volnék derülnék, | pénz volnék pendülnék, | mégis kifordulnék.*

Egy változat azonban — nyilván a következő sor *r* kezdetű szavainak hatása miatt — másképp mondja: *Rózsa volnék, piros volnék.* S ennek folytatásaként: *Rózsa volnék, pirosolnék.* A félsor végének (*rózsa volnék*) analógiája tehát ezúttal erősebb volt, mint a párhuzamos soré: *pendülnék — derülnék*; a középrim kedvéért elejtették a végrímet, mint az irodalmi vagy esztétizáló irány mondaná.

Ugyanebben a játékdalban két párhuzamos sor így szól: *PéNZ volnék, pendülnék, | karika volnék, perdülnék.* Egy másik változatban a két sornak egymással szemben álló két első fele ilyképen egyesül: *PéNZ volnék, karika.* S már most, hogy a két félsor összezsengjen, a szöveg így módosult: *PéNZ volna, karika.*

Ismét a félsorok kölcsönös vonzása győzött a sorvége fölött. Mivel pedig a tájszólási *vóna* alak hasonlít a *vonó* szóhoz, a nép egy helyen úgy gondolta, hogy *jó vóna, ha vóna* helyett *vonó vóna.* Így alakult egy új, költői sor: *Pénzvonó karika.* Egyik analógia tehát megdönti a másiknak eredményét.

Szintén az *ispilángi* dalban fordul elő ez a két sor: *Szederszemű szép Juliska, fordulj angyalmódra.*

Szép Juliska — angyal módra: ez nem elégítette ki a sorvégek összezsengése iránt való hajlamot. *Szép Juliska* helyett tehát azt mondták: *Julcsa lányom.* S ehhez módosították az első félsort: *Haj dinárom, Julcsa lányom.* — *Julcsa lányom* helyett *Julí lányom* is van s ez nagyon hasonlít ehhez a kedveskedő virágnévhez: *tulipán* s így a sor ekként alakult: *Haj dinárom, tulipánom.* Most már a párhuzamos sor is ehhez igazodott ügyes továbbköltéssel: *Haj dinárom, tulipánom, gyönyörű virágom.*

II. A szomszéd versláb analógiája.

Ugyanolyan kölcsönös vonzás, amilyen a sorvégek és a félsorok között fennáll, az egymással szomszédos verslábak között is fennforog, sőt egyazon verslábban belül a lüktető rész analógiai hatást gyakorol a verslábnek súlytalan részére és viszont. A hatás abban nyilvánul, hogy a helyzetileg hasonló szövegrész, a versláb, vagy ennek csak egy eleme hangzásbelileg közeledik szomszédjához s ez a közeledés odáig mehet, hogy a kettő teljesen egyező hangalakot ölt. Példák itt is világossá fogják tenni a kérdést. Tipikus esete ennek a verslábak közti kiegyenlítődésnek a számnevekkel kezdett ismeretes kiolvasó vers: *egy, kettő, három, négy.* Ez a németeknél *Eins, zwei,* stb. tájszólásilag: *ān, zwā.* Már most a svábaink ajkáról ellesett kiolvasó a délvidéken és Dunán túl a mi gyermekeink ajkán ilyen alakot ölt: *ānc, vānc.* Világos, hogy a kiegyenlítődés útja ez volt: *ān, cvā,* ezután a *c* hang átvonódott az első szóhoz: *ānc* és aztán a másodiknak végét evvel egyeztették: *vānc.* Így a kiegyenlítődés teljes és tökéletes.

Hasonló eset történt a német gyermekszájon a francia kiolvasó-verssel, amely szintén a számsorral kezdődik. A két első szám: *un, deux* német ajkon *en, de* alakot öltött; harmadikul *trois* helyen a megelőzőnek (*de*) analógiájára *do* került a sor végére: **En, de, do*. Az *en, de* szópárok között analógiás kiegyenlítődés törvényt, lett: *ene, dene, do*. Ugyanez átjött a magyarba is, ahol *dene* miatt az egyszerű *do* is hasonló módon kibővült s így *ono, dono* és *onoma, donoma* még tovább toldott alakokat találunk. Erről a *-ma* toldásról azonban csak sejthetjük, hogy szintén francia eredetű (*un mois, deux mois*) és az új olvasat egy ilyen változatnak az előbbibe való vegyülése által keletkezett. A németben van *ene, mene* is, *dene* > *mene* fejlődéssel, mert utána *m* kezdetű szók következnek.

Természetesen itt a ritmus kényszere is nagyban közrehat. A verslábakat, hogyha csak egy szótag jut rájuk, szeretik kitölteni, aprózni s erre a szomszédos vagy szemközt lévő versláb analógiája sokszor a legalkalmasabb, éppen kapóra jön.

A *kakas isten jónapot* kezdetű játékdal némely változataiban *isten*, vagy a belőle formált *Istók* elmarad és a félsor két, hangtanilag teljesen hasonló verslábból áll: *Kakas-bakas, jónapot*. Az ikerszó képzése azt a célt is szolgálta, hogy a két első versláb kiegyenlítődjék. De nemcsak ezt. Ugyanott a második sor így szokott lenni: *Réce, ruca fogadja*. Mivel pedig *ruca* rövid magánhangzóval van, ennek kedvéért egy *rece-ruca* alak is keletkezett, ahol a két versláb még jobban hasonlít egymáshoz, mint a *réce-ruca* alakban. De itt sem állt meg az analógiás fejlődés, hanem még tovább ment: *rece-fice* alakot is hozott elő. (Kiss: 259. és 345. l.) Másutt, talán mert az illető tájszólás nem récét, hanem kacsát mond, a réce jércévé vált és ruca helyébe az imént idézett változatbeli *fice* szó hatása alatt *vice* járult: *jérce-vice fogadja*. Itt tehát ugyanazon sornak két különböző változata vegyült össze egymással, hogy egy harmadik változat álljon elő. Végre pedig, hogy az egyezés még teljesebbé váljék, jércéhez a vele tökéletesebben összezsengő *férce* ikerszót illesztették: *jérce-férce*. Ez már aztán nem hagy hátra kívánni valót s ami az analógia szempontjából szintén fontos: az elsősorban a szembennálló helyen lévő *kakas-bakas* szerkezetnek is tökéletesen megfelel s az analógiai hatást az ikerszórak ottani alkalmazásában szintén szemlélteti.

A szomszédos verslábak analógiás kiegyenlítésének mindenestre legegyszerűbb módja az ikerszó-képzés az illető verslábbal. Így alakulnak: *Üss ki, vess ki, — üss ki, bíss ki, — ccski-becski; Fecske Feri, — Fecske Ferke; cica-maca, — cica-mica, továbbá cinge-binge, becске mecske, citrom-bitrom, csepű-lepű, csiga-biga, vagy csiga-boga*.

Egy játékdalunk bevezető szava *csing-lang* (Kiss: 253. l.) Ebből a hangutánzó kifejezésből egyik változatban az ikerszó alakításnak rendes mintájára *csöng-böng, cseng-peng, csönög-pönög* stb. lesz, a ritmus követelménye szerint. De másirányban *csing-líng*

fejlődött belőle (vö. *cing-ling-ling*, Kiss: 251. l.) s ez bővült ki a ritmus kényszere alatt *csingi-lingi* alakká. Így az első fél-sor önmagában teljes rímet alkot. A hozzátartozó rövidebb másik fél-sort pedig úgy alakították, hogy a *csingilingi* szópárhoz a rendes *b* kezdettel ikerszót formáltak, még pedig vagy a *bum*-szó járul hozzá az ikerszóhoz a szükség szerint egyszer vagy háromszor, hogy a sor teljes legyen, vagy pedig *csingi-lingi* mellé *biligi* járul mint ikerszó. (Kiss: 252. 53. l.) Azt várnók, hogy *bilingi* legyen. Bizonyára így is volt eredetileg és csak később változott meg a szó alakja oly okból, amelyet nem ismerünk. Talán — a mi gyakori eset a néphagyományban — valami helynévnek analógiája vegyült bele a hangképletbe. Kunszentmártonban, ahonnét a följegyzés való, talán meg lehetne a magyarázatot találni. A helynév Beregi, Belegi, vagy más ilyenféle hangzású szó lehetett, amely azután az előző versrész analógiájára, ahol csupa *i* van, a furcsa *biligi* alakot öltötte.

Az analógiás hatás nem ritkán, amint már láttuk is, az értelem rovására megy végbe, úgyhogy eredetileg kifogástalanul világos kifejezések pusztá hangképletekké válnak. Ez kivált olyankor történik, midőn az eredetileg értelmes kifejezés — szó vagy szólás — összetartozó részei más meg más verslábra vannak elosztva. Minél összecsengőbb az értelmetlen szóképlet, annál valószínűbb, hogy ezt a kiegyenlítettséget valami analógia hozta létre s a megoldás nyitja minden ilyen esetben ott van, hogy az analógia kiinduló pontját megkeressük. (Vö. *Here höss* Nyr 48:90 és 49:35)

(Folytatjuk.)

MOTIVUM ÉS SZÓ.¹⁾

Irta **Trostler József.**

A költői alkotás törvényszerűsége régi, izgató problémája az irodalomtörténetnek is, az esztetikának is. Hol önállóan, hol közös erővel tettek kísérletet a megoldására. De a kísérletezésnél nem igen jutottak tovább, eddig legalább nem tudták felderíteni azt az utat, mely az első élménycsírától a befejezett, zárt formájú műalkotásig vezet. Az irodalomtörténeti és esztétikai kutatás rendszerint beérte azzal, hogy átvette, alkalmazta a spekulatív lélektan eredményeit, körülírásokat adott ott, ahol bonyolult folyamatok rekonstrukciójára lett volna szükség s innen van, hogy még műszavaiban sem tudta függetleníteni magát a lélektantól. (Behaghel ismert rektori beszéde — *Bewusstes und Unbewusstes im dichterischen Schaffen*, Leipzig 1907. — eléggé megvilágítja az idevágó nemzetközi irodalom meddőse-

¹ *Motiv und Wort. Studien zur Literatur und Sprachpsychologie. I. Motiv u. Wort bei Gustav Meyrink von H. Sperber. II. Die groteske Gestaltungs- und Sprachkunst Chr. Morgensterns von Leo Spitzer . . . Leipzig, O. R. Reisland. 1918.*

gét, s Dilthey lélektani-filozófiai koncepciójának még nem akadt filológiai megfelelője.) A költészet nyersanyaga, eszköze a nyelv: e közhely értelmében a nyelvészetre maradna a végső megoldás súlyos feladata. A nyelvészet azonban nem vállalta ezt a feladatot; példáit ugyan jó részben a költői nyelv köréből vette, de még fejlődéstörténeti kísérleteiben (pl. színjelzők) is inkább csak merev statisztikai összeállításokra szorítkozott. A nyelvészeti lélektani szempontok szerint csoportosítja át a stilisztika mohos kategoriáit s így új formában folytatja a régi statisztikai munkát. Eredményeivel ma is csak ott áll, ahol a német romantika (A. W. Schlegel, Bernhadi, Poggel) s ellentmondást nem tűrő törvényeiben nincs kevesebb líraiság mint a német Tieck, O. Ph. Runge, a francia Rimbaud hangszimbolikájában. A történeti-lélektani fejlődés szerint való átcsoportosítás sem új, ezt is elvégezte már néhány kisebb értekezésében, főleg azonban kitűnő stilisztikájában R. M. Meyer.

Sokkal többet tett a homály eloszlatására vagy legalább is ritkítására a földalatti, tudattalan élet lélektana: a pszichoanalízis.¹ A lélekelemzésnek vannak kirívó túlzásai, erőszakolt konstrukciói, főleg a szellemi tudományokban való alkalmazása terén, de Sperber és Spitzer kettős tanulmánya újra kitűnő példa arra, hogy jó kalauznak bizonyul, valahányszor módszeres kutatók fordulnak hozzá tanácsért és útbaigazításért.

„Motivum és szó” — ez a két tanulmány összefoglaló címe. A motivum tartalmát és értékét azonban nem szabad itt a pozitivizmus (Scherer és iskolája!) szellemében értelmezni. Legközelebb áll talán a Dilthey fogalmához: „Es schliesst die bildende Kraft in sich, welches die Gestalt des Werkes bestimmt.” Sperber is, Spitzer is hidat akar verni az irodalomtörténet és nyelvtudomány között, pszichoanalízist adja a költői nyelvnek, azaz a nyelvi alkotást visszavezeti emberi gyökereire, legmélyebb, legrejtettebb lelki forrásaira. S ez már hatalmas lépést jelent a megoldás felé. A nyelv pszichoanalízise eszerint lényegesen eltér a Meringer-féle *Wörter und Sachen* módszerétől, mert nem az általános nyelvhasználatból, hanem a beszélő egyén lelki életéből indul ki (94. l.) s így tudatosan rekonstruálja azt az utat, amelyet öntudatlanul tesz meg a költő akkor, amikor a teremtés tisztító tűzében a sokértelművé, tehát félreérthetővé koptatott szónak visszaadja eredeti egyértelmét, eredeti szín-, fény- és illatértékét.

Minden ember lelki életének a középpontjában egy többé-kevésbé meghatározható képzetcsoporthoz, az uralkodó képzetek csoportja áll. E képzetek állandóságának megfelelően nyelvi kifejezésük formái is ugyanegy, eleve meghatározott körben mozognak. De lelki gyökerük közössége folytán ugyanilyen összefüggés van egyfelől a képzetek és motivumok, másfelől a motivumok és a nyelvi kifejezések formái között is. Magasabb, legmagasabb fokon

¹ L. Freud alapvető tanulmányai s az *Imago*-ban közölt értekezések mellett: O. Rank, *Der Künstler*. 1908⁴. Wien u. Leipzig és O. Rank u. H. Sachs, *Die Bedeutung der Psychoanalyse für die Geisteswissenschaften*. Wiesbaden 1913.)

ugyanígy van ez a költőnél is. A költői alkotás folyamata — tartalmi s nyelvi részében egyaránt — szabadulást jelent: elfojtott, felhalmozott indulatoktól, elviselhetetlenné vált feszültségektől szabadul meg benne a költő. Minthogy a motivum és szó csak visszhangja az uralkodó képzeteknek, hasonló értékű funkcióval vesz részt a felszabadítás és könnyítés munkájában. Az uralkodó képzetek eleve megkötik a költőt: arra kényszerítik, hogy bizonyos motivum- és kifejezés-csoportokat válasszon ki a rendelkezésére álló, az eléje torlódó motivumok, kifejezések nagy számából. Innen van, hogy bizonyos motivumok és kifejezések szakadatlanul visszatérnek, rokon csoportokat vonzanak magukhoz s egyre szélesebb körben terjeszkednek. Az uralkodó képzetek ugyanazt a szerepet töltik be, mint pl. Goethe őselménye, mert ez is azt jelenti, hogy a költő kész belső törvényszerűséget hoz magával s ennek megfelelően kénytelen élni, látni, szenvedni, tagadni vagy elfogadni, kifejezésre juttatni az életét. Az uralkodó motivumok és kifejezések terjeszkedése azonban nem parttalan: a költőnek útját állja, engedményekre, egyezményekre kényszeríti a hagyomány, környezet, ízlés, nyelvtan, elmélet, művészi divat közös cenzurája. E szempont új világításba helyezi a környezet s az idegen hatások elfogadásának elméletét is.

A kutatónak most már csak az a feladata, hogy meghatározza az uralkodó képzetcsoporthoz s tisztázza a lelki háttér közösége alapján egyfelől a motivum-, másfelől a kifejezéscsoportokhoz való viszonyát. E feladat végrehajtására két utat választhat: vagy a nyelvi rétegből indul ki vagy a motivumból. Sperber az utóbbit választja. Az ő példája Gustav Meyrink, akit *Golem* c. regénye révén a magyar közönség is jól ismer. Sperber megállapítja, hogy Meyrink uralkodó képzetei a fulladás (akasztás) okozta halál jelensége körül hegyezkednek el s kimutatja, hogy e képzetcsoporthoz miként ragadja magához az uralmat, hogyan terjeszkedik minden más képzet rovására, hogyan ismételteti meg az alkotás pillanatában a költővel szakadatlanul ugyanazt az egy motivumcsoporthoz, hogy érvényesíteti vele, legalább képben, hasonlatban, másodrendű motivumként még akkor is, ha az egységes szerkezet kedvéért egy időre elfojtja vagy elnémítja, s végül: hogyan jelentkezik ez a folyamat a nyelvben is. Az uralkodó képzeteknek (motivumnak, kifejezésnek) a rokon képzetcsoporthoz (motivumcsoporthoz, kifejezéscsoportok) egész sora van alárendelve: ilyen pl. a vakság, a vampirizmus képzete, motivuma. E megállapításoknak igen nagy a jelentőségük: olykor váratlan tisztasággal világítanak rá arra az élménycsírára, amelyből megszületik és kibontakozik a műalkotás.

A módszer igazolására meg lehetne egyébként említeni, hogy olykor nemcsak egy költő, hanem egy egész kor vagy irány költőinél meg lehet találni a képzet, motivum szó szabályos megfelelést: így a *Minnesangban* (az elérhetetlenség fikciója), a XVII. század német lírikusainál (halál képzete), de első sorban az érett romantikában (Hoffmann, Kleist). Ez utóbbinak uralkodó képzet-

csoportja az alakmás (Doppelgänger) képzele, tehát egy lelki rendellenességen alapuló képzet körül helyezkedik el, s valóban nyomában sorra feltűnnek a rokon képzetek és motívumok (önkivület, őrület, őrjöngés, látomás, hallomás).

Spitzer elsősorban a nyelvi réteg felől közeledik a motívum s így a közös lelki gyökér felé. Anyagát Christian Morgensternnek, a néhány évvel ezelőtt elhunyt német költőnek groteszk versei szolgáltatják. Spitzer munkáját talán így lehetne körülírni: ki akarja mutatni (s ki is mutatja), hogyan termékenyíti meg a nyelvi képzelet a tárgyat.¹ A tárgy és neve között gyakran csak halvány nyoma maradt meg az egykori logikai összefüggésnek. Az elnevezés önkényesnek, kényszeredettnek tetszik, mintha csak ráerőszakolták volna a tárgyra. A szó gyakran elfátyolozza a tárgyat, közénk s a „Ding an sich“ közé ékelődik. A szó függetleníti magát a tárgytól, önállósul, visszakapja mágikus erejét, újra birtokába veheti a tárgyakat, csakhogy az új honfoglalásnál a szó fogalmi tartalmának új, rokonhangzás, képzettársítás alapján való értelmezése a döntő. A nyelvi képzelet ilyenformán egészen új világot teremt magának a saját képére külön égbolttal, külön csillagrendszerrel, ember-, állat- és növény családdal, civilizációval, fény- és hangsebességgel. (Mellesleg: a nyelvi képzeletnek ehhez hasonló megnyilvánulására kitűnő példa az etimológizáló, áltudományos történetírás a XVIII—XIX. század fordulóján.). Elhomályosult összetételek részei külön válnak, s félreérthetőségük egész sereg új szó alkotására ad alkalmat. Minden felborul, nincs logikai vagy fizikai lehetetlenség, mert a nyelv fejedelmi önkénye parancsol és szab határt mindennek: ez a megszokott, beidegzett nyelvhasználatból való folytonos összeütközés aztán egyik főforrása a groteszk hatás kiváltásának. A nyelv mitoszalkotó erejére jellemző pl., hogy önálló létre kelthet olyan fogalmakat is, amelyek csak vonatkozásokat jelölnek: a műépítész házat épít a kerítés (megfoghatatlan) lécközeiből, a tyúk pettyei ráugranak a kutyára, a térd egyedül bolyong a világban, a csizmahúzó (*Stiefelknecht*) különválik a csizmától s együtt kél útra vele. A „Viertel-schwein“ táncra perdül az „Auftaktente“-vel, a Perlhuhn mellett felbukkan a „Perlschwein“, a Mondgeist és Mondkalb mellett a Mondschaf. (Vö. Wer hat die schönsten Schäfchen? | Die hat der goldene Mond... Népdal; vagy Brentano: Der Mond. der Sternenhirte | Auf klarem Himmelsfeld | Treibt schon die Wolkenschafe | Zum Born des Lichtes hin...) stb.

Spitzer tanulmányában annyi az új és érdekes szempont, oly világos és gazdag benne a szempontok kifejtése, annyi fontos tanulság rejlik benne az irodalomtörténész számára is, hogy telje-

¹ A szó hangulatértéke és motívumteremtő hatása között levő kapcsolatra jó pl. E. Mörike-nek „*Rohtraut*“ c. balladája. A költő egy idegen szavak szótárában lapoz s közben a Rohtraut névre bukkan. Mintha „rózsalángból“ vakítana rá, máris előtte áll a királylány alakja. Elhagyja szobáját, kimegy a kertbe: megszületett a költemény. (Mörike levele M. von Schwindhez 1868, júl. 18). Vö. még: Uhlands Leben von seiner Witwe, Stuttgart 1874. 77 l.

sen indokoltá teszi azt a beható ismertetést, amelyet H. Schuchardt írt róla az újabb német irodalomtörténeti kutatás legtekintélyesebb folyóiratában, az *Euphorion*ban (XXII. 3:639 s köv. ll.)¹

IRODALOM.

A nyelv eredete.

H. Schuchardt. Sprachursprung. I. II. 1919. III. (Prädikat, Subjekt, Objekt.) 1920. Exkurs zu Sprachursprung III. 1921. (Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften.)

A nyelvtudománynak egyik legizgatóbb s egyúttal egyik legnehezebben megoldható kérdése, vajjon hogyan jutott az ember a beszélő képesség s a nyelv birtokába, mi indíthatta beszédre s milyen lehetett a beszélni kezdő ember első nyelvanyaga. Amióta tudományos érdeklődéssel fordultak a kutatók a nyelv felé, mindig újra meg újra felmerült a kérdés, más meg más megoldást keresve. Kétségtelen, hogy az ember értelmi fejlődésével párhuzamosan alakult ki nyelve is s hogy óriási idő választja el a ma élő s ma ismert holt nyelvek legrégibb adatait a nyelv keletkezésének idejétől. Az őskori kutatás mai felfogása szerint a legrégibb biztos emberi nyom, a heidelbergi ember, körülbelül százezer év előtti időre tehető, a chelles-i ember kora legkevesebb ötvenezer évre²; ezzel szemben a legrégibb ismert nyelvi emlékek korát nem tehetjük többre négyezer évnél. A nyelvek fejlődésének mily óriási korszakai vesznek el az ismeretlenség homályában! Ép ezért a nyelvtudomány inkább csak a nyelv fejlődésének kérdéseivel foglalkozhatik, míg a nyelv eredetének kérdésével csakis az őseMBER lelki sajátosságainak kutatásával kapcsolatban lehet foglalkozni. Külömben mindig csak levegőben lógó elméletekről lehet szó.

Schuchardt Hugót a legkülömbözőbb nyelvcsaládok körére kiterjeszkedő nyelvtudása s csaknem félszázados tudós kutató munkássága gyakran vezette a nyelvek életének, fejlődésének általános kérdései felé. A berlini tudományos akadémiában tartott ezekben az előadásaiban is a nyelvek mai alakjának kialakulásával foglalkozik s a nyelvfejlődés legfontosabb kérdéseit veti fel. A kérdés

¹ Kiegészítésül még csak két jegyzetet: 1. A „Galgenslieder“ *Gebet* c. verse (Spitzer 66. l.) talán Nietzsche-paródia (Also sprach Zarathustra, Kröner, 1918, 471 l. Oh Mensch! Gieb Acht! Was spricht die tiefe Mitternacht? Most talán érthetőbbé válik a Morgenstern-féle *Gebet* eleje, melyet Schuchardt érthetetlennek talál: Hab Acht! Halb neun!) 2. A „Bundeslied der Galgenbrüder“ (Spitzer, 85. l.) A. W. Schlegelre utal. Morgenstern kétségkívül ismerte azt a hírhedt kilenc versikét, amelyben Shakespeare legnagyobb német fordítója a *Macbeth* boszorkányainak dalát parodizálja (pl. Dudle, dudle, dein Gesudle! Sprudle, Reim und Jambe strudle! vö. Morgenstern: O Greule, Greule, wüste Greule! Hört ihr den Ruf der Silbergäule?) ...

² Vö. Hillebrand-Bella, Az őskor embere és kultúrája. 86. l.

elől, vajjon egységes eredetből (Monogenese) vagy több ősnyelvből (Polygenese) magyarázandó-e az emberi nyelv eredete, kitérni igyekszik, rámutatva arra, hogy egyik felfogás sem bizonyítható be. „Die Frage darf garnicht in der Entweder-oder-Form gestellt werden, die Lösung liegt in dem Sowohl-als-auch.“ Elismeri, hogy a világ minden nyelve rokonságban van egymással, de nem közös törzsfaszerűen, hanem oly módon, hogy a nyelvek történetére a keveredés és kiegyenlítődésként igen nagy hatással volt.* A ma élő nyelvek szavait azért sem lehet egy elképzelt közös ősnyelvből magyarázni, mert kétségtelen, hogy az emberiség őskorszakában a nyelvanyag csak igen kevés szóból állhatott s a nyelvnek, egy ilyen kevés szóból álló korszaka hosszú ideig, évezredekig is eltartott. Ha tehát elfogadnók is az egységes ősnyelv elméletét, akkor is meg kell engednünk, hogy a legtöbb szó csak később keletkezhetett, még pedig különböző forrásokból. E dolgozatában Schuchardt nem is fejtegeti tovább a nyelv keletkezésének kérdését, hanem a nyelvfejlődés legősibb problémáit veti fel. Rámutat arra, hogy minden nyelvfejlődés tulajdonképp két erő együttes hatásának eredménye: szétválás (*Divergenz*) és kiegyenlítődésként (*Konvergenz*); az egyik az egyéni tevékenység ösztönét követi, a másik a kölcsönös megérthetőség szükségletét elégíti ki. További fejtegetése során megállapítja, hogy a nyelv ősi alkotó eleme a mondat, és hogy ezek az első mondatok, melyek egy-egy egységes közlendő kifejezésére szolgálnak, egytagúak voltak. A mondatból alakul ki azután a szó. „Den Satz haben wir als den Urbestandteil aller Sprache anzusehen; das Wort ist erst aus dem Satze hervorgewachsen, wie der Begriff aus dem Gedanken.“ Evvel a fejlődéssel párhuzamba állíthatjuk a gyermeknyelv fejlődését. Ott is a gyermek egységes szemléletét fejezi ki a mondatértékű szó s csak később alakul ki a két, majd több szóból álló mondat.¹ Sch. úgy fogja fel a kéttagú mondat alakulását, hogy két ilyen mondatértékű kijelentés kapcsolatából lesz a mondat két tagja: az állítmány és az alany. Ha elfogadjuk, hogy az ősmondat egytagú, abból természetszerűleg következik, hogy az első szavak igei jelentésűek: eseményt, cselekvést fejeztek ki s a névszói fogalom későbbi alakulás. Ez a kettősség (állítmány — alany, ige — névszó) a nyelvben nem eredeti; nem széttagoláson, hanem összefűzésen alapszik. S ezt a gondolatsort folytatva, arra az eredményre jut Sch., hogy az igazi névszó (Dingwort) csakis a háromtagú mondatban fejlődik ki, midőn a nyelvfejlődésnek egy későbbi fokán az állítmány és alany mellé kerül a tárgy. A tárgy pedig nem egyéb, mint egy újabb mondat belekapcsolódása által mellékes helyre került alany: „Jedes Objekt ist ein in den Schatten gerücktes Subjekt, das Prädikat zu einem Prädikat.“ Ez ismertetés során csak nagyon röviden vázolhattuk Schuchardt gondolatmenetét, egy hosszú élet tudományos kutatásainak leszűrt, tanulságos és gondolatébresztő eredményét.

BALASSA JÓZSEF.

¹ Vö. A nyelvtani alakok kialakulása a gyermeknyelvben. Nyr 49:57.

Fonétika a színpadon. Bernard Shaw *Pygmalionját* 1914-ben nálunk is előadták a Vígszínházban. A II. felvonás színhelye Mr. Higgins fonétikai laboratóriuma. Aki még emlékszik a vígszínházi előadásra, maga előtt láthatja azt a képtelen rendezést, amellyel minden lehetetlen furcsaságot, a szoba mennyezetéről a padlóig lógó vászontölcsért s más egyéb értelmetlen bútordarabot összehordtak. A darab eredeti szövege csak most jutott el hozzánk a *Tauchnitz Edition* legújabb kiadványai között s csak itt olvashattuk el Shawnak a darabhoz írt előszavát is. A II. felvonáshoz adott utasítás pontosan leírja a fonétikai laboratórium berendezését s a rendező ennek alapján kifogástalanul elvégezhetette volna feladatát. „Az egyik sarokban lapos íróasztal áll, ezen egy fonográf, egy laringoszkóp, apró orgonasípok sorozata fűjtatóval, egy sorozat üveghenger az éneklő lánkok számára, ezt gummicső köti össze a falon levő csappal; különböző nagyságú hangvillák, fali táblán az ember fejének keresztmetszete a beszélő szervekkel, egy dobozban viaszhengerek a fonográf számára.”

A darab hőse Higgins, a fonétika tanára, aki mindenkinek a kiejtéséről, hacsak egy pár szót hall tőle, megmondja hová való, milyen származásúak voltak a szülei, hol nevelődött stb. Egy utcai virágárús lányt magához vesz s fogadásból arra vállalkozik, hogy egy félév alatt leszoktatja az ő londoni utcai kiejtéséről és beszédmódjáról, s oly kifogástalan angol kiejtésre tanítja meg, hogy a legelőkelőbb társaságban is akadálytalanul megfordulhat. A vállalkozás sikerül, azonban ekkor áll elő a darab igazi problémája! mi legyen a sorsa egy ilyen leánynak, akit az utcáról és a szegénységből kiragadott s megízleltette vele az előkelő, gazdag élet kényelmét és fényét.

A darabhoz írt előszóból azt is megtudjuk, hogy Shaw komolyan foglalkozott fonetikával, ismerte kora legnagyobb fonétikusait, A. M. Bell-t, a *Visible Speech* feltalálóját s Sweetet, akivel jó barátságban élt. Megvallja azt is, hogy Higgins alakjához Sweet egyéniségéből vett néhány vonást: az ő nyersségét s kiméretlen őszinteségét.

B. J.

Könyvek és folyóiratok. *Sebestyén Károly.* Emlékek és tanulmányok. Budapest. Pantheon. 1921. [Sebestyén Károly tanári működésének negyedszázados évfordulója alkalmából adták ki tanítványai legnagyobbbésztt pedagógiai dolgozatainak ezt a válogatott gyűjteményét. Az írói arcképek között ott találunk két meleg hangú és tudós munkásságukat megértően méltató megemlékezést Volf Györgyről és Simonyi Zsigmondról.]

Dr. Germanus Gyula. A föld és faj hatása a történelemben. Budapest, 1920.

Hillebrand-Bella. Az őskor embere és kultúrája. Budapest, Pantheon 1921.

Nagy József. A filozófia története. Budapest, Pantheon 1921.

Ungarische Bibliothek für das Ungarische Institut an der Universität Berlin, herausgegeben von Robert Gragger. 1. Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur von Josef Szinnyei. 2. Deutsche Handschriften in Ungarischen Bibliotheken von Robert Gragger. Berlin u. Leipzig. Vereinigung wissenschaftlicher Verleger. Walter de Gruyter 810.

Ungarische Jahrbücher. Herausgegeben von Robert Gragger. I. 1. L. v. Buday. Die Bevölkerungsbewegung in Ungarn. [A füzet ismerteti a berlini egyetem mellett felállított magyar intézet szervezetét és működését.]

Zolnai Gyula. Pusztuló magyar szók. (Budapesti Hírlap, 1921 május 13.)

NYELVMŰVELÉS.

Az új pénz szövege. Ha szerénytelenség is megmondanom, a valóság mégis az, hogy az eddigi bankjegyek azt a szöveget hordozzák magukon vagy 20 év óta, amelynek én adtam meg a végső formáját. (Vö. Nyr 29:470 és 31:348.) Ez indít arra, hogy hozzászóljak az új pénz, az államjegy szövegéhez. Mindjárt a végén kezdem: ez a szöveg nem sikerült. Az ilyen közkézen forgó, száz- ezreknek, sőt millióknak szóló nyomtatvánnyal szemben három követelményt kell támasztani: legyen magyaros, legyen szabatos, legyen rövid. Hiszen a mindenkire eljutó pénz tanító eszközül is szolgálhatna, taníthatna a magyar-stilusnak legfőbb kellékeire.

Nohát tartsunk magunk elé egy új államjegyet, egy Korányi-bankót és rögtön meglátjuk, hogy az új pénz szövege se nem elég magyaros, se nem elég szabatos, se nem elég rövid. „*Ez az államjegy, a mely Magyarország függő adósságának része, a törvény határozataihoz képest mindenki által, valamint minden közpenztárnál fizeteskép teljes névértékben elfogadandó.*” A magyarosságnak azért nem felel meg, mert a tulajdonképpeni szöveg egy *andó-endő* igeneves szerkezet és mert a szöveghez fűzött figyelmeztetés („*Az államjegyek utánzása a törvény szerint büntetettik*”) szenvedő igés mondat. Már pedig tudnivaló, hogy — az iskolai adoma szavaival élve — az *andó endő* a magyarban kerülendő és hogy *tatik-tetik* a magyarban nem használtatik.

De nem is szabatos. Ez a kifejezés: *a törvény határozataihoz képest* nem azt teszi, amit e helyütt várnánk. Az államjegyet nem a törvény *határozataihoz képest* kell elfogadni, hanem a törvény erejénél fogva. Ebben a szövegben sem a *határozat*, sem a *képest* szó nem találó. A törvénynek van parancsolatja, rendelkezése, ereje, de a *határozat* szó nehezen kapcsolható a *törvény* fogalmához. A *képest*, névutóban pedig valami határozatlanság rejlik, annak a sejtetése, mintha a törvény nem mindig egyformán rendelkezne; ezt a sejtetést a többes szám csak megerősíti. Könnyebb érezni, mint megmagyarázni, hogy a *határozataihoz képest* miért nem illik ide. A szabatosság rovására megy, hogy az *elfogadandó* állítmánynak az egyik határozója *által*-al, a másik *nál*-al van formálva. Végül a szöveg hosszabb is, mint kellene. Hosszabbá teszi a szövegbe ékelt, de könnyen elkerülhető mellékmondat is, végül egy teljesen fölösleges szó: *fizeteskép*. Mit keres ez a szó a szövegben? A pénz fizetésre való és ha jogilag vagy közgazdaságilag más rendeltetése volna is, annak semmi helye az államjegyre nyomtatott szö-

vegben. Még egy apróság! Magyarosabb: teljes *névértékében*, mint *névértékben*.

Mindezekről a hibáktól vagy fogyatkozásokról ment maradhatt volna az új államjegy, ha a pénzügyminiszter átnézi a szöveget egy nyelvész vagy stílusztával. Próbáljuk meg tehát a mulasztást helyrehozni, az elkövetett hibákat kijavítani. Ha még szükséges lesz új államjegynek a kibocsátása, ajánlom a mostani helyett a következő szöveget:

...korona.

*Ezt az államjegyet, mint Magyarország függő adósságának egy részét, köteles a törvény értelmében mindenki és minden közpénztár teljes névértékében elfogadni.*¹

(Kelet és aláírás.)

Szigorú törvény bünteti az államjegyek utánzását.

Most pedig útjára bocsátom ezt a próbafofalmazványt azzal a kijelentéssel, hogy valamint az Osztrák-magyar banktól nem kaptam, a magyar államtól sem kérek szövegem felhasználásáért írói tiszteletdíjat, még csak a szövegemmel készült különböző fajta nyomtatványokból egy-egy tiszteletpéldányt sem.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Mentalitás. Ezt a divatos, de szerintem egészen nélkülözhető szót kétségtelenül Apponyi Albert hozta forgalomba. Amit azonban róla a MNy-ben L. K. (16:165) és Sz. K. (17:62) írnak, arra néhány észrevételem van. Apponyi ugyanis a szót a nyilvánosság előtt először nem az 1920 május 26-ik nemzetgyűlési beszédében, hanem már május 11-én a külügyi bizottságban használta: „Az antantállamok *mentalitása* Magyarországgal szemben az idők folyamán megváltozott” (Budap. Hírlap 1920 máj 12, 3—4. l.). A 26-iki nemzetgyűlésen aztán többször is elhangzik ajkáról a kifejezés, amit én éppenséggel nem tudok helyeselni. Hiszen nemzetgyűlésünknek ma sok olyan tagja van, aki ezt az eddig ismeretlen idegen szót egyáltalán nem értette meg, és a nyelv természetes céljával ellenkező dolog olyan szavakkal fejezni ki magunkat, amelyet hallgatóságunknak egy része nem foghat föl világosan. Apponyinak, épúgy mint Rákosi Jenőnek is nagy hibája a deákos kifejezések erős kedvelése, ami annál kevésbé bocsátható meg, mert példájuk — amint a jelen eset is mutatja — azonnal hódít, és miattuk idegen szavakkal amúgy is zagyválódnak mai nyelvünk hovatovább jobban kiforgatódik az eredetiségeiből. Örömmel jegyzem fel ezzel szemben, hogy a külügyminiszter, Teleki Pál ugyanaznap nemzeti gyűlési beszédében megmaradt a *megfelelő* magyar kifejezések mellett és így szólt: „A kormány, amely meggyőződött arról, hogy

¹ Vagy így: *Ez az államjegy Magyarország függő adósságának egy része s a törvény értelmében mindenki és minden közpénztár köteles teljes névértékében elfogadni.*

ezek mögött az üres szavaknak látszó ígérek mögött ott van a megváltozott *felfogásnak*, a Magyarországgal szemben megváltozott *nézeteknek* egy tényleges alapja is, reméli, hogy“ stb. (Magyarország 1920 máj. 27, 2. l.).

Sz. K. a *mentalitás*-t mint műszót *gondolatbeliség*-gel vagy *felfogásbeliség*-gel véli visszaadhatónak. Ezek, bár kifogástalan szók, egy kissé mesterkéltnek látszanak, s aztán szerintem alig is szükségesek. Amint Sz. K. is megjegyzi, Apponyi *gondolkodás*, *felfogás* értelemben használta a *mentalitás*-t, és szerintem ezek a magyar szók is megfelelőek volnának a helyettesítésére. De még talá-
lóbban pótolhatják a *gondolkodásmód*, *fölfogásmód* és *eszmevilág* kifejezések. Az az egy azonban kétségtelen, hogy a francia *mentalité*-t, illetőleg angol *mentality*-t először nem Apponyi formálta a magyar használat kedvéért latin *mentalitás* alakúra. A deákosított szót én már az 1920 febr. 1-i Budapesti Hírlap Közgazdaság rovatában olvastam, ahol a Lukács László volt miniszter szavainak közlésében fordul elő: „Lukács László elnök bevezető szavaiban rámutatott arra, hogy a tervezet [éppen a békeszerződés tervezetéről mondja ő is] kritikájánál figyelembe kell vennünk ellenfeleinknek a mienkkel teljesen ellentétes *mentalitását*“ (11. l.). És olvastam, ugyancsak az Apponyi beszéde előtt, Andrássy Gyula egy előadásának ismertetésében is: „Meg kell erősítenünk köztünk és Európa között a szellemi kapcsolatot. Egész külpolitikai *mentalitásunknak* a mai nehéz átmeneti korszakhoz kell alkalmazkodnia“ (Bp. Hírl. 1920 ápr. 15, 4. l.). De olvastam e szót egy négy évvel előbbi helyen is, egy olyan író cikkében, aki az idegen szavakat szintén nagy kedvteléssel használja: „Rousseau *mentalitása* [értsd: *gondolkodásmódja*] inkább volt germán, mint román“ (1916, Budapest. Szemle 167:122). Ma már — a divatteremtő Apponyi után — minden műveltségét fitogtató újságíró és író *mentalitásról* beszél. Én azonban azt mondom a szó divatba hozójának, hogy nagyobb büszkeségnek tartanám, ha ilyen *-itás* végűvé latinosított francia-angol szok helyett *eredeti magyar szavak* kitalálása és divatba hozatala fűződne csekély nevemhez.

(Budapest.)

ZOLNAI GYULA.

Papagály. A Nyelvőr nov. decemberi füzetében azt olvasom, hogy a könyvben, hírlapokban olvasható *papagály* madárnév helytelenül van így írva, mert hiszen ez német jövevényszó, s mivel eredetije, a német név *Papagei*-nak hangzik, ennél fogva magyar megfelelőjében az *ly* használatának „semmi értelme“ nincs (49:151). Megvallom, magam is találva éreztem magamat ezzel a kioktatással, mert amióta írni és az olvasmányaimra emlékezni tudok, én ezt a tarka-barka madarat mindig *papagály*-nak tudtam és ismertem. Első dolgom volt tehát föllapozni az akadémiai Helyesírási Bizottságnak évek óta vajdó javaslatát, amely megszületni formahiba miatt a februári összesülésben sem tudott, s ennek szójegyzékében nagy meglepetéssel látom, hogy a mi madarunk valóban a maga németes

köntösében, *ly* helyett *j*-vel akar hivatalosan megjelenni. Ez ellen a javaslat ellen teljes tisztelettel állást foglalok.

Madárnevünk története a következő. Kresznerics szerint a szó először Földi János Természeti Históriajában (1801) fordul elő, ahol a 142. lapon valóban a németes *papagáj* alakot találjuk. Ámde Kreszn. nem vette észre, amire magam jöttem rá, hogy a Term. Hist. név-lajstromában Földi is *papagály*-t írt! Ez az írásmód tehát több mint száz esztendő s. Márton József Lexikonai azonban állandóan *papagáj*-t ismernek, s ez az alak található Fogarasi János magyar-német szótáraiban, valamint a Pallas-féle Lexikonban is, míg az Athenaeum Kézi Lexikonában (1893) *papagályok* címszó olvasható. Az akadémiai helyesírási szabályok régebbi kiadásai a szó írásmódját nem állapították meg. Minthogy szójegyzékük nincs, és az *ly* hang példái között sem említik a szót, az Akadémiának régebbi álláspontját erre vonatkozólag nem tudhatjuk. Azonban van egy nagyon fontos és egyenesen perdöntő tanunk, amely a *papagály* írásmód mellett szól s ezt a maga tekintélyével egy ideig egyenesen szabállyá is tette, és ez az akadémiai Nagy Szótár (1862—1874). Ez a munka nemcsak a maga helyén, a címszó alatt, hanem az *-ály* képző cikkében is *papagály*-nak írja madárnevünket, s ezt az írásmódot átveszi aztán a belőle kivonatolt Ballagi-féle Teljes Szótár (a NyÚSz szerint 1872/73-ból), valamint az akadémiai helyesírás alapján álló Finály-féle nagy latin szótár is (1884. *psittacinus* és *psittacus* a.). Már a Ballagi-féle Új teljes német és magyar szótár német-magyar részének 1881-i kiadása Papagei és Papchen alatt is *papagáj*-t ír, míg ugyane szótár magyar-német részének 1890-i kiadása megint *papagály*-t mutat. Ez a következetesség megismétlődik nemcsak a Simonyi-Balassa-féle Német és Magyar Szótárban, ahol a ném.-magy. részben *papagáj*, a magy.-ném. részben *papagály* áll, hanem Kelemen Béla Kézi Szótárának I. kiadásában is: n.-m.: *papagáj*; m.-n.: *papagály*, ami annyival föltünőbb, mert az utóbbi rész 1904-ben, tehát a *papagáj*-t kötelező írásmóddá tevő *iskolai helyesírás* életbelépte (1903) után jelent már meg. Nagy súllyal esik a magyaros *papagály* írásmód serpenyőjébe az is, hogy állandóan így írja madarunkat Brehm nagy munkájának magyar fordítása is, *Az állatok világa* V. k. (1903) 232. s köv. ll.: *Papagályszerű madarak. Papagályalakúak. Papagályok. Papagályfélék* (fejezetcímek és alcímek s így az összes fajnevekben is). A *papagály* írásmódnak akadémiai szokását legutoljára a Szily és Melichtől összeállított s a Szótári Bizottság kiadásában megjelent Címszójegyzék (1899) igazolhatja.

Legérdekesebb azonban a *papagáj* írásmód akadémiai szabállyá emelkedésének az esete. A Helyesírási Bizottságnak 1900 márc. 9-én kelt jelentésében, amely az újabb, tüzetesen kidolgozott és szójegyzékkel is ellátott akadémiai helyesírási szabályoknak alapja volt, s amely Simonyi Zsigmondnak, mint jegyzőnek aláírásával van ellátva, a szójegyzékben betű szerint ezt találjuk: *papagáj* (*papagály*). Ugyanígy volt az akadémiai első osztály javaslatában is,

amelyet 1901-ben nyomtattak ki. E bizottsági és osztályi javaslat tehát a *papagáj*-t teszi ugyan meg szabályszerű írásmódnak, de a rekeszbe téve ezzel a *papagály* írást is megengedhetőnek, vagyis helyesnek jelzi. Ezt a *kétféle írásmódot* aztán akadémiánk az 1901 febr. 25-iki összes ülésen elfogadta, amit helyesírási szabályainak következő című kiadása bizonyít: A magyar helyesírás szabályai. Újabban átvizsgálta, 1901. február 25-iki összes ülésén elfogadta és kiadta a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1901. Ez a kiadás még csak szójegyzéket ismer és benne a madárnév úgy fordul elő, mint az említett két javaslatban, vagyis: *papagáj* (*papagály*). A *papagály* írás tehát az Akadémia 1901 febr. 25-iki határozatánál fogva jóváhagyott írásmód, amely ez idő szerint még nem veszítette el a hatályát. Ámde ezeket az „újabbán átvizsgált” helyesírási szabályokat az Akadémia ugyanazon évben, ugyanazon cím-szöveggel újra kiadta, csak hogy a címlapon folytatólag a következő megjegyzés is olvasható: „(Szó- és tárgymutatóval.)” Ennek a kiadásnak a szó- és tárgymutatójában már csak ezt találjuk: *papagáj*. A magyar *papagály* kiröppent belőle, rekeszestül együtt. (A füzetnek 1902-i változatlan kiadásában természetesen ugyanez az eset.) Az *iskolai helyesírás* (1903) aztán *papagály*-ról már nem tud többé. Nyilvánvaló dolog, hogy a *papagáj* és *papagály*-nak ezt az állandó versengését az akadémiai és az iskolai helyesírás csak azért döntötte így el a *papagáj* javára, mert a szót közvetlenül német eredetűnek tarthatni, s mert a német *-ei* végzetnek a magyarban, ismét közvetlenül, *-áj* hangzás felel meg.

En azonban azt mondom most, hogy a németes *papagáj*-t törölni kell a helyesírási jegyzékekből és vissza kell a maga jogába helyezni a magyaros *papagály* alakot. Okaim a következők. Ez az *ly*-es alak ugyanis a mondottakból kitetszőleg legalább is félszázados múltra hivatkozhatik már irodalmunkban, és mivel éppen a Nagy Szótárban nyert szentesítést, egyenesen akadémiai írásmódnak tekintendő. Akadémiai írásmód jellegét, amint föntebb láttuk, a máig érvényben levő helyesírási szabályok is fönntartották, mert hiszen az 1901 febr. 25-iki összesülési határozat a *papagály* írásmódot is helyesnek mondotta ki, és ennek az írási alaknak a szabályokból való kimaradása nem külön akadémiai határozattal történt. Az *-áj* végzettel való írásnak szabállyá tételéhez kétségkívül az a szempont szolgált alapul, hogy a név a német *Papagei*-nak az átvétele. Nem tudom, helyes-e ez a származtatás, csak azt tudom, hogy olasz eredetű is lehet a szó. Ilyennek tartja Körösi Sándor, aki a velencei *papagal*-ra (közolasz *papagallo*) vezeti vissza (l. Fiumei áll. főgimn. értes. 1891/92), s ha az ő származtatása a helyes, akkor a szóvégi *ly*-nek eredetileg is jogosultsága van az írásmódban. De bármint álljon is az eredetének kérdése, még ha közvetlenül a német *Papagei*-nak az átvétele volna is, magyar ajkon akkor is *-ály* végűvé válhatott a szó, nemcsak általában sok *-ály* végű szavunk miatt, minők: *apály*, *aszály*, *dagály*, *lapály*, *osztály*; *fertály*, *ispotály*, *kristály*, *mordály*, *muskotály* stb.; hanem főképp azért, mert két

madárnév társa, a *harkály* és *sirály* is *-ály*-ra végződik, nem is szólva a *seregély*-ről, amely ugyanezen szóvégnek magashangú parját mutatja, valamint a kevésbé ismert *sordély* madárról (*Emberiza calandra*) s a *bagoly*, *fogoly* és *karvaly* madárnevekről, amelyeknek végső mássalhangzója az irodalmi helyesírás kialakulásában öntudatlanul szintén hatással lehetett. A Nagy Szótár tehát a fentebb is említett *-ály* cikkében egészen helyesen jegyzi meg: „Több bevett idegen szók hasonló [értsd: *-ály*, *-ély*] végzetű szótaggal honosítottak meg, mint: *muskatály*, *papagály*, *mordály*, *ispotály*, *bokály*, *fertály*, *kristály*“ stb. Az *-ály* végződés tehát a magyar irodalmi nyelvben analogia útján a német eredet mellett is létrejöhetett.

Ez az analogia útján így megmagyarosodott *papagály* alak a népnyelvbe is átment immár, természetesen a maga módja szerint. Klemm Antal szaktársunk, a pannonhalmi főiskola tanára, kérésre kísérletet tett dunántúli származású tanítványaival, és alkalmas rávezető kérdés útján kimondatta velük a madár nevét, anélkül hogy maga előre megnevezte volna. A kísérletet parasztembereken és gyerekeken is folytatta s az eredményről ezt írja nekem: „Megfigyeltem tanítványaimat, több győrszentmártoni parasztembert és gyereket s azt tapasztaltam, hogy legtöbbször *l*-lel ejtik a kérdéses szokat: *királ*, *osztál*, *fertál*, *papagál* [Győrszentmárton, Győrszentiván, Vének (Győr m.), Nóráp (Veszprém m.), Keszthely vidéke; Csepreg, Hegykő, Fertőszergény (Sopron m.); Rábamolnári, Harasztifalu, Nagygencs (Vas m.)]. Vénekén (Győr m.) *papagál* mellett előfordul *papagár* is. Egy-két győrszentmártoni gyerek *j*-vel ejtette az említett szavakat: *kiráj* stb.“ Megjegyzem, hogy én voltaképpen csak „az emberi hangot utánozó, tarkatollú külföldi madár“ nevének kiejtése iránt érdeklődtem (a nevet le se írtam) és nem árultam el társunknak, hogy mi célból kérem a megfigyelés tételére. Klemmnek befolyásolatlan megfigyeléseiből mégis az derül ki, hogy madárnevünk a népnyelvben is teljesen az *-ály* végű szók csoportjába illeszkedett bele, s ahol az ily végű szokat *-ál*-lal s az *ly* hangot általában *l*-lel mondják, ott a *papagálynak* is *papagál* és nem *papagáj* a neve.

Mivel tehát a szóban forgó madárnév már a XIX. század elején vette föl az analógiás *-ály* végzetét, s mivel nemcsak a Czuczor-Fogarasiék, a Finályék, nemcsak a Brehm-féle mű magyar szerzőinek és még számtalan sok magyar írónak a nyelvtudatában, hanem immár a nép nyelvtudatában is az *-ály* végű madárneveknek és egyéb ily végzetű szavaknak a csoportjába illeszkedett bele, mind a hagyomány, mind az akadémiai Nagy Szótár tekintélye s mind a népnyelv tanuskodása is a *papagály* írásmódnak a megtartása mellett szól, míg az újabban szabállyá tett *-áj* végzet merőben németesnek mondható, mert a *lakáj*-ra, meg a budapesti magyarság *partáj*, *puceráj*, *zengeráj*-féle szavaira emlékeztet. A leghatározottabban helytelenítnem kell tehát a *papagáj* írásmódnak az iskolai helyesírásból az akadémiaiba átvételét, sőt az iskolai helyesírásban való meghagyását is, mert az ily módon

való írás a mondottak alapján nem volna egyéb, mint egy szépen megmagyarosodott szónak el- vagy visszánémetesítése.

Ha a szláv *ulica*-ból lett magyar szót mind az iskolai, mind az akadémiai helyesírás a kétségtelen származás ellenére is nem *uccá*-nak, hanem, mintha az *út*-ből származott volna, *utca*-nak iratja, akkor a *harkály*, *sirály* stb. mintájára magyarosodott *papagály* nevet is meg kell hagynunk abban az alakjában, amelyben már több mint száz évvel ezelőtt jelentkezett s amelyben legalább is félszázad óta teljesen megszokottá vált már.

(Budapest.)

ZOLNAI GYULA.

MAGYARÁZATOK.

Eskü, esk. Ennek a két szónak története nincs még eléggé tisztázva. Lássuk előbb, mit mondtak eddig róluk. „Esk: juramentum, jusjurandum, Bát.” (SI) azaz Bátori bibliája vagyis akkori vélemény szerint a Bécsi-kódex. Révai is ebből idézi: „Esk, juramentum... in Codice... Bibl. Eskvel erősejti, II. Machab. 7:24” (Gram. 879). Az *eskü* először Verseghynél (Tiszta magy. 1805. 143) és Kassainál, de jelentés kitétele nélkül; Kunoss Endre Szófüzérében 1836: „Esk, eskü, der Eid, Schwur.” CzF szótárában *eskü* és kétféle *esk*, t. i. mint „régies” ige és „régies” főnév. Budenz Magyar-ugor szótárában már „nincs felhozva *eskü* szó, mert nem régi szó.” A NyUSz a többi közt ezt mondja: „SI... idézi a BécsiK-ből az *esket*..., a NySz-ban azonban nincs meg Önkényes elvonás az *esküvés* (régiesen *esküés*, *eskés*) főnevekből... SI még azt is állítja, hogy régente *eskestársak* annyit tett, mint *socii conjurati*, *confoederati*. Kazinczy az *esk* főnevet magáénak vallja... *Eskü* Verseghy 1805... Elvonás az *eskütni*, *esküetlen* (valójában *esküvetlen*) szóból. Alig hinné az ember, hogy ez is csinált szó. Amit ma eskünek mondunk, még a [19.] század elején *hitnek* nevezték.”

SI és a 19. század írói kétségkívül Révaitól vették az *esk* főnevet. Kazinczy a magáénak mondja ugyan (s ezt úgy értheti, hogy ő hozta be az irodalomba), de úgy látszik Kölcsey előbb használta az ő Iliásában (1816—7): S tégy nekem *esket* (1:205). Eskem magas *esket* előtted (1:210¹).

SI és Kazinczy kétségkívül Révaitól vette az *esk*-et, (erdélyi szók közt említi Kazinczy Erd. leveleiben, Abafi kiad. 123, s ezt csakugyan megerősíti a MTsz-nak egy adata), Kaz. csak azért mondta magáénak, mert ő vitte be az irodalomba és igen gyakran használta, még pedig úgy látszik csak legkésőbbi munkáiban (1824-től, a Sallustius-fordítástól kezdve; leggyakrabban a Cicero-fordítás-

¹ Szimák Ferenc kézirati munkájából: Kölcsey F. nyelve nyelvújítási szempontból, 1919. Itt tehát igéül is használja a szót K., mint ugyanő a *nyug* igét is: Hadviselő lovaghősök nyugtak egész éjjel (Iliás 1:224). *Fekhely* is mai értelmében először Kölcseynél (Mohács 1826. Minden munkái 2:147; Szimák).

ban, pl. 36, 112, 151, 167, továbbá Regék 297, Pályám eml. Abafi kiad. 161 stb.) Utazásai 140. lapján azt írja: „Az *esk* gyökérszó, nem csonkált.” — Révai a múzeumi könyvtárban őrzött gyönyörű másolatában az idézte helyen csakugyan azt írta: *escuel*, s így van Volf kiadásában, de Döbrenteinél s most Mészölynél helyesen: *esenel* azaz *es-é-vel* = esküjével. Én a NySz-ban Döbr. olvasatát vettem föl, mert a Bécsi s MünchK egyéb helyein is mindenütt *es* az eskü neve! A régi nyelvben nincs *esk* (mint *feküszik*, *aluszik* mellett nincs *fek*, *al*), de *eskü* sincs (ez Verseggy után szövegben 1837-ben Tud. Gyűjt. 1:65: Esküdet adjad). Pedig az utóbbi lehetett volna, mint van *alkuszik* mellett *alku*. *Eskő* (igenév), *eskés* van a régi nyelvben, ezek olyan alakok, mint *aló*, *alás*: alvo, alvás. *Eskewin* vagyis *esköm* az EhrK-ben 119 és FestK 5, *esköm*: juravi DöbrK 51 és *esküm* azaz *esküm* Sylvesternél a. m. esküvém; ezek olyan multidejű alakok, mint pl. *vöm*, *töm* ‘vevém, tevém’ és *hüm*, *vüd* ‘hivém, vivéd’ (l. TMNy 628–9.) De *esk*-ige tő csak ebben a régi alakban: *eskendic* MünchK 57 (így van *fekendyk* RMNy 2:266 és *alandotok* DöbrK 127) és *eskő* Zach. 5:3, 4 (mint *aló*, *fekő*). Azután csak 19. századi írónál: „Eskem minden Isteneinkre!” (Kaz. Munk. 1:4.) Így eskenek ők (Vör. Eger 1:447). Ring király felállta s így *esk* (Győry V. Frithiof-monda XVII.) Mit *eske* szám, ha fogadásom megszegem, halál reám (uo. XXII.) Igaz nekem úgy légy, mint igazán eskem (Arany BH 1:34). Eskem (Baksay: Pharsalia 1:375). *Eleské* a dolgot, mondják a Székelyföldön a MTsz szerint. Egy hallgatóm közölte velem ezt a tréfás palóc esküformát: *eskeni-beskeni*. — Hol vette SI az *eskes* társakat, nem tudom. — Otrokocsi (Orig. Hung. 2:187) azt írja: „Cum τὸ *eskiitt* nulla radix in significatione jurandi possit inveniri“ ... S az *eskiitt*-ből származtatja az igét: „Esküszik quasi esküszik.”

SIMONYI ZSIGMOND.

Az ‘arc’-fogalom képzése. Az ‘arc’-fogalom képzése az orca két fontos részének összetételével nem ritka sajátosság a finn-ugor nyelvterületen, (vö. Beke KSz. 13:100, NyK. 42:347–356, s a csuvas nyelvre is rámut). Nincs meg ez a képzésmód a cseremis, mordvin, finn (az észiben megvan) és lapp nyelvekben. De egy más nyelvterületen is megvan ez az eredeti szó- és fogalom képzés: az éjszaki-kaukázusi nyelvterületen, mint már Schiefner (Bulletin de l’Académie de St. Petersburg V [1863] 447) kimutatta; vö. avar. *bérkal* ‘Gesicht’ = *ber* ‘Auge’ + *kal* ‘Mund’ Uslar-Schiefner Avarische Studien Sp. 156a, 114a; Thusch *marl*-bak’i* ‘Gesicht’ = *marl** ‘Nase’ + *bak’i* ‘Mundöffnung, Mündung’ Schiefner Versuch über die Thusch-Sprache 149a, 143b. A Kaukázusban élő indogermán nyelvbe is átment az a képzésmód, mint Schiefner már megjegyezte: osszét *cäskom* ‘Gesicht’ = *cäst* ‘Auge’ + *kom* ‘Mund’ Miller, Sprache der Osseten 37 és mellőzte az ó indogermán kifejezést szkr. *prátikam* = görög πρόσωπον (vö. Schmidt, Pluralbildungen 390 –), mint más új indogermán nyelvekben. Ha

emlékező tehetségem nem csal, Sz. Bálint Gábor is megjegyezte régebben ezt a finn-ugor és kaukazusi megfelelést, de hogy hol, nem tudom megmondani.

Wechterswinkel (Unterfranken).

LEWY ERNŐ.

Kisebbik-ura (őregbik ura.) A *kisebbik-ura* kifejezést három helyen is használja Arany (a Toldi-ban és a BH.-ban.) A Toldi-ban a *kisebbik gazda* magyarázataul említi jegyzetben. Magyarázza Lehr is, a címbeli kifejezéseket a néptől idézve közelebbi forrás megjelölése nélkül.

Itt alább Lehr idézeteit régi, tiszántuli adatok megerősítik. Karcag város tanúvallatási jegyzőkönyveinek egyikében olvasható (Inq. 3. 1738—1775. kötet. Karcag város levéltárában): „Ao. 1742. Die 2-da Aprilis. De eo Utrum. 1-mo. Emlékezik é reá a' Tanu, avagy Hallotta é Szabó Kata Sánta Györgyné szájából Hogy a' múlt Télen Karácsony után három héttel cir(citer), mikor Sánta Jánosné a *kisebbik Urával* Sánta Györgyel Debreczenbe vóltanak, 's megjöven Sánta János házába olyan szavaty¹ indúlt, hogy Sánta Györgyné az *Őregbik Ura* Sánta János ágyán hált volna, mihelyt Sánta Jnsné meg jött Dbrczből Sánta Györgyné mindjárt mondotta volna Sánta Jnsné(na)k: Assz(onyo)m! Én biz' az éjjel az *őregbik Ur(am)* ágyán háltam, arra Sánta Jánosné meg haragudván, mondotta mindjárt Sánta Györgyné(ne)k: Ennye átkozott a lelked 's minek feküttl oda? mellyre Sánta Györgyné megint mondja Sánta Jnsnének, Bizony talám haragszik kd Assz(onyo)m, arra Sánta Jnsné mondotta, bizony haragszom ugyan, még ugyan haragszomis Sánta Györgyné ismét mondotta volna Sánta Jánosné(na)k Ne haragudjék kd Assz(onyo)m mert él az I(ste)n 's az én lelkem, hogy *őregbik Ur(am)* az ágyon meg sem mozdúlt egész virradtig, én sem.“

VISKI KÁROLY.

Véletlen találkozás. Amióta a háborús állapot elmúltával ismét kezünkbe kerülnek angol lapok, látjuk, hogy a mozgóképek és a mozgó színház jelölésére új szóval gazdagodott az angol nyelv. A mozit *movie*-nak nevezik; a szó a *moving picture* rövidítése, tehát keletkezése s részben hangalakja is egészen olyan mint a magyar mozié.

B. J.

Adatok a gyermeknyelv kialakulásához. Húsz hónapos leányom nyelvi fejlődését figyelemmel kísérve, főbb észrevételeim a következők:

Példák a hangzók eltérésére (csere, kihagyás stb.): *fütü* (fésű), *tel* (tej), *pipipő* (cipő), *pful* (fül), *pertye* (persze), *bulili* (bugyika), *pácsácsa* (pogácsa), *ulló* (olló), *tyűz* (tűz), *píz* (pénz), *altó* (ajtó), *apapa* (nagyapa), *mimimi* (nagymama), *anini* (anyuka), *apuci* (apuka), *tôla* (torta), *ablo* (asztalterítő), *téta* (tészta), *fufu* (hus), *menni* (mennyi), *domb* (gomb), *abla* (ablak).

Az igei alak kialakulása. Az első ige 12 hónapos korában a *mönyü* (menjünk) parancsoló alakban jelent meg, amellyel a sétálni óhajtását fejezte ki. E hangkapcsolata a tőlünk hallott „menjünk“ (sétálni) utánzása a hozzáfűződő esemény vágyának hatása alatt. Ép így utánzása a mi beszédünknek az 1—2—3 hónappal későbben mondott: *ádide*, *dele* (gyere), *vál* (várj), *vá* (vágj) imperativusok. Mindezek mondatértékűek s az igei értelemben használt: *abbó* (= kérek abból) is. Miután lelki világa gazdagabb volt már e korban, mint szókincse és így nem

¹ Szavaty a. m. rágalom, becsstelenítő hír. Vö. Nyr. 26:56.

tudta nyelvtani mondat alakjában mindazt kifejezni, amit szeretett volna, azért vagy hangutánzó szavakat használt, vagy a szavak ismételtetésével értette meg magát, pl. *puf* (leesett), *vau-vau-vau* (a kutya ugat), *bú-bú-bú* (a tehén bög). Ha a tűzre fát akart tenni: *fa-fa-fa* — *alló* (apró)-*fa*; a nagymamának írni: *mimimi-mimimi-mimimi*; a tükröt kérem: *ba-ba-ba-ba-ba-ba*; fésülködni akarok: *fütü-fütü-fütü*.

A kéttagú mondat 17—18 hónapos korában lép fel. Ragos alakot kezdetben nem használt: *cucu picci* (kis cukrot kérek), *paci víz* (a ló vizet visz), *picci tel-tel* (kis tejet kérek), *apuci pá*, — *abbó*, — *oppá* — *víz*. 19 hónapos korában megjelenik a ragos alak is: *dele telél* (tejért), *apucili allalra* (asztalra tegyen fel); 20 hónapos korában pedig már így pötyög: *ményiink ici-picci pá-pá* (sétálni), *apuci icipicci ablára* (ablakra). Az egyes ragos alakokat azonban még nem tudja egymástól pontosan megkülönböztetni. Hol a tányér? kérdésre azt mondja: *allalra*. Úgyszintén nem tesz különbséget a ragos és ragtalan alakok között: *adide pipipő* (a cipőt).

A főnévi igenév 18 hónap múlva jelenik meg beszédjében. Ha éhes volt, kiabálta: *enni, enni!* Most már más szóval kapcsolatban is használja: *miminek ijni*. A múlt időt a főnévi igenévvel egyidőben figyeltem meg nála. — *Hol a néni?* *Ejmént!* — *Hol ment el?* *Attó* (ajtón) *mént*. A személyek közül csak a 3-ikat használja még. Hívásomra, Cinci gyere sétálni, meglegedetten motyogja: *dele*. A tagadást egyszerű *nem*-mel fejezi ki.

Természetes, hogy a fenti szók nyelvtani alakja és használata még nem tudatos nála. Az *adide*, *vál*, *dele* stb. a nap-nap után hallott alakok öntudatlan utánzásai. Önálló alkotásának csak az ilyen kombinálást lehet tekinteni: *ad idē abbó* (= add ide azt + kérsz abból).

(Sárvár.)

SZINKOVICH JENŐ.

Pótlások. 1. *Hóres, móres* (Vö. Nyr 50 : 29.) talán nem a *honores mutant mores* fordítása. Inkább hiszem, hogy azok közé a szavak közé tartozik, melyek a szó hangalakjának ismétlésével a jellem gyors változását akarják jelölni. Ilyen a bajorosztrák *schurrimurri* meggondolatlan ember, szeleburdi, *hudrinudri*, altenb. *hurlepurle* = „über Hals und Kopf“ stb. Ezeket Schuchardt több ízben különböző nyelvekből összeállította. (Különösen: *Ztschr. f. rom. Phil.* 30 : 749, 34 : 218.)

2. A *purdi* „hitvány, értéktelen, erbärmlich, vilis“ szónak származását Wertner Mór nem ismeri (Nyr. 44 : 80, 81). Szláv eredete biztos; vö. Miklosich *Etym. Wörterbuch d. slav. Spr. s. v. perđ-* ‘pedere’ (*prđeti* stb.): szerb *oprđica* ‘nugae’.

3. *Szatijn* ‘kutyácska’ (Nyr 44 : 81): vö. velencei, milanói *zala* ‘Tatze’ (*dar la zala* ‘si dice dei Cani domestici e de’ Bambini quando si fanno star in piedi’ Boerio): a **zattin* (= olasz **zattino*) az én tudomásom szerint nincs kimutatva, de igen jól lehet ezt a formát képezni (vö. *tamburino*, *arrolino* stb.)

4. A *páviom* szónak jelentése Wertner Mór szerint (Nyr. 49 : 89, 90) „valami férfiruha.“ De az olasz *bavera*, -o, igen távol esik a magyar alaktól. Azt kérdezem Wertner úrtól: nem jobb-e francia *pavillon*, olasz *paviglione*, velencei *pavion* eredetre gondolni? A fr. szó ‘Wappendecke, Wappenmantel’-t is jelent.

(Bonn.)

SPITZER LEÓ.

ETHIKA-KÖNYVTÁR.

Az **Ethika-Könyvtár** oly tudományos művek kiadását tűzte ki feladatául, amelyek a természeti és a szellemi tudományok, valamint a filozófia különböző köreibe vezetik be az olvasót. E célból sikerült a legkiválóbb szakemberek közreműködését megnyerni, kik tárgyukat nemcsak kellő szakszerűséggel, hanem egyszersmind közérthető és élvezetes formában adják elő. Az **Ethika-Könyvtár** tiszta, elfogulatlan tudományt akar nyújtani, hiven jeluszavához, Spinoza mondásához: non ridere, non lugere, neque detestari, sed intelligere. Mert az igazi tudás megszünteti az elfogultságot az emberek közt, elsimítja a szenvedélyek szülte egyenetlenkedést, megkönnyíti a kölcsönös megértést és **emberré** teszi az embert.

Az **Ethika-Könyvtár** eddig megjelent kötetei:

I. Schmidt József: Az ó-ind epika.

Ára 50 K.

E nagy szakavatottsággal készült mű először tárgyalja irodalmunkban az ó-ind epikus költészet egész körét. Nemcsak történetét adja, hanem a nagyobb művek tartalmát is bemutatja élvezetes előadásban.

II. Ballenegger Róbert: A termőföld.

Ára 80 K.

A talajismeret legkiválóbb hazai művelőjének tollából származó munka az idevonatkozó szétszórt legújabb kutatások eredményeinek felhasználásával foglalta össze a termőföldre vonatkozó ismereteket. A munka hasznos bevezetést nyújt a kezdő szakembereknek és a gyakorlati gazdának minden irányú érdeklődését kielégítheti.

III. Benedek Marcell: A francia regény a 19. században.

Ára 50 K.

A legszélesebbkörű tudományos forrásfeldolgozáson alapuló mű a világirodalomtörténetnek nemcsak legérdekesebb, hanem a fejlődés szempontjából legegységesebb és legtanulságosabb fejezetét adja. A tanulmány két centrális fejezete Balsac és Zola, a társadalmi regény két nagy típusának képviselője. Ezek köré csoportosítja a többieket: az én-regény és a történeti regény képviselőit, s kiterjeszkedik a 20. század nevezetesebb íróira is, különösen Anatole France-ra.

IV. Réthly Antal: Időjárás és Éghajlat.

Ára 100 K.

Ez a könnyed modorban megírt szakszerű munka az egészségünket, kedélyünket és gazdasági boldogulásunkat annyira befolyásoló időjárás elemeivel, valamint azok eredményével, az éghajlat sajátágaival ismertet meg. Külön részben foglalkozik Magyarországgal és Budapest időjárásának első összefoglaló képét nyújtja.

V. Földessy Gyula: Ady-tanulmányok.

Ára 60 K.

Három tanulmány, mely finom beleérzéssel, egységes szempontból értelmezi Ady egyéniségét és költészetét, megvilágítja Ady versformáinak sajátosságát, mintegy véglegesen megoldva e sokat vitatott kérdést. Különös érdeklődésre tarthat számot az Ady-kommentár, az első nagyszabású, átfogó kísérlet Ady költeményeinek magyarázására.

VI. Czakó Ambró: A vallásfilozófia alapvonalai.

Ára 70 K.

Rendszeres vallásfilozófia, önálló módszeres felfogással felépítve. Főbb fejezetei: valláspszichológia; a vallás igazságtartalma; Isten és a világ; vallás és kultúra; a normavallás.

Az ETHIKA tudományterjesztő és könyvkiadó r. t. kiadása.

Főbizományos: LANTOS A. r. t. könyvesboltja.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

TARTALOM:

Bebesi István. Köt-e a kötőszó?	99
Zolnai Gyula. Brassói, brassai	106
Horváth Sándor. Jelképek, szólásmódok egy ismeretlen forrása	109
Nagy Lajos. Az amerikai magyar költészet nyelve	113
Balassa József. Nemzeti érzés a nyelvben	114
Irodalom. Felvételi kalauz. (Balassa József.) — A finn mással- hangzók időtartama. (B. J.) — Könyvek és folyóiratok	116
Gyászjelentések. Riedl Frigyes. — Dr. Vucskics Gyula	118
Nyelvművelés. <i>Hivalkozott</i> rendelet. (Zolnai Gyula.) — Te jó Isten! — (Dénes Szilárd.) — Összes, össz. (Dénes Szilárd.) Új szók keletkezése. (B. J.) — Jobb az egyes, mint a többes. (Kardos Albert.) — Idegenszerű mondat szerkezet. (Dénes Szilárd.)	119
Magyarázatok. <i>Ádám csutkája</i> . (Simonyi Zsigmond.) — <i>A vőfél</i> . (Simonyi Zsigmond.) — A helyesírás réme. (Váró István.) — Szómagyarázatok. (S. Zs.) — Másánt. (Borsodi László.) — Novi- ciátus. (Kemsei József.) — Caplat. (ifj. Radványi Sándor.) — Pótlás. (Spitzer Leó.) — Helyreigazítás. (K. J.) — A Magyar Nyelvőr és a fővárosi iskolák	124

Felhívás.

Kérjük előfizetőinket, sziveskedjenek a hátralékos előfizetési díjat mielőbb megküldeni.

Az egész évi előfizetés 1921-re 50 korona. Azonban eddigi előfizetőink közül tanárok, tanítók s más tisztviselők ez évre is 25 koronáért kapják a Nyelvőrt, ha közvetlenül a kiadóhivatalnak küldik az előfizetési díjat.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTŐ ÉS KIADÓHIVATALA

Budapest, IV., Ferenc József rakpart 27

A kiadóhivatal közlései.

A Nyelvőr régi évfolyamai közül csak egyes évfolyamok kaphatók s ezek is csekély példányszámban. Egyes füzetek nem kaphatók. A 48. és 49. kötet ára egyenként 30 korona.

A Nyelvészeti Füzetek még meglevő füzetei a postaköltségen kívül egyenként 4 korona árban kaphatók.

A Simonyi emlékszám (1919. 7—10 sz.) külön is kapható 8 koronáért.

A kiadóhivatal kéri régi előfizetőinket, hogy amennyiben kettős példányaik vannak vagy egyes köteteket vagy füzeteket el akarnak adni, forduljanak hozzánk. Keressük a 15, 16, 18, 22, 25, 29 és 43, 45, 46, 47. köteteket ezekből esetleg egyes füzeteket is.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest, IV.
Ferenc József rakpart 27.

KÖT-E A KÖTŐSZÓ?

Irta Bebesi István.

A kötőszó előadásbeli szerepének vizsgálata szűkebb keretek közt mozog stilisztikai irodalmunkban, mint aminő figyelem jelentőségénél fogva méltán megilletné. Ez a sajnálatos tény ismereteinknek nemcsak hiányosságát vonta maga után, hanem egyoldalú, sőt hibás megállapításokra is vezetett.

Stilisztikáinkban, ha nem is éppen kimondott tétel alakjában, de legalább is világosan következtethető formában, ott lappang a vélekedés: a kötőszók, összefűzvé a mondatokat, a stilus folyamatosságának tényezői. Ezzel szemben valahányszor a kötőszók és az előadás folyamatosságának viszonyára gondoltam, az az általános érzés támadt bennem, hogy a kötőszók, nagyrészt a mondat élén állva, mintegy kicövekelik a mondatok határát s így inkább szétválasztanak, mint összekötnek. A folyékonyságnak tehát nem nagyon jó szolgálatot tesznek. Ez a két vélemény, bővebb fejtegetés nélkül így egymás mellé dobva, ellentétességének logikai magyarázatát abban találja, hogy az egyik összekötő működést, a másik elválasztó szerepet tulajdonít annak, ami két dolog között áll; még pedig pusztán azért, mert a két dolog közt foglal helyet. Bizonyítás nélkül mindkét állítás teljesen súlytalan. Az érvelés területére lépve három forrásból meríthetünk: a nyelvtanból, a nyelvtörténetből és jeles írók nyelvének vizsgálatából.

A nyelvtan látszatra az első véleménynek ad igazat. Ott van mindjárt a kötőszó elnevezés!

Ámde vizsgáljuk kissé tüzetesebben a kötőszók fölosztását és nyelvi funkcióját. Nyelvtanaink megkülömböztetnek kapcsoló és másféle kötőszókat. „Kapcsolni” annyit tesz, mint kötni. A fölosztás más szóval tehát így hangzik: vannak kötő kötőszók és másféle, tehát nemkötő kötőszók. Nyilvánvaló, hogy a fölosztás — legalább az elnevezést illetően — hibás. A hibában azonban maga a logikai fölfogás is részes, mert hiszen az elnevezés a kötőszók funkcióját akarja föltüntetni. A mellérendelő kötőszók egyik csoportja a választó kötőszók. Itt még szembetűnőbben rákettőzünk az előbbi hibára. Beszélünk kötőszóról, amely választ! A disjunctiv ítélet épen a „vagy” meg „akár” közbeiktatása által

válk disjunctivvá. A szétválasztás eszközét azonban nem lehet logikusan kötőszónak nevezni. Nem lehet a logikai hibát kiküszöböltnék tekinteni oly módon sem, hogy a kötőszó elnevezést formai alapon, a választó mondat elnevezést pedig logikai alapon kezelttnék véljük. Lehetetlen ugyanis, hogy valamely formai minőséget, vele sarkalatosan ellenkező logikai minőséggel fejezzünk ki. A köznyelv fejlődésében akad ugyan erre is példa, de tudományos fölosztásban helye nem lehet. Simonyi A magyar kötőszókban (I. k. 1. l.) mondatviszonyítóknak nevezi az ú. n. kötőszókat, a kötőszó elnevezést pedig csak a közszokáshoz alkalmazkodva használja.

A még ezután következő bizonyítások előtt is nyomatékosan hangsúlyozom, hogy itt többről van szó, mint egy ártatlan elnevezés logikai hibájának fölfúvásáról. Erre az ártatlannak látszó hibára vezetem vissza ama stilisztikai megállapítás téves voltát, hogy a kötőszók a stilus folyamatosságának tényezői. Pedig hol kötnek, hol elválasztanak, néha se nem kötnek, se el nem választanak, hanem valamely másféle viszonyt jelölnek. Ugyanaz a mondatviszonyító is egyszer köt, másszor elválaszt. Még az úgynevezett kapcsoló kötőszó is elválaszthat. Minden kötőszó elválaszt, ha ugyanazon összetett mondatban többször használjuk. Pld. Kél a holdnak halovány orcája, Kél furulyám epedő nótája. (Petőfi.) Ezt a két kapcsolt mondatot a tartalom párhuzama köti össze, az „és” kötőszó nincs benne. Valójában sokkal jobban össze van kapcsolva, mintha „és”-sel volna kötve. Sőt szerintem az és szétválasztaná. Kél a holdnak halovány orcája és kél furulyám epedő nótája. Úgy érzem, hogy a két mondat most szétesett; az és segítségével külön az egyikre és külön a másakra szegeződik a figyelem. A mondat folyamatosságából is veszített. Hasonló tünetet mutat minden párhuzamtartalmú efféle mondatszerkezet. „Szegény Dani bácsi, hős volt a véres csaták terén és hős volt a véres verejték műhelyében.” (Eötvös K. Magyar alakok.) Az „és” közbeiktatása folytán meglazult a gondolat egysége, az „és” erősen kiemeli a második mondatot is. Megjegyzem itt, hogy minden kiemelés szétválasztó logikai művelet.

Száll a madár ágról ágra, [és, mint]
Száll az ének szájról szájra.

*

Fű kizöldül ó sirhanton, [és, mint]
Bajnok ébred hősi lanton.

*

Fürdik a holdvilág az ég tengerében, [és]
Méláz a haramja erdő sűrűjében.

Az efféle mondatok, akár a kapcsolatosság, akár a hasonlóság viszonyában fogjuk föl őket, kötőszó közbeiktatása által épűgy szétesnek, mint az előbbi példákban láttuk. A párhuzamtartalmú mondatok tehát nyilván szorosabb egységben, símább folyamatoságban jelentkeznek kötőszó nélkül, mint kötőszóval.

Ha mástermészetű mondatokat vizsgálunk is, könnyen találunk példát a kötőszók kiemelő, lazító, szétválasztó szerepére, melyet a folyamatosság rovására játszanak (köztük kapcsolók is!). Horváth Jánosnak Egy magyar versbeli mondatképletről c. tanulmányából való a következő idézet (l. NyK 1901. 1—2. f.): „A közölés versbeli elliptikus mondatszerkezet; melyben egy közös mondatrész a tőle függőktől közre vétetik, olyformán, hogy míg azok egymással rímelnek, ő az utána következővel alkot szorosabb mondattani és verstani egységet. Elő- és utórészből áll tehát, melyeket erősen érezhető szünet s gyakran kötőszó is (és, s) választ el egymástól.“ Ime a szerző szünetről, szétválasztásról beszél az *és*, *s* kötőszóval kapcsolatban.

„Sem erős humora, sem erős szatírája nincs, sem a személyek gyöngeségeinek ostromozásában nem mester.“ (Eötvös K. Magyar alakok.) Ugyanez a mondat sokkal egységesebb, tagolatlanabb, tehát folyékonyabb is a következő szerkezetben: „Erős humora, szatírája nincs, a személyek gyöngeségeinek ostromozásában sem mester.“ Három kötőszó helyett egy van benne, az is hátrább vetve a mondat éléről. „Erős humora, szatírája nincs“ — egységesebb, könnyebben folyó, mint: erős humora és szatírája nincs. Sem erős humora, sem szatírája nincs — a lehangsúlyozottabb tagolás: szétválasztás.

A kötőszók kapcsoló vagy választó szerepét szélsőséges használatuk: kihagyásuk és halmozásuk világítja meg legélesebben. Hogy a kötőszókihagyás az előadás gyors menetét idézi elő, általánosan elismert stilisztikai megállapítás. Csak azzal foglalkozom részletesebben, hogy polysyndetonban minden kötőszó, még a kapcsoló is, széttagol. Pl. „A folyamba tekintettünk | És alattunk és felettünk | És bennünk is a menny volt.“ A költő a tér egységét felsorolásszerűen három részre tagolja: alatt, felett, közép. Az *és* segítségével mind a háromra külön és erősen ráirányítja figyelmünket, mert mindegyiknek a fontosságát éreztetni akarja. Minden felsorolás valamely egységnek részeire bontása, nem pedig a részek összekapcsolása. Tehát széttagoló, nem összetevő logikai művelet. A térnek, mint a priori egységnek részei az alatt, fölött, közép; nem pedig az alatt, fölött és közép összetevésének a posteriori eredménye a tér. A polysyndeton felsoroló szerepe ennél fogva széttagoló érték, ha mindjárt kapcsoló kötőszóra vonatkozik is.

Az *és*-nek összekötő működése mellett bemutattam szétválasztó funkcióját mind az egyszerű, mind a polysyndetikus használatban. Ezeken kívül némelykor az ellentétes „de“ szerepét is megjátssza. Pl. „Aludni fogsz és nem lesznek álmaid.“ — „Az egész ember szerény, igénytelen kisvárosi polgár benyomását gyakorlára az első pillanatban. És mégis rögtön feltűnt két dolog.“ (Eötvös K. Magyar alakok) „Szegény Dani bácsi: az örökké munkás és örökké üldözött gözü volt az ő igazi képmása. És mégse csüggedt.“ „Mindig hitt, mindig lelkesült, mindig dolgozott és mindig éhezett.“ (uo.) Mindezek a példák hivatva vannak megvilágítani, hogy még a

különösképen „kapcsoló“-nak titulált kötőszók is mily igen sokszor nem kötnek.

Másfajta kötőszók szétagoló szerepére is bőven találhatunk példát polysyndetonban. „A vádlott kijelentette, hogy nem volt jelen a cselekmény színhelyén, hogy nem követte el a tettet, hogy nem érzi magát bűnösnek.“ — A „hogy“ itt épügy szétagol, mint föl-sorolásban az „először“ „másodszor“ „harmadszor.“

Árván maradt öccsét parasztnak nevelte,
Mert nagy erőt sejtett benne s irigyelte,
Mert attól félt, hogy a Miklós erős karja
Az ő hírét, nevét homályba takarja;
Mert — — de'szen tudja az ő gonosz lelke,
Öccsét rangja szerint miért nem nevelte. (Arany: Toldi.)

Itt meg a *mert* halmozása tagol szét.

Az eddigiekben bebizonyítottam, hogy a nyelvtanra való hivatkozás a kötőszók szerepét illetően nagyon bizonytalan alap: hibás a kötőszó elnevezés, a felosztás ellenmondásokat tartalmaz; a kötőszók funkciója hézagosan, egyoldalúan van megállapítva. A fölvetett kérdés tekintetében nem fordulhatunk hozzá fölvilágosításért, mert éppen a nyelvtan eme gyarlóságaiából folyt a kötőszók stilisztikai szerepének félreismerése. Kénytelenek vagyunk inkább ellenőrző kritikával illetni a nyelvtant, semhogy egyoldalú és zavaros fölvilágosításai nyomán helytelen stilisztikai ítéletre jussunk.

A következőkben a nyelvtörténethez fordulunk s ez meg fog bennünket erősíteni gondolatmenetünk eddigi irányának helyességében. A kötőszók eredetüket tekintve legnagyobbreszt megcsontosodott határozók. Ki mondhatja, hogy a határozó a stilus folyamatoságának tesz szolgálatot? A határozó az állítmányhoz tartozó mondatrész s mint ilyen a cselekvés körülményeinek pontosabb föltüntetésére szolgál: azaz a gondolat szabatos kifejezésének eszköze. Világos, hogy a kötőszók ezt a funkciót örökölték ősüktől és nem csaptak föl a folyamatosság lovagjaiul. A kezdőleges gondolkodás nem keresi a gondolatok egymáshoz való logikai viszonyát. A kötőszó már a fejlettebb gondolkodás produktuma. A valóságban nincs neki megfelelő objektum. Tisztán a logikai viszony megállapítására törekvő nyelvi alakulás. A kötőszónak mind származása, mind használatának kiszélesedése tisztán logikai természetű. Ezek alapján mai szerepe sem lehet más, mint logikai viszonyok pontos megállapítása, vagyis a kötőszók a szabatos fogalmazás segéd-eszközei. Ebből egyszersmind az is következik, hogy a tanító természetű prózai írásművekben találkozunk a legtöbb kötőszóval. Annál többel, mennél nehezebb és bonyolódottabb gondolati viszonyok megmagyarázása, földerítése a tárgyuk. Mennél jobban hát-terbe szorul a tárgyi nehézség vagy a tanító cél, annál inkább apad a kötőszók száma. A költőnek kevesebb kötőszóra van szüksége, mint a prózáirónak. A költészet nemcsak hogy nem kutatja a gondolatok logikai viszonyát, hanem inkább szereti a clair-

obscur félhomályába burkolni őket. A szemléletességre törő művészi próza és a költészet a konkrétumot szereti. Képzetekkel szívesebben dolgozik, mint fogalmakkal. A képzet ugyanis előbb a fogalomnál. A kötőszó logikai viszonyt jelölve, semmit sem jelent a képzetnek. Nincs mögötte valóság. A szemléletességnek tehát megszagatója a sok kötőszó.

Jeles prózairók és költők műveiből a következő statisztikát állítottam össze a kötőszókról.

I.**II.**

Próza 100 mondatában használ	Mellé r.	Alá r.	Ösze- sen	Ösze- sen	Alá r.	Mellé r.	Költői írásmű 100 monda- tában használ
	kötőszót			kötőszót			
Prohászka, filozófiai érték.	26	24	50	25	20	5	Petőfi dal
Schwegler ford., fil. érték.	30	14	44	25	15	10	Petőfi elbeszélés
Bárony I., leírás	16	21	37	24	12	12	Arany óda
Gyulai P., érték.	20	15	35	23	9	14	Somogy megyei népballada
Jókai, leírás	15	20	35	18	7	11	Vörösmarty elbeszélés
Eötvös K. jellemzés	23	11	34	18	13	5	Székely népballada
Petőfi, levél	11	21	32	13	8	5	Vörösmarty óda
Hunfalvy, leírás	20	10	30	13	5	8	Arany ballada
Mikszáth, elbeszélés	17	12	29				
Rákosi V., elbeszélés	5	18	23				

Tisztában vagyok azzal, hogy a mondat szerkezetek és kötőszók használata a legegényibb stílusjelenségek közé tartozik. Tudom, hogy akadhat akár a kimutatásba foglalt írók műveiben is eltérés a közölt adatoktól. Annyit azonban kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy a költészetben előforduló kötőszók maximuma a próza minimuma körül jár; továbbá, hogy a bonyolult gondolati összefüggéseket tárgyaló filozófiai értekezések szorúlnak a legtöbb kötőszóra. S ez épen elég arra, hogy a kötőszók eredetéből, használatuk történetéből főntebb levont következtetéseimet konkrét adatokkal bebizonyítottaknak tekintsem.

Most még csak az az egy kérdés vár feleletre: mi közük hát igazában a kötőszóknak a folyamatossághoz? Nem habozom immár kimondani, hogy fordított arányban vannak egymással! Mentől több úgynevezett kötőszóval kötözzük össze gondolatainkat, annál lassúbb folyású az előadásunk. És ezt az állításomat most már tekintélyek idézésével is alátámasztom. Két kitűnő író és esztétikust idézek, akik a kötőszók kérdését nem nyelvtani, hanem stilisztikai szempontból érintették. Arany János A magyar nemzeti versidomról szóló értekezésében így ír a költészetéről: „Lehány magáról minden fölöslegest, mindent, ami lazává (!), pongyolává tehetné [milyen a névelő „az, a“ és némely partikulák (!)]“... stb.

Longinus A fenségesről szóló művében ezt mondja: „Ha futókat derekuknál fogva kötéllal egymáshoz fűzünk, vége szabad lendületüknek: a kitörő indulat is megsínyli, ha kötőszók (!) s egyéb szótoldalékok folytonosan gáncsot vetnek (!!) neki, mert ezek veszélyeztetik íramodásának azt a féktelen szabadságát, mellyel tartályából kiröppen.“ (Ford. Kallós E.)

Ezekén kívül egy nyelvtani természetű értekezésre is hivatkozhatom. Wekerle László: Az írásjelek egyszerűsítése (Nyr 30:9) c. közleményében egyebek közt ezeket mondja: „Magában az írásjelzés elvében a többek közt egy olyan sarkalatos ellenmondás lappang, mely előtt eddig szemet húnyni mégsem kellett volna. Értem pedig azt az ellenmondást, mely abban rejlik, hogy minden nyelvnek és így tehát a magyar nyelvnek is megvannak a maga szó- és mondatkötő szócskái és mégis szükségesnek tartják azt amit a kötőszók közvetítésével összekötnek, ez összekötés dacára és ellenére külön írásjelekkel szétválasztani, ahelyett hogy fölismernék az ebben rejlő visszásságot és észrevennék azt a magától előtérbe lépő főfontosságú elvet, hogy: a kötőszók teljesen pótolják és fölöslegessé teszik az írásjeleket vagyis ahol kötőszó van ott nem kell írásjel. Nevezetesen e tekintetben főleg a vonások alkalmazása. Alig találunk ugyanis kötőszót amely előtt ott ne volna a köteleességszerű elválasztó jel t. i. a vonás. Minek kötünk össze egyes szókat és mondatokat kötőszókkal ha ugyanott ahol összekötjük, ismét vonással elválasztjuk őket? Mi ebben az észszerűség?“ A továbbiakban a kötőszók szokásos nyelvtani meghatározásához fűz kiegészítő és kritikai természetű megjegyzéseket s így szól: „megszorítandó a meghatározás köre mert vannak esetek midőn a nyelvtanilag elismert kötőszók oly alkalmazást nyernek amelynél fogva szó- vagy mondatkötői tulajdonságukat elveszítik és csakis erősítésül illetőleg egyes szók élesebb kiemelésére szolgálnak. [Mintha csak azt mondaná: elválasztanak!] Köztudomású hogy számos kötőszó mint pl: is, meg, sem, hogy, úgy, így stb. akképen állhatnak, hogy mondatkötői természetük elenyészik.“ Az írásjelekre vonatkozó indítványának egyik pontja ez: „A vonás mint az elválasztásnak mellékjele: az összetett mondatokon belül ott használandó ahol a mondatok kötőszók (vagy helyesebben mondatkötők) segélyével összekötve nincsenek“... stb.

Mindezekhez röviden a következő megjegyzéseket fűzöm. Mindenki nyomatékosan érezheti, mennyire igaz a szerző észrevétele a tekintetben, hogy minek kötünk össze egyes szókat és mondatokat kötőszókkal, ha ugyanott, ahol összekötjük, vonással ismét elválasztjuk őket? Mi ebben az észszerűség? Megmondom! Az, hogy a kötőszók szerepe helyzetükre nézve ugyanaz, ami a vonásé: tudomásunkra adják a mondatok határát. A kötőszó általában határjelölő, mert a gondolatok egymáshoz való logikai viszonyát mindig a két mondat határán fejezzük ki velük. A vessző alkalmazásakor nem az történik, hogy elválasztjuk, amit összekötöttünk, hanem külső jellel is elválasztjuk, amit kötőszóval már

elhatároltunk. Az ellenmondás megszűnik, ha a kötőszót *a positione* határjelölőnek, elválasztónak tekintjük. A kötőszók emmellett *a natura* különböző logikai viszonyok kifejezői. Wekerle finom kritikai megjegyzése nem teremthette meg a maga megérdemlett gyümölcsét, mert a helyes gondolatmenet követésében őt is elgáncsolta a hibás kötőszó elnevezés. Érdekes figyelemmel kísérni azt a küzdelmet, mellyel józan gondolatmenete a kötőszók megállapított tanával szemben elégedetlenségre vezet, már-már fölfödi az igazságot, amikor a hibás kötőszó elnevezés egyszerre csak megbénítja a cél felé törő gondolatot.

Eddigi fejtegetéseim alapján most már azt merem állítani, hogy fentebbi kimutatásba foglalt írók művei (t. i. azok a részletek, melyek alapján a kimutatás készült) folyamatosság dolgában fordított viszonyt mutatnak a bennük használt kötőszók számával. Emmellett még egyszer ismétlem, hogy a szigorúan tudományos tárgyú értekezésekben a sok kötőszó annyira helyén való, hogy az előadás lassú folyását nem is érezzük, mert a gondolatok logikai összefüggésének átgondolása bennünk, olvasókban is bizonyos szünetekkel, tagolással jár.

Hogy a kötőszók helyzetüknél fogva szétagolnak, annak egyik bizonyossága az eddigieken kívül az is, hogyha a kötőszót a mondat éléről hátrább vetjük (t. i. ahol ez lehetséges), a mondat szerkezet folyékonyabbá válik. Lehetséges ez az „ugyanis“, „tehát“, „sem“, „azonban“ kötőszók esetében. Pl. „Volt ugyanis Bridgewaterben egy vagyonos kvekker család.“ „Az 1850-ik év nyarán ugyanis végleg elköltözött Londonba.“ „E zárbeszéd tehát nem űzte el Révész Imrét.“ „Főtörekvése volt azonban bármily szerény, de állandó és biztos állásra tenni szert.“ (E példák Eötvös K. Magyar alakok c. művéből valók.) Hogy ilyen kötőszóelhelyezés mellett az előadás folyékonyabb, azt különösen akkor érezzük, ha összefüggő szöveget olvasunk egymásután mindkétféle kötőszóelhelyezéssel. Hasonlókép a stilus folyamatosságának teszünk szolgálatot, ha egyenlő jelentésű kötőszók közül azt választjuk, amelyik nem jár a mondat élén. Pl. Mind a parancsnak, mind a lelkiismeret szavának eleget tett. — Folyékonyabb így: A parancsnak is, a lelkiismeret szavának is eleget tett.

Befejezésül hangsúlyozom, hogy fejtegetésem célja velejében nem a kötőszók tanának fölforgatása, hanem a benne mutatkozó zavaró tüneteket akarom eloszlatni, az egyoldalú megállapításokat helyreigazítani. Nevezzük a kötőszókat mondatviszonyítóknak. Beszéljünk kapcsoló és választó stb. mondatviszonyítókról. Ez az elnevezés felel meg igazi természetüknek. Kiküszöböli a kötőszók fölosztásából az ellenmondásokat. Helyes irányítást ad a mondatviszonyítók stilisztikai szerepének megállapításához. A stilisztikában pedig tanítsuk azt, hogy a mondatviszonyítók elhelyezésüknél fogva határjelölők és elválasztanak, tehát akadályai a folyamatosságnak, természetüknél fogva pedig különböző logikai viszonyokat állapítanak meg, tehát a szabatosság segédeszközei.

BRASSÓI, BRASSAI.

E cím alatt a Magyar Nyelv 15:113 lapján a következőket olvassuk: „Nyelvünkben az *ó* végű főnevek [az *-ő* végűek nem?], kivált a tulajdonnevek legnagyobbbrészt (kivéve a nemesi előneveket) hangváltozást szenvednek, ha melléknév lesz belőlük. Ez nyelvünk egyik becses eredetisége és a nép nyelvén ma is általános. Sajnos, napi irodalmunkban, de a művelt beszédben is kezd már elkallódni ez az eredetiség is. Széltében hibásan [!] mondják és írják: brassói, makói, csikói, lipthói stb. Helyesen: *brassai, makai, csikai, lipthai* stb.“

Ez a kis cikk egyike azoknak a — hibátlanul szólva — újságírói alapossággal tett nyelvhelyességi megállapításoknak, aminőket a MNY az utóbbi évfolyamokban egy nyelvművelői szerepre vállalkozott hírlapírótól *Nyelvkétségek* címe alatt kellő szerkeszti körültekintés és bírálat nélkül közölni szokott s melyeket a Nyelv-tudományi Társaság minden kiadai gondok dacára alkalmasint írói tiszteletdíjjal is jutalmazgat. Egyéb hasonló műkedvelői nyelvjavítgatásokra most ki nem terjeszkedve, csak azon kell csodálkoznunk, hogy a fönti megállapítás minden észrevétel nélkül jelenhetett meg a folyóiratban, noha a Nyelvőrben már két ízben is ki volt mutatva, hogy az *-ó*, *-ő* végű helyneveknek *-i* képzős származékai már a XVI. század óta kezdik szóvégi magánhangzójukat a nevezőalak hatása alatt minden hangváltozás nélkül megtartani, vagyis hogy a mai *brassói, lipthói* stb. formák, immár *n é g y s z á z* éves *mu*ltra hivatkozhatván, semmiféle *nyelvkétségnek* tárgyai nem lehetnek többé. (L. Nyr 24:567—568 és 37:83—84. Az előbbi cikk kevéssel Szarvas Gábor halála után jelent ugyan meg, de még ő maga fogadta el tőlem helyesléssel.)

E cikkekben a következő régi adatokat idéztem volt: a XVI. századból: *Monoszlói*, így nevezi magát 4 munkája közül hármon a század vallási vitázója, *Monoszlai*; a XVII. századból: *Magyarói* Márton, Pápai Páriz egyik barátjának neve, Páriz önéletrajzában; *kalloiakkal, kalloiaktul*; „az *Assoi* Berket halottam *Assoi*¹ határban lenni”; „*Assoi* Benzur Janos” stb.; „*Maczoi* [olv. macsói] penzen vett Bor”; az utóbbi öt alak levéltári adat, amelyeket saját szememmel láttam és tulajdon kezemmel jegyeztem volt ki.

A két cikk régi adatait most szerettem volna megszorítani a következőkkel, amelyek egytől-egyig a *Magyarországi Boszorkányperek Oklevéltárában* (szerkesztette Komáromy Andor, kiadta a M. T. Akadémia, 1910) találhatók: 1570 (1573?): Kajántói Mártonné 17. l.; Kajántói Mártonnal 18. l.; 1584: Mákói János 53. és 60. l.; Mákói János 61. l. (vö. Mákóba vinném 51. l.; mennek Mákóba 60. l.); 1693: egy szoboszlói legényt 164. l.; 1696: Pribői Szabó Jánosné 180. l. (kétszer is) és 181. l.; 1708: egy

¹ A Nyr illető helyén, 37:83 sajtóhibásan *Assoi*; ugyanott a két sorral alábbi idézetben *nevő* h. *névő* és *való* h. *valo* olvasandó az eredeti helyesírás szerint.

bogyoszlói legény 218. l.; az sólyomkői hadnagygyal 219. l.; a bogyoszlói hegyen 221. l.; 1761: mostan kállói tekintetes nemes vármegye magistratualis tömlöczében raboskodik 693. l.

Ezen idézetek forrása azonban, a Boszorkányperek Oklevéltára, szemmel láthatólag azzal a régi tudománytalan eljárás-móddal készült, amelyet mi, nyelvészek, annyiszor helytelenítettünk hiában s amelynek nyelvtudományi szempontból való *teljes hasznavehetetlenségére*, súlyos adatokkal, éppen magam mutattam volt rá egy akadémiai fölolvasásomban (A nyelvemlékek közlése módjáról, Nyr 35:62 stb.). A Boszorkányperek Oklevéltára ugyanis az eredeti szöveget nem betűhöz híven, hanem mai helyesírásra való átírással közli, ami nyelvtörténeti ismeretekben járatlan történettudósainkra nézve a legbotrányosabb tévedéseknek melegágya szokott lenni. (Ilyen botlásoknak és ferdítéseknek egész seregét állítottam össze említett fölolvasásomban, l. id. h. 65—73. II.) A fönt kijegyzett adatokat tehát cikkemben való idézésük előtt természetesen ellenőriznem kellett s azért megnéztem közülük annak a két pöriratnak az eredetijét, amelyek éppen budapesti levéltárakban őriztetnek, nevezetesen az 1708-iki és 1761-iki tanuvallató jegyzőkönyveket, s az eredmény lesújtó. A 218. l. adata u. i. az eredetiben betűszerint így szól: „egy Bogyeszlai legény“; a 219. l. adata így: „az solyomkői Hadnagy“; a 221. l. adata: „az Bugyeszali [nyilván csak tollhiba „Bugyeszli“ h.] hegyen“; s végül az 1761-i jegyzőkönyvben „kállói“ helyett „kállai“ olvasható.¹

Az ellenőrizhetett helyek tehát egytől-egyig el vannak íme ferdítve, mert a nyelvünk régi alakjainak jelentősége iránt teljes-séggel tájékozatlan adatgyűjtőnek sejtelve sincs arról, hogy az ő kényelmes és Akadémiánk II. osztályától egyre eltűrt átírásmódjával micsoda eredeti régiességeket hamisított meg a kéziratban. Figyelmeztetnem kell azért minden nyelvészt, hogy az említett Oklevéltárból nyelvtörténeti bizonyítékokat az eredeti iratokkal való egybevetés nélkül soha sem szabad közölni; a magam részéről pedig kijelentem, hogy a cikkemben bizonyságul fönt elősorolt többi adatokban is határozottan kételkedem, noha kétségtelen -őí végű mellékneveket más régi iratokból éppen magamnak volt alkalmam idézhetni.

Am ha a régiségből egyetlen -őí, -őíi végzetű melléknevünk sem volna is, a MNyben olvasható egész hibáztatást akkor is tudománytalannak kellene mondanom. A műkedvelő cikkíró a nemesi előnevekben kivételt enged meg, az „ocskói Ocskay“, „görgői Görgey“ stb.-féle beszéd- és írásmódot ugyanis nem meri hibáztatni. De ha ilyenformán az „ocskói“ és „görgői“ melléknévi alakok szabályszerűeknek tekintetők, vagyis ha „az ó [és tegyük hozzá -ő] végű főnevek“ az ilyen nemesi előnevekben, a Nyelvkétségek írójával szólva, nem szenvednek hangváltozást, akkor ezzel hallgatólag egy kétségtelen,

¹ Ennek az iratnak a levéltári jelzete is hibás, nem *Ad Lat.* 1., hanem *Lad. A.*

akarom mondani Nyelvkétségtelen fejlődési törvényt ismertünk el már is, hogy t. i. a mai nyelv az -ó, -ő végű főneveknek -i képzős származékait a régi ó ~ a, ő ~ e hangváltakozásnak figyelmen kívül hagyásával, közvetlenül a nevezőalakokból alkotja, vagyis hogy ennél fogva a *brassói, makói, lipői* stb.-féle mellénevek éppen séggel nem 'hibásak'. Nem hibák ezek, csak szabályosan, a nevezőalak hatása alatt keletkezett új nyelvi alakok, amelyek iránt semmiféle Nyelvkétséget nem kellene táplálni és a MNyben elhelyezni.

Az -ó, -ő végű főneveknek ezen új alakulású -i képzős származékaiban ugyanaz az újabb analógiai hatás érvényesült csupán, amely a személyragos alakjaikban is végbement már. Néhány -ó, -ő végű főnevünket régiesen ma is így ragozzuk ugyan: *ajtaja, apraja; mezeje, teteje, ideje* stb., de legnagyobb részüket, főképp az újabb eredetűeket ma már csak így mondhatjuk: *diója, bunkója, ollója, hollója, valója; kendője, lepedője, törülközője, kőrője, szeretője, gondviselője, költője, győzője, kísérője, vésője* stb. stb. És a nevezőalak -ó, -ő-jének ilyen személyragos alakokban való változtatlanul maradására is találunk már a régiségben is példákat. Az Erdélyi Múzeum levéltárának Kemény József-féle gyűjteményében egy 1640 XI. 30-i keltezésű iratban váltakozva találtam *retezfeje* és *retezfeője* alakokat. Hasonlóképp vagyunk az -i képzős származékokkal is. Ki merné ugyanis másképp, mint -ói, -ői végződéssel írni és mondani a következő melléneveinket, amelyeket csak találmomra jegyzek ide: „*államfői* hatalom“ (Budap. Hirl. 1920 II. 24, 3. 1.); „*főlemelték a Teleki-téri elárúsítói* helypénzeket“ (uo. II. 10, 9. 1.); „*folyamodói* minőségben a törvény oltalmát . . . veszi igénybe“ (uo. 1919 XI. 26, vc.); „a *folyosói* találgatásokat csak jellemzésül említjük meg“ (uo. 1921 III. 15, 1. 1.); *igazgatói* állás; *jegyzői* tiszt; Fogarasi János: *Kereskedői* szótár (1843); „*kisdedorói* . . . tanítását“ (Budap. Hirl. 1919 XII. 30, 3. 1.); „*kormányzói* kéziratok“ (uo. 1920 XII. 17, 1. 1.); „a *korzói* tüntetés“ (uo. 1920 VI. 8, 5. 1.); *szakértői* szemle; „*szerelői* munkával szokott megbizni“ (Budap. Hirl. 1920 IV. 4, 3. 1.); „*szállói* adó“ (uo. 1921 I. 19, 4. 1.); „*szolgabírói* hivatalnok“ (uo. 1920 III. 25, 5. 1.); *tanítói, tanítónői* állás; „*lábam temetői* kereszték alá hoz“ (Petőfi: Temetőben); „*törvényhozói és végrehajtói* hatalom“ (Budap. Hirlap 1919 X. 19, 3. 1.); „*ügyvivői* minőségben“ (uo. 1921 II. 19, 4. 1.); „*kivánják-e védői* tisztségüket teljesíteni“ (uo. 1920 IX. 5, 4. 1.); „a *vigadói* ünnep“ (uo. 1921 V. 29), stb. stb.

Figyelembe jövő körülmény az is, hogy külföldi -o illetőleg -ó végű helynevekből sem mondhatjuk -ai formában a melléneveket: *Arco ~ arcói; Grodno ~ grodnói; Milano ~ milanói; Milo ~ milói* Venus; *Rapallo ~ „rapallói szerződés“; Rodostó ~ rodostói; Varsó ~ varsói* stb. stb. Valamint hogy egyenesen megtévesztő volna, ha ritkább, alig ismert -ó, -ő végű helységeinkről szólva, az odavalósiakat -ai, -ei végű mellénevekkel emlegetnők. Ha pl. *lontaiakról* szólnánk, igen sokan *Lontá*-nak vélnék a helynevet, holott *Lontó*-nak hangzik.

Már első nyelvőri cikkemet türelemre intéssel fejeztem be a *Fraknói* és hasonló újabb nevek iránt, a másodiknak végén meg egyenesen így szólottam: „a *brassói* (reáliskola), *pásztói* (apátság), stb.-féle helynévi mellékneveket nem lehet többé hibáztatnunk.” Most pedig ismétlem, amit föntebb is mondtam: az *-ói*, *-ői* végű melléknevek, ha helynevekből valók is, nem hibák, csak új fejlődésű alakok, amelyeket a nyelvi analógia törvénye hozott létre s amelyek annyira elterjedtek és megszokottak immár, hogy felőlük még a legtekintélyesebb újságírók nyelvjavító tetszgelése kedvéért sem szabad semmiféle Nyelv-kétségnek helyet adnunk többé.

(Balatonalmádi.)

Zolnai Gyula.

JELKÉPEK, SZÓLÁSMÓDOK EGY ISMERETLEN FORRÁSA.

(A Physiologus.)

Irta Horváth Sándor.

— Második közlemény. —

III. *Fapap, vázpap; fakutya.*

Ahhoz, amit Szily Kálmán (MNY 4:483—84.) és Réthei Prikkel Marián (MNY 11:22—25.) a *fapapról*, *vázpapról* és a *fakutyáról* elmondottak, sok hozzáadni valóm nincsen. Mindamellett abban a helyzetben vagyok, hogy míg egyrészt egynéhány tévedést helyre igazíthatok, egyúttal ezen kifejezések keletkezéséhez is szolgáltathatok adatokat.

Teljességgel igaza van Szilynek, amikor a RMKT V. k. 225. és 240. 1. alapján a *fakutyát* és a *fapapot* (ügyefogyott, néma, szótlan, nem tevékeny) rokonnak tartja egymással. Viszont kétségtelen előttem, hogy az ilyenfajta kifejezéseket, szólásmódokat sohasem vagy csak ritkán alkotta a nép; nem a nép eszejárásának a szülötte — mert ahhoz nem volt és nincs meg a kellő műveltsége, tudása, — hanem az értelmisége. A nép később számára kapva a kifejezést, alkalmazta, használta és ezáltal a feledésbe merüléstől megóvta. De több érdeme e téren igazán nincsen. A Prohászka-féle következtetés (Nyr 43:176 és MNY 11:23), mint alaptalan, elvetendő. Viszont abban meg Prikkelnek van igaza, amikor azt állítja, hogy a *kutya* alapszó metaforikus használatú, helyesebben: jelképies értelemben veendő. De már azon saját feltett kérdésére („mily felfogással jött létre a kutyával való appercipiálás?”) adott válasza egyáltalában nem állja meg a sarat. Ezek és az ehhez hasonló kifejezések, mint sok más, részint a szentírásból, részint a középkor őskeresztény vallás-erkölcsi jelképezésével, a melitonismussal és a physiologismussal függenek össze, ezek alapján keletkeztek. Maga a szentírás nevezi a hanyag, nem tevékeny papokat,

előljárókat stb. *ugatni nem bíró néma ebeknek*: „Az őrállói¹ mind vakok, mindnyájan tudatlanok; ugatni nem bíró néma ebek,² hiúságok látói, aluszékonyak és álmok szeretői.“ (*Izaiás*, LVI. 10.)

Már maga ez a körülmény is igazolja előbbeni állításomat, hogy a középkorban a nép a latin szentírást már csak nyelve következtében sem értette volna. De meg szentírás sem állott mindig és minden papnak a rendelkezésére a középkorban. Ezért az ú. n. katechetikai iskolák szolgáltatták az oktató és tanító papság részére a vezérfonalat, amelynek alapján tanítottak.³ Ez a vezérfonál pedig a *Physiologus* volt.

Az egyik ilyen XII. századi, nálunk is elterjedt *Physiologus* a papokat az éber kutyákhoz hasonlítja; azok jelképei a jó, éber, nyájára, híveire ügyelő papoknak.⁴ Vagy továbbá Förstenaui Spröling M. Ádám a Szt. Benedek-rend egyik apátját Ludolphot hű és őrző, éber kutyához hasonlítja.⁵ De kétségtelen, hogy a kutya a legkülönlegesebb keresztény jelképes jelentéshez mint Szt. Bernát és Szt. Domonkos jelzője jutott.

Vilmos barát és Alánus, auxerre-i (Lille) püspök, Szt. Bernát életírói, — körülbelül egybehangzóan — így adják elő Szt. Bernát születésének előzményeit: „Midőn ez (t. i. Alaidis, Szt. Bernát édes anyja) harmadik fiával Bernáttal más állapotban volt, egy a jövődőt jósló álma volt, az t. i. hogy méhében egy a hátán vörösbarna foltos, egyébként egészen fehér, ugató kutyácskát hord. Ezen álmától erősen megijedvén, egy vallásos férfúval (pappal) tanácskozott. Az illető azonnal elértyén a próféta ihletét, amellyel Dávid a szent prédikátorokról az Úrhoz szólott: Ebeid nyelve az ellenség vérébe“ (*Zsolt. LXVII. 24.*), a remegő és aggodó asszonynak ezt válaszolta: „Ne félj; anyja lesz egy kiváló kutyának, aki az Isten házának őrzője lesz és aki azért (az Isten házáért) a hit ellenségei ellenében nagyokat fog ugatni. Mert kiváló hitszónok lesz és akárcsak a jó kutya, gyógyító nyelvének malasztjával sok emberben sok lelki nyavalyát fog meggyógyítani.“⁶

És, ha ezek a középkori álmok, látományok — amelyekkel elég gyakran találkozunk — talán nem is történtek meg, hanem

¹ T. i. a tanítók, papok, előljárók, hamis próféták. Vö. *Izaiás XXVIII, 7* s követk.

² Nyájörző ebek gyanánt vannak, kiknek ugatás által a ragadozó állatok közeledését hirdetni kellene, de hanyagságból vagy félelemből hallgatnak.

³ Ld. *Békefi Remig*, A kápt. iskolák tört. Mgon 1540-ig. Budapest, 1910. 3—4. ll.

⁴ Cuius (t. i. *canis*) *figuram* in rebus quibusdam *predicatores habent*, qui semper admonendo atque exsequendo, que recta sunt, *insidias diaboli propellunt*, ne thesaurum Dei, id est *Christianorum animas rapiendo ipse auferat*. *Lingua canis*, dum lingit vulnus, sanat, quia peccatorum in confessione emundantur *vulnera* sacerdoti facta confessione. Hugo de S. Victore Ph.-a. Ld. *Migne*, Patr. Lat. Tom. CLXXVII. Liber secundus. Cap. XVII.

⁵ „Si vigilans fueris et ad ultima fata fidelis, *Ignavus* canis haud, nec mihi *mutus* eris.“ stb. *Emblemata abbatum Corbeiensium* stb. *Emblema XII*. Vö. *Rotter R.* Schlange u. Hund in ihrer sinnbildlichen Bedeutung, Budapest, 1857.

⁶ *Migne*, Patr. Lat. CLXXXV. köt. 1. r. 227—228. és 470—471. hasáb.

csak olyan „vaticinium post eventum“-félék, amilyenekkel kiváló egyéneket minden korban és minden népnél felruháztak, ez a dolog ma nem változtat. Ezek nélkül az ókort és az erősen vallásos középkort meg nem értjük.

Egy másik eset a *Szt. Domonkos* esete. 1170-ben pillantotta meg a világot *Domingo De Guzman*, a domonkos prédikáló-rend megalapítója. A katolikus egyház XII. és XIII. századának kétséget kizárólag legkiválóbb alakja. Édes anyjának Azának, szintén ilyen álombeli látománya volt. Azt álmodta ugyanis, lebetegedése előtt, hogy szíve alatt egy fekete-foltos, fehér kutyát visel, amely szájában égő fáklyát tart. És azután, hogy a világra jött, a földgömböt bevilágítja.¹

És Szt. Domonkos valóban „szorgalmasan ugató kutyához volt hasonló“, buzgó rendtársaival együtt, mert mindenütt, ahol az Isten szava a bűnök álmába mélyedt lelkek között már-már hanyatlóban volt, ezen lelkeket erőteljes és bölcs szavakkal éberségre keltették és Krisztus Urunk tanítását az egész világon terjesztették. Neve alapján a rend későbbi tagjai a „Dominicanus“ népies nevet vették föl, amelyből később, a rend ruházatára és Szt. Domonkos édes anyjának álmára célzó „*Dominicani sunt Domini canes*“ szójáték fejlődött.² A rend tagjai is súlyt helyeztek ezen jelképükre. Az Indiába küldött eretnek-irtók (inquisitorok) a Goa-i³ zászlajukba is belehímeztek. Ezen is látszik a felhő aljából előtűnő, fekvő kutya, szájában a földgömb felé tartott égő fáklyával.⁴

A XIII. sz. elejéről egy magyar példát is idézhetek. Róbert,⁵ esztergomi érsek 1232. febr. 25-e előtti oklevelében — nem akarván az „*ugatni nem bíró néma ebek*“ közé tartozni, — a pápa nevében kimondja az országra az egyházi átkot (interdictum).⁶ Ez is mutatja, hogy az ilyen szólásokat, hasonlatokat nálunk is, szóban és írásban is szélteben használták.

Ezek után hátra van még, hogy a „*vigyorog, mint a fakutya*“ szólásmódot kapcsolatba hozzam a *fapappal, vázpappal*. A keresztény jelképezés virágzásának idején (XII. XIII. sz.) a művészet is alkalmazta a jelképeket, sárkányokat, kutyákat, denevéreket stb. különösen templomokban: templomi székeken, padokon, szószéken,

¹ Migne, Patrol. Lat.

² Vö. *James Bryce*, A római szt. birodalom, ford. Balogh Ármin. Budapest, 1903. 126—127. ll. U. itt a sienai Simone Martininak tulajdonított híres, XIV. századi képet írja le, amelyen a döméseket jelképező kutyák is bőven szerepelnek. A *Beöthy* szerk. megjelent Műv. Tört. III. k. 88. lap, V. tábla, 93. kép, ezen jelképezésről egy szóval sem emlékszik meg.

³ Indoportugall enklave, Bombay tartom. nyugati partján.

⁴ *Philippi a Limborch* „*Historia Inquisitionis*“ stb. Amstelodamii, 1692. pag. 370. (Külön képmelléklet). (*Egyet. Kvtár Ga. 2r. 911.*)

⁵ Belga származású, a lüttichi egyházmegyéből. Tehát bőven volt alkalma arra, hogy a francia és belga Physiologusokkal megismerkedjék.

⁶ V. ö. *Theimler*, I. 107. *Fejér*, Cod. Dipl. III: 2. köt. 255, 295, 311. és köv. ll. (296. l.) — *Knauz*, Mon, I. k. 281—283. ll. — *Pauler*, A magyar nemzet tört. II. köt. 148. l.

oltárokon s:b. Főleg a papoknak szóló figyelmeztetésül, de meg a hívők szempontjából is. Így különösen a fogait vicsorító kutyát.

Tehát nem a fajankó-ról, csizmahúzó-ról, vagy az útszéli ferde cölöp ről vette a nép (ezt esetleg már ő gyártotta!) a fenti hasonlatot, hanem szintén a templomból, ahol azt fába faragva, kőbe vésve látta és szentbeszédben lelki pásztorától hasonlatképen hallotta.

IV. Majomszeretet. Németül: *Affenliebe*, ang.: *ape-love*, franc.: *amour aveugle* (vakszeretet), olaszul: *amore cieco*.

A szülőknek szertelen, vak és igen gyakran káros eredményekkel járó ezen szeretetere vonatkozó kifejezést *Tolnai Vilmos* (MNY 5:126—27. ll.) a lehető legjobban oldotta meg. Nem is szólanék hozzá, hogyha a Plinius és Pázmány Péter közötti nagy ürt nem kellene és lehetne áthidalni és a közös forrást, amelyből a középkorban elterjedt, nem tudnám megjelölni.

A görög ós-Physiologus (Kr. u. IV. sz., eredetileg II. sz.) nem ismeri a majom (πίθηκος) ezen szokását. A göttiweihi latin Ph.-csoport szintén nem ismeri. A franciaországi Ph.-ok, illetőleg bestiariusok azonban Horapollon *ἱερογλοφικά* c. művének görög fordításából vették át a majomnak, kölykeivel szemben tanúsított ezen oktalanszeretetét.¹ Így *Hugo de S. Victore* XII. századi Physiologusában (Patrol. Lat. CLXXVII. k. 55—84. hasáb, a XII. fejezetben) a majom ezen szokását így írja le:

„... A majom természete olyan, hogy ha két kölyke van, az egyiket szereti, a másikat pedig gyűlöli. Ha azután megtörténik, hogy a vadász üldözőbe veszi, a mellére öleli azt, amelyiket szeret és a másikat, amelyiket gyűöl, a nyakán hordja. De ha elesik, akaratlanul elejti azt, amelyiket szeret és épségben marad az, amelyiket gyűöl.”

Az ő révén került „Guillaume Le clerc de Normandie” verses bestiariusába a XIII. század elején. A majmot (singe) az 1927—1964 verssorokban tárgyalja és az idevágó sorok a következők:

„Quant la mere ses foons a,
Cel que plus aime, portera
Entre ses braz par devant sei.
L'autre, dont el ne prent conrei,
Par derere s'aert a li
E ambedeus les porte issi.”²

Az a középkori forrás, amelyre Borchardt hivatkozik, sem az *idősebb német* (XI. sz.), sem az *ifj. német Ph.* (XII. sz. első fele) nem lehet, mert az előbbiben a majomról szóló fejezet hiányzik, az utóbbiban pedig ezen tulajdonságáról nincsen szó. Hazánkban tehát francia latin befolyások alatt, az említett XII. századi Physiologus révén létesült és ment át a köztudatba a fenti kifejezés.

¹ *Leemans*: Horapollon, Amsterdam, 1835. Lib. II. cap. 66.

² Legjobb kiadása: Reinsch Róbert, *Le Bestiaire*, Lipcse, 1890. 307. l.

AZ AMERIKAI MAGYAR KÖLTÉSZET NYELVE.¹

„Amerikai magyar költők“ címen Rickert Ernő összegyűjtötte a mai amerikai magyar költészet java termését.² Apponyi Albert gróf írt a napjainkban különösen időszerű gyűjtemény elé ajánló sorokat.

Végigolvasva a szebbnél-szebb irredenta szellemű, hazasóvárgó költeményeket, a kötet végén amerikai magyar népdalokat találunk (93–103. l.) Mikor ezeket a nekünk ujdonságszámba menő népköltészeti termékeket olvassuk, lehetetlen, hogy eszünkbe ne jussanak osztrák katonai műszavakkal tarkázott katonanótáink, hiszen ezek is keverve vannak idegen szavakkal, akárcsak az amerikai magyar gyári és bányamunkások nyelve.

Miért ilyen keverék nyelvű az amerikai magyar nóta? Mert Amerikában, leszámítva azt a kevésszámú polgári és művelt osztályból származó kivándorlót, csak ipari munkásosztály van, tehát az ottani népköltészetet nem lehet annyi csoportra osztani foglalkozás szerint (pásztor, katona stb.) mint itt az ó-hazában, hanem csak munkásköltészet van, amely nyelvét tekintve — egy népréteg költészete lévén — katonadalainkhoz hasonlít. Az „amérikások“ dalai-
ban, amíg csak a honvágyat fejezik ki, (mert ez a legkedvesebb tárgyuk) nincs szükség angol szavakra, csak akkor, ha „Amérika“ bányáiról és gyárainról szólnak. E dalokban a következő angol szavakat találjuk: *farmer*, *dipó* (Depot, állomás), *ágent* (Agent, ügynök), *tiket* (Ticket, jegy), *pítbósz* (Pit-boss, tárnafelügyelő), *bojler* (Boiler, kazán, itt gépház), *ládolni* (To load: rakodni), *pikkelni* (To pick: ásni, csákányolni), *öreg kontrí*, *ókontri* (Old-Country, óhaza), *szalonos* (Saloonkeeper, kocsmáros), *főburdos* („Burdosház [Boardinghouse]: Ház, ahol nőtlen emberek laknak egy-egy feleséges gazdánál. Főburdos [Star-boarder]: Az egy háznál lakó magyarok vezére.“ L. jegyz. 103. l.), *miszisz* (Mistress, asszony, itt: a gazda felesége), *polic* (Police, rendőr). Az amerikai magyar nyelvben is elég közönséges a *népetimológia* (vö. jegyz. 95. és 102. l.). Így lesz *Vanderbiltből Vándorbél*, *Rockefellerből Rakodfele*, *Conneautból Komját*, *Carnegieből Kárneki*, *Castle-Gardenből Kacengárda* (a régi bevándorlási állomás neve New-Yorkban).

Amint a műköltőtől származó katonadalokba is átmennek a katonanyelv idegen szavai, az amerikai költő versében is megtaláljuk ezt, bár nagyobb számmal e kötetnek csak egy költeményében (Jovicza István: Amerika). Ilyenek: *dokk* (kikötő), *pléz* (Place: hely, munkahely [városka]), *grinor* (Greenhorn, aki még csak rövid ideje van Amerikában), *Gud báj* (Good by, Isten vele!), *jesz* (Yes, igen), *oll rájt* (All right, jól van), *majna* (Mine, bánya), *szalfer-lámpa* (Sulfur, kén; biztonsági lámpa), *bord* (Board, lakás és ellátás), *dzsumpólni* (Jump, ugrani; a vonatra felugrani, ingyen

¹ Vö. Rubinyi, Amerikai magyarság. Nyr 50: 11.

² A „Magyar Jövő“ Ifjúsági Irodalmi R.-T. kiadása. Bpest, 1920. Ára 35 K. 120 l. — A „Magyar Jövő“ Könyvtára 1. sz.

utazni, a. m. nálunk *zónázni*), *fréd* (Freight, teher ; itt Freight-car, teherkocsi helyett), *murár*, *léber-munkás* (Labourer, napszámos), *forman* (Foreman, előmunkás, munkavezető), *szalon* (Saloon, korcsma).

Még egyszer hangsúlyozom, hogy ilyen költemény, amelyben ennyi angol szó van, csak egy található a gyűjteményben. Egyébként, ha az amerikai magyar műköltészetet nézzük, megnyugodhatunk, nem kell félnünk az elkorcsosodástól, hiszen ezek a költők állandóan Amerikában élnek és nyelvük még sem változott meg. A munkások nyelve keveréknyelv, de a munkás irodalmi tápláléka a mi irodalmi nyelvünk. Már pedig, amint a gyűjtemény előszavából olvassuk, a magyar munkás Amerikában rákap az olvasásra.

Igen érdekesen világítja meg *Radványi* Kálmán a kötet elején Amerika magyarjainak irodalmi életét és az olvasóközönség érdeklődését. A kötet végén három irredenta dal is van hangjegyekkel. Nevezetesebb amerikai költőink : Szécskay György, Kemény György, Pólya László, Szabó László, Rickert Ernő, Tarnóczy Árpád.

Több mint egy évtizeddel ezelőtt az amerikai magyar nyelvről még igen lehangoló volt a vélemény (MNY 1906.), de ma már érezzük, hogy nagy nemzeti katasztrófánk újabb erős kapcsolatot teremtett az ó- és újhaza gyermekei között s ne is tekintsük komolyabbnak a munkásnyelv idegenszerűségeit a katonáéktól hazatért parasztleány német szavakkal való páváskodásánál.

(Debrecen.)

Nagy Lajos.

NEMZETI ÉRZÉS A NYELVBEN.

Azt a természetes érzést, hogy minden nép magát tartja a legkülömbnek s az idegent rosszabbnak, gyengébbnek ítéli, önmagában csak erényeket, az idegenben hibákat, gyengeségeket lát, csaknem minden nyelv szólásaiban megfigyelhetjük. Ezt a nemzeti önérzetet Arany találóan fejezi ki ezekkel a sorokkal: „*Magyar* a magyar“ Zsigmondnak, „*Szerb* a szerb“ Lazárevicsnek.“ A francia magát „la grande nation“-nak nevezi, a német ma is hirdeti, hogy „Deutschland über alles“. Az önérzetnek e hangos megnyilvánulásai mellett megfigyelhetjük különböző népeknél a maguk nyelvének kevésbé hangos, de annál erősebb megbecsülését is. Amit világosan meg akarunk értetni, azt *megmagyarázzuk*, vagyis magyarul mondjuk meg; még erősebben kiemeljük a magunk nyelvének erejét, ha azt mondjuk, hogy valaki *magyarán* beszél, *magyarmiskásan* odamondott neki. A német *deutsch* és *deuten*, *deutlich* egyeredetű szók, közösen visszavezethetők az ófn. *diot*, *diota* „nép“ szóra, tehát mindakettő eredetileg azt jelenti: népies. A mai szó-lásokban a *deutsch* a becsületeset, egyeneset, őszintét jelenti: *ein deutsches Herz*, *deutscher Sinn*; *Deutsch mit einem sprechen*, *um es deutsch zu sagen* annyit jelent, mint megmondani őszintén az

igazat. Épígy az angolban: *he speaks plain English* őszintén, egyenesen beszél; *the plain English of it is* a tiszta, őszinte igazság az . . . A francia szólás *parler en bon français* s a spanyol *hablar en buen castellano* szintén azt jelenti: őszintén, nyíltan beszélni. A románban a *Rumîn* (román, oláh) szó kicsinyítése *Rumînaş* dicsérő kifejezés. (Langenscheidt szótára így fordítja: *Prachtbursche*.)

Viszont a hibát, gyengeséget egy idegen nép nevével szokás jelezni. A magyarban a *sváb, rác, oláh, tót, cigány* nevekben mindig valami lenézés, kicsinylés foglaltatik, s ha udvariasak akarunk lenni a *német, szerb, román, szlovák* elnevezéssel helyettesítjük. A *tótágas, tótlant* (kolomp) elnevezésekben is van némi gúny, kicsinylés. A francia nyelv különösen gazdag az idegeneket jellemző gúnyos vagy megvető kifejezésekben. *Avoir les jambes italiques* a. m. görbelábú; az ismert szólás *travailler pour le roi de Prusse* azt jelenti: hiába vagy ingyen dolgozni. A párizsi nyelvben: *un anglais* a jól fizető szerető; *mariage à l'anglaise* az olyan házasság, midőn a rövid együttélés után férj és feleség külön, a maga kedve szerint él; *américain* a sipista s aki segít a tapasztalatlant becsapni. Az angol is az ő szomszédaiban lát hibákat: *Dutch courage* (hollandi bátorság) a. m. gyávaság; *Irish bull* ostobaság, *Irish evidence* hamis tanúság, *Irish wedding* dőzsölés; *Welsh* a walesi ember neve, *to welsh* a. m. csalni, *welsher* csaló. A hollandi ember nevét (*Dutchman*) használja ebben a megvető kifejezésben: *I'm a Dutchman, if . . .* vagy *or I'm a Dutchman*; magyarul a. m. kutya legyek, ha . . . A németben *welsch* az idegent, különösen az olaszt, a franciát jelenti, s *welsche Treue* a. m. hűtlenség, hamisság, árulás. A délnémet népnyelvben *preussisch* durvát jelent.

Azt az udvariatlanságot, hogy valaki köszönés, búcsúzás nélkül hagyja el a társaságot, a népek igyekeznek egymásra tolni. A francia azt mondja: *quitter le salon à l'anglaise, s'esbigner à l'anglaise*; ezt fordították németre: *sich englisch empfehlen* s mi magyarra: *angolosan távozott*. A németek így is mondják: *polnischen Abschied nehmen*. Viszont az angol francia udvariatlanságnak tekinti: *to take French leave* a. m. búcsúzás nélkül távozni, vagy titokban, fizetés nélkül eltűnni.

A *csótán* (blatta) nevű kellemetlen, útálatos bogarat szereti egyik nép a másik nevével nevezni. A német *Schabe, Schwabe* név szolgált alkalmul arra, hogy nálunk *svábbogárnak* nevezzék. Poroszországban *Russe*-nak is hívják (nálunk is *ruszni*), viszont az oroszok a poroszokról *pruszak*-nak (царька) nevezik. Anatole France írja egyik elbeszélésében, hogy a svábbogarat a flórenciek *siennaiaknak*, a siennaiak pedig flórencieknek nevezték. „Ces insectes dégoûtants avaient deux noms dans la Toscane: les Florentins les appelaient des siennois et les Siennois les appelaient des florentins.” (Les puits de Sainte Claire.)

Balassa József.

IRODALOM.

Felvételi kalauz. Előkészítő a középiskolai felvételi vizsgára a magyar nyelvtanból és a számtanból. Szerkesztette *Kelemen Béla* ny. áll. főreáliskolai igazgató. Budapest. Athenaeum. 1921.

Nem vagyunk barátai sem a felvételi vizsgálatnak, sem az összesűrített, tablettákban beadott tudománynak; a kettőt együtt igen nagy pedagógiai baklövésnek tartjuk. Ha már van felvételi vizsgálat, ezen a jelentkező tanuló érettségét, gondolkodásbeli készségét kellene megítélni. A dióhéjba összepréselt s a gyermekbe így belétömött vizsgálati anyag csak arra való, hogy megtéve a vizsgáló tanárt, többet mutat az így preparált tanuló, mint amennyit igazán ér. Helytelennek tartjuk magát a vizsgálati anyagot is: a helyesírás és az egész magyar nyelvtan rövidre fogva. Hogy mennyire helytelen a helyesírást tenni a 10 éves gyermek érettségének fokmérőjévé, erről már más alkalommal volt szó (Nyr 49:150). A nyelvtannak ez a rövidre fogott, szabályokba préselt bebífláztatása nagyon alkalmas eszköz arra, hogy a gyermekkel alaposan megutáltassa a magyar nyelvtant s megérlelje benne azt a meggyőződést, amit nemrég hallottam egy különben jó tanuló kis gimnazistától, hogy a magyar nyelvtan a legunalmasabb óra. Hiszen a mai tanterv szerint is csak a harmadik osztályban kerül sor a magyar nyelvtani ismeretek rendszerezésére. Mivel foglalkozzon a tanár a középiskolában, ha már a felvételi vizsgálat — idő előtt — rákényszerítette a meg nem értett anyag rendszerezésére? Teljesen lehetetlenné válik ezáltal az első két osztálynak az az értékes munkája, midőn a kis diák az olvasmányok alapján, a tanár irányítása mellett saját munkájával igyekszik megérteni a nyelv szerkezetét, eligazodni a mondatban, a ragozásban és a szóképzésben s az így szerzett ismeretek alapján erősödik meg a helyesírásban.

Ha ezeket a pedagógiai aggodalmakat elaltatjuk s csak mint iskolakönyvet nézzük ezt a füzetet, meg kell vallanunk, hogy Kelemen ügyes és alapos munkát végzett. Jól összefoglalta a magyar nyelvtan legfontosabb szabályait s ügyesen alkalmazta őket a helyesírás gyakorlásában. A harmadik osztály utolsó hónapjaiban nagyon jó hasznát lehetne venni ennek a könyvnek. Csak két kifogást kell megemlítenem: Az *ly* és *j* megkülönböztetésére ezt a módot ajánlja: „Meg kell próbálnunk azt a szót, melyre nézve kétségünk van, *l*-lel is, *j*-vel is kiejteni: ha így megértjük, meg amugy is, akkor ott *ly* betűt kell írunk. A „király“ szót ejtethem királ-nak is, kiráj-nak is, megérttem. Ilyenkor tehát *ly* betűt írok. Már a „lélek“ szót csak *l*, a „játék“ szót csak *j* hanggal ejtethem, mert különben nem érti meg senki beszédemet, itt tehát nem gondolhatok arra, hogy *ly* betűt irjak.“ Ez az okoskodás csak a dunántúli gyermeket igazíthatja útba, aki hallja mind a kétféle kiejtést. De még őt sem mindig. Más vidéken a *góla*, *pála*, *gall* (*gólya*, *pálya*, *gally*) stb. egészen ismeretlen alakok, tehát Kelemen szabálya

szerint *j*-vel írná a szegény nebuló s meg is bukna a felvételi vizsgálaton. A Tiszán túl sok helyen így mondják *mejj*, *pájinka*, másutt a *tolni* igét mondják így *tojni*; ezeket tehát *ly* betűvel írná az odavaló tanuló. A helyesírást a szemmel kell megtanulni; gyakorlással és megszokással, nem pedig okoskodással kell a kívánt készséget megszerezni. — Másik kifogásunk az, hogy az *ikes* igék ragozását merev következetességgel állítja össze K. s meg sem említi, hogy az élő nyelv nem ragaszkodik ehhez a merevséghez.

BALASSA JÓZSEF.

A finn mássalhangzók időtartama. A *Vox* (Intern. Zentralblatt für Experimentelle Phonetik) legújabb száma (1921, 3. f.) W. Heinitz dolgozatát közli a finn hosszú és rövid mássalhangzók időtartamáról: *Über den Wechsel von langen und kurzen Konsonanten in einigen finnischen Deklinationsbeispielen*. Heinitz a *kk*, *tt*, *pp* gyengülését a gen.-ban vizsgálta a következő példákon: *kukka-kukan*, *sakka-sakan*, *nokka-nokan*, *nuttu-mutun*, *hattu-hatun*, *rotta-rotan*, *kuppa-kupan*, *kappa-kapan*, *koppa-kopan*. Az egyes hangok időtartamát a másodperc századrészával mérve, megállapította a szóközépi mássalhangzó, valamint az ezt megelőző és követő magánhangzó s a gen.-ban a szóvégi mslhgzó időtartamát. Hogy az egyes méréseket egymással összehasonlíthassa, minden egyes hang tartamát 1-nek vette. Ezt az egységet úgy nyerte, hogy az egészben előforduló hangok számával osztotta az egésznek időtartamát. Tehát a közölt táblázatokból az tűnik ki, vajjon az egyes hang ezzel az 1 névértékkel szemben megrövidült vagy meghosszabbodott-e. Nem közli az egyes mérések eredményét, hanem az összes mérések alapján megállapított viszonylagos középértékeket állítja össze. Ime az egyik táblázat:

	maghg.	másshg.	maghg.	szóvégi "
<i>k</i> csop. Nom.	0,56	1,77	0,67	—
Gen.	0,95	0,87	1,19	0,99
<i>t</i> csop. Nom.	0,66	1,69	0,65	—
Gen.	0,84	0,70	1,16	1,30
<i>p</i> csop. Nom.	0,58	1,67	0,75	—
Gen	0,77	0,66	1,29	1,28

A kísérletek és mérések alapján megállapítható tapasztalat az, hogy a szóközépi mássalhangzó a nom.-ban körülbelül még egyszer olyan hosszú, mint a gen.-ban. Ezzel szemben a megelőző magánhangzó a gen.-ban valamivel hosszabb, mint a nom.-ban, a mássalhangzót követő magánhangzó pedig a gen.-ban általában csaknem még egyszer olyan hosszú, mint a nom.-ban. Tehát a mássalhangzó meghosszabbodása a nom.-ban (így mondja Heinitz) a két szomszédos magánhangzó rovására történik.

B. J.

Könyvek és folyóiratok. *Barcsai Károly.* A magyar tanítóképzés újjászervezése. Győr. 1921.

Schmidt József. Kőrösi Csoma Sándor. (Kőrösi Csoma-Archivum. I. k. 1. sz.) Budapest. 1921.

Leo Spitzer. Studien zu Henri Barbusse. Friedrich Cohen. Bonn. 1920. [Három figyelemreméltó tanulmány Barbusse írói egyéniségéről. Bennünket legjobban érdekeli a harmadik: Psychoanalyse des Barbusseschen Stils. A stílus-elemzésnek igen érdekes és tanulságos példája. Érdekes még a 2. tanulmányban — Glossen zu „Le Feu“ — a katonanyelvnek kitűnő jellemzése.]

Prof. Dr. H. Winkler. Die Altaische Völker- und Sprachenwelt. B. G. Teubner. Leipzig u. Berlin, 1921. M. 15. — (Quellen und Studien des Osteuropa-Institutes in Breslau.) [Ez érdekes füzet ismertetésére visszatérünk.]

Le Monde Orientale (Red. K. F. Johansson, K. V. Zetterstéen, Uppsala) Vol. XIV. Fasc. 1—2. *Franz Babinger:* Zwei türkische Schutzbriefe für Georg II. Rákóczi, Fürsten von Siebenbürgen, aus dem Jahre 1649. [A közölt okiratok a Karlsruhéban levő Landesarchivból valók; az egyik egy szultáni *berat*, a másik meg egy *ahdname* (*Vertragsurkunde*). Mindkét okirat Erdély hódoltságkorabeli történetére kiválóan fontos és részben új adatokat foglal magában. Az azon időbeli magyar nyelvhasználatra nem egy érdekes adalékot találunk bennök].

A Gyermeek. 1921. 1—5. szám. *Bakonyi Hugó.* A nyelvtani formák fejlődése a gyermeknyelvben. Második és befejező közlemény. [Hasonló tárgyú, de egészen más céllal és felfogással írt dolgozat, mint a Nyr múlt évi folyamában közölt cikk: A nyelvtani alakok kialakulása a gyermeknyelvben. Ismertetésére még visszatérünk.]

Ungarische Jahrbücher. Herausgegeben von Robert Grogger. B. I. H. 2. Berlin u. Leipzig 1921.

GYÁSZJELENTÉSEK.

Riedl Frigyes. 1856—1921. F. évi aug. 8-án meghalt *Riedl Frigyes*, a budapesti egyetem magyar irodalomtörténeti tanára, a Nyelvőrnek régi, hűséges dolgozótársa és még régibb és még hűségesebb olvasója.

Riedl Frigyes is bizonyító példája annak, hogy Szarvas Cábor fellépése irodalmi szükségesség volt, hogy a Nyelvőr megindítása és fenntartása a magyar nyelv életösztönéből, fejlődésvágyából fakadt. *Riedl Frigyes* nem volt nyelvész, még kevésbé orthologus, tulajdonképeni mesteréül Gyulai Pált, a Nyelvőr hatalmas ellenfeleit tekintette, mégis a legnagyobb érdeklődéssel és teljes megértéssel kísérte azt az eleven és éltető munkát, amelyet Szarvas Gábor az ő táborkarával végzett és amelyben Simonyi Zsigmond lett méltó utódja. Ezt a nagy érdeklődést, ezt a teljes megértést elsősorban tankönyvei bizonyítják. Ezek olyan nyelven és stílusban vannak írva, amelyen erősen érzik a Nyelvőrnek tisztító hatása, anélkül, hogy keresnék a magyarosságot vagy népiességet. Jól tudta *Riedl*, hogy ő nem született, sőt nem is nevelkedett magyaros vagy népies írónak, tehát nem is igyekezett az lenni. De még inkább bizonyít-

ják a Nyelvőrrel való szoros kapcsolatát azok a megjegyzések, hozzászólások, kisebb cikkek, amelyekkel évtizedeken át élénkítette, gazdagította a Nyelvőr tartalmát. Mint stilsztát, elsősorban stilsztikai kérdések érdekelték (Verseghy mint nyelvtudós Nyr 9.); többek között megfigyelte azt, hogy a magyar stílus a német stílusnak éppen a ferdeségeit, modorosságait követi legszivesebben. (*Német nyelvhibák a magyarban.* Nyr 26.) De hozzászolt a nyelvészet magasabb rendű kérdéseire is. Ő fejtette ki, hogy a magyar *kocsi* szó a *Kocs* helységtől vette nevét s a magyarból ment át a többi európai nyelvbe. Magával Simonyival szállt vitába, hogy *ragozó nyelv-e a magyar vagy sem* (Nyr 45.) és Simonyival szemben is vitatta, hogy a magyar valóságos mintája a ragozó nyelvtípusnak.

Riedlnek a Nyelvőr iránti hűsége rendületlen maradt, még akkor is, mikor divat lett a Nyelvőrt cserben hagyni. Még a legutolsó évfolyamokból sem hiányzik a neve. (47. évf. Ál-nyelvemlék.) Mintha csak *Arany*tól tanulta volna e nemes erényt, *Arany*tól, akinek ő volt a legmélyrehatóbb buvára és aki a hűségnek olyan eszményképét rajzolta meg, mint a vén Bence.

Riedl nem volt egészen a Nyelvőré; de a Nyelvőr örökké büszke lehet rá, hogy elméje fényéből, szíve melegéből bőven juttatott a Nyelvőrnek is.

K. A.

Dr. Vucskics Gyula. 1865—1921. Elkésve kapjuk a hírt megszállott területről, hogy V. Gy. prépostkanonok, a r. k. papnevelőintézet igazgatója, *Nogáll* János egykori leghívebb embere, 1921. januárjában Nagyváradon eltávozott az élők sorából. Íróember volt, aki valahány könyve megjelent *Nogáll*nak, ismertette a budapesti lapokban. Szükség is volt erre, hiszen N. könyvei mindig vidéken jelentek meg (Nagyváradon). Vucskics szerkesztette a legnagyobb vidéki lapok egyikét, a nagyváradit *Tiszántúlt*. Jelent meg számos hittudományi munkája és egyházi beszéde, de ami minket leginkább érdekel, ő írta *Nogáll János élete és intézetének története* c. művét dr. Némethy Gyula és Nagy Lajos közreműködésével (1. ism. Nyr 47:223—4.) s ő tette lehetővé, hogy ebben a könyvben N. *nyelvéről* is, melyet ő nála senki inkább értékelni nem tudott, külön méltatás jelenhessen meg. Ő vette át annak a hatalmas nevelőintézetnek (Szent Vince Intézet) a vezetését, amelyet N. alapított s egyszersmind ő intézte az intézet tulajdonában levő *Nogáll* munkák kiadását is. A Kempis-fordítás már a 8. kiadásban jelent meg. A háború utolsó hónapjaiban sokat tett e könyv terjesztése érdekében, de a megszállás és az előző forradalom e munkájában megakadályozta. Akik *Nogáll* emlékét szívükben őrzik, őrizzék Vucskics Gyula emlékét is!

N. J.

NYELVMŰVELÉS.

Hivatkozott rendelet. Díjtalan és tudománytalan fogalmazógyakornokok tollán teremtozött, semmi analógiával nem igazolható kifejezés mód, amellyel a hivatalos nyelvben elég sűrűn találkozunk és, sajnos, akadémiai folyóiratban is fölűti már a fejét: „a

hivatkozott hasonlóság az esetek óriási többségében egyáltalában nincsen meg" (Nyelvtudomány V. 112). A *hivatkozott* igenévnek ez a használata a magyar szóalakok jelentéstanába ütköző dolog, amit semmiféle hason adattal nem vagyok képes érthetővé, elfogadhatóvá tenni. Azt akarja mondani: az *idézett*, az *emléltett* rendelet. És magyarán valóban így is kell helyette mondanunk. Főképp az „*idézett* rendelet” felel meg legszabatosabban a forgalomba került helytelen papirosnyelvi kifejezésnek. A *hivatkozott* szó a *hivatkozik* visszaható igének az igeneve, nem jelenthet tehát átható igéből származott, szenvedő értelmű melléknévi fogalmat, amit jelenteni szeretne. Nyilvánvaló lesz visszássága, mihelyt más, hasonló képzésű visszaható igékre, teszem az *építkezik*, *elfelejtkezik*, *költekezik* stb.-re gondolunk s ezeknek a múltidejű igeneveit próbáljuk ugyanilyen módon alkalmazni. Nem beszélhetünk pl. dombon *építkezett* házról, sem *elfelejtkezett* házszámról, sem *költekezett* pénzről, hanem csupán dombon *épített* házról, *elfelejtett* számról, *elkölthött* összegről stb. Az *építkezett*-féle igenév csak akkor lehet helyén, ha az alapszóval (*épít* stb.) kifejezett igei fogalomnak nem a tárgyára (ház, szám, pénz stb.), hanem az alanyára, vagyis arra vonatkozik, aki építkezik, elfelejtkezik, költekezik stb. Bízvást mondhatunk ilyesfélétet: egy sokat *építkezett* vállalkozó, egy magáról *megfelejtkezett* bíró, némely sokat *költekezett* mágánás stb. stb. Ezek olyan szabályszerű kifejezések, mint a *tanult* ember, *tapasztalt* férfiú, becsületben *megöszült* családapa stb. Az ilyen főnévi fogalmak (vállalkozó, bíró, ember stb.) olyan személyeket jelentenek, akik valóban maguk építkezhettek, megfelejtkezhettek, tanulhattak stb., a rájuk vonatkozó múltidejű igenevek tehát csak a lekvő értelemben a magyar nyelv törvénye szerint általában használhatók. Ámde a rendelet maga épűgy nem *hivatkozhatik*, mint ahogy a ház maga nem *építkezik*, a házszám nem *felejtkezik*, a pénz nem *költekezik* stb. stb. Jó volna tehát, ha a magyar hivataloknak legalább a vezetői forgatgatnák a helyes magyarság kézikönyveit (l. pl. Simonyi: Helyes magyarság. 3. kiad. 154. l.) és figyelemmel kísérnék a magyar nyelvészeti folyóiratok nyelvművelő rovatait. Akkor bizonyára kiirthatnának a hivatalos nyelvből minden olyan gyomot, aminő a „*hivatkozott* rendelet” is az „*idézett* rendelet” helyett.

(Balatonalmádi.)

ZOLNAI GYULA.

Te jó Isten! Egyike a legújabb divatszólásoknak; kivált a fővárosban terjedt el a csodálkozás kifejezésére. Tulajdonképen nem is volna benne semmi különösség; magát a kifejezés módját nézve, talán nem is kellene megróni, habár erős a gyanúnk, hogy a német *Du lieber Gott* utánzása; de mégsem haladhatunk el mellette szó nélkül. Elsősorban is azt jegyezzük meg, hogy a magyar nyelv-kincsben eddig is volt már elég sok hasonló kifejezés az olyan természetű meglepődésre vagy csodálkozásra, amikor pl. azt akarjuk éreztetni, hogy valamely eseménynek okát természetes ésszel vagy ösztönnel nem tudjuk megérteni s mintegy Istent idézzük

segítségül. Eddig is volt már elég hasonló — hogy úgy mondjuk — fohászszerű kifejezésünk. Mondtuk pl: *Istenem, én Istenem, Szent Isten, Uramisten, boldog Isten, Isten engem!* (Arany: Pázmán lovag.) *Uramfia!* (Arany: Toldi IV. é.) Eszerint ez a kifejezés a nyelvnek semminemű gazdagodását sem jelenti. Főképen azonban azért kell vele foglalkoznunk, mert oly különös hangsúlyozással ejtik, hogy aki még nem hallotta, azzal így írás útján el sem tudjuk képzelteni. T. i. mind a három szót idegenszerűen külön és a mellett még meglehetősen vontatva hangoztatják.

Egy névtelen fordító figyelmességéből vagy inkább figyelmetlenségéből a kifejezés módnak már irodalmi emléke is marad. Erik Hansennek A nagy titok c. könyvében olvashatjuk: „Te jó isten! mi lelte hirtelenében ezt a fiút? Hiszen csakúgy bámészkodott! Tátott szájjal meg kidülledt szemmel... egyáltalában öreg emberhez nem illő, különös viselkedés!” (29. l.) Könnyen megtörténhetik, hogy ha majd pár év múlva a Nyrnek ebben a kötetében lapozgatnak, erre a — bizonyára tiszavirág életű — használatmódra már senkisé fog emlékezni.

DÉNES SZILÁRD.

Összes, össz-. A magyar nyelv legújabb fejlődésében az *összes* szóval kapcsolatban kétféle jelenséget figyelhetünk meg. Eszrevehettük, hogy ahol eddig inkább *mindent* vagy *valamennyit* mondtak, kivált a tréfás vagy még inkább a kávéházi nyelvben, igen sokan az *összest* használják, még pedig a megcsonkított *össz* alakban. Az ilyenek az *összkávéházak*ba járnak, ott az *összlapokat* kérik, mulatságokon az *összlányokkal* találkoznak. Arra nézve, hogy megfelel-e az ilyen használat a nyelv szellemének, legyen szabad Nyelvhelyesség és nyelvtisztaság c. cikkemből (Nyr 50:41) ezt a néhány sort idéznem: „Az a pesti ember, akit — habár öntudatlan — nyelvérzéke mellett ízlése is irányít beszédében, bizonyára nem használja a *pali* szót, nem él a *szépen sietek-féle* szólással.” Ezt a tételt erre az esetre is bizvást alkalmazhatjuk.

Az *összesnek* másik újabb használatát a hivatalos és a politikai nyelv terjeszti. Emlékezhethetünk rá, hogy — az immáron csakugyan hóbortnak bizonyult — Gesamtmonarchie kifejezés magyar megfelelőjeként az *összbirodalmat* használták. Ennek az összetételnek egyik hibája, hogy nem azt fejezi ki, amit akar. Ezzel a szóval *egész, teljes* vagy elsősorban *egységes* birodalmat akartak elnevezni. Már pedig *összes* azt jelenti, hogy *minden, valamennyi*. Mindamelllett sűrűn olvashatjuk mostanában hivatalos és nem hivatalos nyilatkozatokban az *összkormány* kifejezést. Pl. f. é. ápr. 15-én, az ujságokban közzétett egyik félhivatalos közleményben ezeket találhattuk: „Gr. Teleki Pál miniszterelnök bejelentvén a Kormányzó úr őfőméltóságának az *összminisztérium* lemondását, a Kormányzó úr azt elfogadta”. A fentiek alapján ennek a kifejezésnek hibás voltát is megállapíthatjuk. *Összes minisztérium* sem helyes szerkesztésmód; s ha valaki mégis használja, akkor is jelentése valamennyi minisztérium, minden minisztérium lehetne. Holott ez

a híradás nem akar minden minisztériumról beszélni, hanem azt akarja tudtunkra adni, hogy Teleki Pál gróf miniszterelnök a Kormányzó úr öfőméltóságának az *egész* kormány lemondását bejelentett és a Kormányzó úr a lemondást el is fogadta. Meg kellene már mindenkivel értetnünk, hogy *összes* és *egész* egyáltalán nem azonos, hanem különböző jelentésű szavak. DÉNES SZILÁRD.

Új szók keletkezése. 1. Nyúlós mozgás. Ha érdeklődő figyelemmel kísérjük az élő nyelvet, gyakran megfigyelhetjük, mint keletkeznek új szók vagy mint jutnak a használatban levő szók új jelentéshez. A beszélő a maga gondolatát a rendelkezésére álló szókészlettel igyekszik kifejezni s az új mondanivaló rendesen meg is találja a maga nyelvi kifejezését, sőt akaratlanul és tudattalanul még könnyebben, mint ha szándékos szóalkotáson töri fejét a beszélő. Érdekes példáját idézhetjük ennek egy levélből, melyet két gimnazista leány intézett az egyetemi földrengési obszervatórium vezetőségéhez. A május 4-én észlelt földrengésről számolnak be s az akkor érzett sajátságos mozgást így írják le: „Rajzolás közben . . . éreztem, hogy az asztal balról jobbra egyenletesen mozgott és nem rázódott, mint olyankor, mikor ember mozditja meg. Ugyanekkor nővérem ugyanabban a szobában velem szemben ugyanezt a *nyúlós*, ugyanilyen irányú és erősségű *mozgást* észlelte.” Ime önkénytelenül megtalálták a sajátságos mozgás szemléltetésére legalkalmasabb szót.

2. Karban tart, karbantartás, karba helyez. Ezek a kifejezések az utóbbi években kezdtek feltűnni s azóta mindjobban terjednek. Nemrég egy napilapban olvastuk: „Több hónap fog eltelni, amíg az elárasztott bányákat ismét *karba lehet helyezni*.” Üzleti hirdetésekben gyakran van szó az izzólámpák, a lift s más egyebek karbantartásáról. A régi nyelv ismerte a *kar* szónak ma már elavult „sor, rend” és „állapot” jelentését is. Ez utóbbi jelentésben mindig valamiféle jelzővel használták; l. NySz II:118: isten . . . az egész emberi nemzetséget *bizonyos karban hozta* (Ver. Verb.) *Jó karban ál* az dolog. (Toln: Vigaszt.). A dolgot *jó karban hadgya* (Pécsv. Fel.). Az ő dolga *rosz karban volna*. (Teleki. FLél.) *Olly karba állathatná* az augustana confessiot (Bal. CsIsk.). *Micsoda karba hadta volt* a lengyelekkel való dolgokat? (Mon. Írók.) . . . míg *más karban állíttaték* dolga (Bod. Pol.) A mai nyelv már csak a *jó* jelzővel kapcsolatban használja: *jó karban van*, *jó karban tart*, *ismét jó karba helyez*; a többi kifejezés elavult. Ép ezért a mai nyelvérzék kezdi feleslegesnek érezni a *jó* jelzőt s maga a *karban tart*, *karba helyez* kifejezés akarja átvenni az egész szólás jelentését. A gondos író azonban küzd, amíg lehet, az ilyen átalakulás ellen s nem használja a régi szólásnak ezt az elferdülését. B. J.

Jobb az egyes, mint a többes. A magyar nyelvnek — nem tudom — ereje-e vagy gyengesége, de mindenesetre veleszületett sajátsága, hogy jobban szereti, gyakrabban használja az egyes

számot, mint a többest. Elég hivatkoznom a páros testrészek, a páros ruhadarabok, a gyümölcs- és főzelék-félék, valamint más élelmiszerek nevére, az anyag- és gyújtónevekre, melyek más nyelvekben inkább többes számú alakban, esetleg pluralia tantum-képen használatosak. A magyar nyelvnek ezen ősi természete ellen sokat vét a hivatalos stílus, sokat vétenek az ilyen nyilvános felírások: *Férfiak*, *Nők*, holott jobb volna: *Férfinak*, *Nőnek*; de leginkább kikezdi a magyar nyelvet erről az oldaláról a budapesti villamos. Akár zsúfolva van a kocsi, akár csak egy-két utas lézeng benne, a kalauztól folyton és kivétel nélkül ezt halljuk: *Jegyeket*, kérem! Kérem a *jegyeket*! Megvannak a *jegyek*? *Jegyekkel* szolgálhatok? *Tessenek* (erről a többséről majd máskor) *jegyeket* váltani! Mindezekben a felszólításokban és figyelmeztetésekben a többes szám nemcsak fölösleges szó-, jobban mondva szótagszaporítás, nemcsak hiábavaló időpazarlás, hanem bántalma a magyar fülnek, sérelme a magyar nyelvérzéknek.

De nem elég nekünk itt a Nyelvőrben a köznyelvnek ezt az elfajzását megállapítani és felpanaszolni, tenni is kellene róla, felszólalásunknak foganatját is meg kellene találni. Keressük meg a budapesti két villamos társaság vezetését, adjanak ki olyan szolgálati rendelkezést, amelyben utasítják a jegykezelő személyzetet a helyes kifejezések használatára. „A jegyet, kérem! Kérem a jegyet! Megvan a jegy? Szolgálhatok jeggyel? Tessék jegyet váltani!” Egyrendbeli szolgálati utasítás többet érne, mintha mi itt százszor szóvá tesszük a köznyelvnek ezt a romlását, a hivatalos intézkedés sokkal, de sokkal hathatósabb volna, mint a mi hivatott sopánkodásunk.

KARDOS ALBERT.

(Debrecen.)

Idegenszerű mondatszerkezet. A Nyr előző köteteiben is megemlékeztek már Herczeg Ferenc egyik újabb regényének, Az arany hegedűnek világos, szép stílusáról. Mi is úgy érezzük: Herczeg Ferencnek igen nagy erőssége kifejező, elképzeltető írásmódja. Szinte az a hitünk olvasás közben, hogy Herczeg nem is tollal festi alakjait s tünteti elénk képeit, hanem vésővel dolgozik. S akit csak leír s amit csak elképzeltet, mindaz oly határozottsággal, oly biztossággal van előttünk, mintha megannyi szép szoborban gyönyörködnénk. Amit az esztétika plaszticitásnak nevez, kevesen tudják annyira elérni, mint éppen Herczeg. Csak ezt a pár sort idézzük. „A bikaölő szoborrá dermedten áll... A szive vadul zakatol... A sziklák súlyos ütemben rengenek... Valami bős, fenyegető, harsogva növekedő kalapálás tölti be az egész mindenséget.” (186. l.) Csupa élet minden szava. Nemcsak látunk, hanem valóban hallunk is még pedig természetfölötti jelenségeket. S ugyanaz a Herczeg, aki ilyen művésze a nyelvnek, másutt, ugyanebben a regényében efféle hibákkal foltozza be írását: „S ha voltak sikerei a járványos betegségek ellen folyó küzdelemben, azt első sorban általános emberi képességeinek köszönhetette. Képes-

ségeknék, amelyek, ha a véletlen nem tereli Aratót az orvosi pályára, talán nagy katonát, híres művészt vagy fényes kereskedőt csinálnak belőle.“ (55. l.) De még más helyen is: „*Tájékok, melyeket együtt láttak, könyvek, melyeket együtt olvastak, érzések, melyeket együtt éreztek: elhervadtak, lehullottak, meghaltak*“... (120. l.) S ugyancsak itt írja továbbat: „Más nevek jöttek forgalomba. *Nevek, amelyek* olyan mennydörgő fénnel robbannak bele a lelkekbe, mint a világító bombák.“ (147. l.)

Úgy látszik ez a hiba annyira vérében van a nagy írónak, hogy már egyáltalán nem érzi németes ízét. A M. T. Akadémia megbízásából Rákosi Jenőhöz intézett beszédében is olvashatunk ilyesmit: „Magyarország fölött a forró orkán süvöltött el — és a magyar levegő most egyszerre megtelik Rákosi Jenő szavaival. *Szavakkal, amelyeket* évekkel ezelőtt mondott el és amelyeket akkor megfagyasztott a közömbösség tele. Most azonban megint halljuk őket, Rákosi Jenő szavait a mennydörgő, a fenyegető, a könyörgő, a kegyetlen, a véres, az arany szavakat, a *szavakat, amelyeket* a maga sirját ásó magyarsághoz intézett.“ (P. H. 1920. X. 24.) Pedig a nyelvészek már sokszor tárgyalták ezt az idegenszerűséget, többek közt Simonyi Helyes Magyarsága is megróttá. (L. H. M³. 54. l.) Az idézett szerkezetek egyáltalán nem veszítenek fordulatoságukból, ha az idegenszerűen elhagyott mutató névmásokat a nyelv szellemének megfelelően mindegyikbe beillesztjük. Azoknak a képességeknek, amelyek... Azok a tájékok, amelyek... stb.

DÉNES SZILÁRD.

MAGYARÁZATOK.

Ádám csutkája. Ezt a szót csak legújabb szótáraink vették föl s még az EtSz. sem említi. Régebben csak *Ádám almáját* jegyezték föl a szótárak. De miért nevezték a géjét Ádám almájának? Mihozzánk nyugatról jött a szó: *Adamsapfel, pomme d'Adam*. Régi zsidó legenda szerint Ádámnak ijedtében a tiltott almának egy darabja torkán akadt, az tehát maiglan a bűnbeesés emléke. Erre mutat a kifejezésnek többféle változata, ném. *Adamsbissen*, olasz *morso d'Adamo* s a magyar *ádámcsutka* is (mintha csak a csutkája akadt volna torkán). De a zsidó legenda hogy keletkezett? Héberül így nevezték a gégefőt: *tappuax ha-ādām*, szó szerint: 'a férfi v. ember almája', mert a férfi gégeje szokott különösen föltűnő, kiálló lenni. Ámde *ādām* nemcsak embert jelentett, hanem egyúttal az első ember neve volt, azért a népetimológia az egészet Ádámról vonakoztatta s így költötte aztán hozzá a legendát. (Hyrtl, a híres anatómus, magyarázta így.)

SIMONYI ZSIGMOND.

A vőfél régi irodalmunkban s a népnyelvben sokféle változatban fordul elő. Így először is *vőfély* már MA-nél s innen *vőféj*

a *j*-ző vidékeken. Az *ly*-nek kétféle magyarázata van: egyik az enyém s eszerint a személyragos *vőfélje* alakból támadt, mint *alj, melly(em) v. mejj(em)* az *alja, mellje*-félékből (Nyr 16:247); ellenben Szarvas puszta hangváltozást lát benne, mint a *Mihály, zsindely*-féle számos esetben (uo. 423). — De érdekesebbek a köv. változatok: *vőfény, vőfér, vőfi*, mind a három a MTsz.-ban, az első keittő a NySz.-ban is. Az első a hasonló hangzás s a fogalmi kapcsolat miatt a *vőlegény* végzetét vette át (a nyugati íző nyjárasok *vőfinye* is a *vőlegínyre* mutat, mert hisz a *fél*-ből különben nem lesz *fil*). A *vőfér* formába az esküvő fogalomköréből az új *férj* ártotta bele magát; előfordul ilyen alak is: „M. F. Novák M. leányának lakodalmán *vőférj* lett” (Komáromy A. Magy. boszorkányperek 508). A bihari *vőfibe* a *fi* keveredett (vö. kunsági *fi* stb.). Végre a szatmári s bihari *vőfi, vőfij*, a *vőfi* és *vőféj* alakok keveréke. — Mulatság fejében ide iktatom Orbán Balázs magyarázatát (A Székelyföld leírása 1:99): „*Vőfény* a lakadalom totumfactora s erre mindig a község legügyesebb, legokosabb embere van hivatva s mivel eszénél fogva mintegy *fénye* az ünnepélynek, *vőfény* neve is onnan eredhet, másutt *vőfél*-nek is hívják, mi szintén egy eredetű, a lakadalmas nép fejét vagyis eszét jelentvén.”

SIMONYI ZSIGMOND.

A helyesírás réme. A budapesti középiskolákban az idei iskolai év elején tartott felvételi vizsgálatok alkalmával a tízéves kis diáknak ezt a szöveget kellett tollbamondás után hibátlanul leírnia:

Károly jó barátságban volt Györggyel. Ennek atyja és anyja falun lakott. György ezt írta barátjának: Jöjj ki hozzánk! Lakóhelyünk valószínűleg tetszeni fog neked. Itt nyugodtan élhetsz. Jól lakhatsz tejjel, hússal, gyümölcscsel. Ne felejtsd el magaddal hozni hálódát, hogy a folyóban halászhassunk s kellemesen töltsük az időt. Bocsáss meg, többet nem írok, de várlak. Öllelek szeretettel.

Ügyesen és ravaszul megszerkesztett szöveg jól elhelyezett kelepccékkel, hogy könnyen meg lehessen fogni a drukkoló kis diákok. Több ízben rámutatott már a Nyr arra a pedagógiai ferdeségre, hogy bálvánnyá akarják emelni a helyesírást, ahelyett, hogy a nyelvtan okos, értelmes tanításával igyekeznének a középiskolai oktatás éveinek folyamán tudatossá tenni az anyanyelv helyes használatát, úgy hogy a helyesírás tudása ennek természetes eredménye legyen.

VÁRÓ ISTVÁN.

Szómagyarázatok. *Kacsalódik* a MTsz. alföldi adatai szerint a. m. szerelmesen enyeleg. Katona József, tehát szintén alföldi író, azt írja Vágyam c. költeményében: Gyermekei bábok után *kacsalódó* képezet (vagyis képzelet). CzF szótára pedig azt mondja: „Kacsolódik: kacs módjára valamihez kapaszkodik, valamire felfut”. — Ebből azt következtetem, hogy az előbbi adatokban ez a szó tkp. a szerelmes enyelgést kísérő *ölelgetést* jelenti.

Felhődzik. Ez az ige több vidéken különös átvitt jelentéssel szerepel: 'fél, aggódik, töprenkedik' stb. (MTsz.) Szintén különös jelentése van ebben a szólásmódban: „[Balaton-] Füreden fogadott fuvarosunk örült, hogy állomásra jutunk, mert az ő sajátos kifejezése szerint, már nagyon felhődzött a gyomra, azaz éhen volt“ (beszéli Vahot I. Pesti Divatlap 1845. 1178. 1.).

Foglyos a régi nyelvben a. m. nehéz, pl. foglyos út stb. (1. NySz), a mai népnyelvben ellenben 1. jó fölfogású, „foglyos eszű“, 2. nehezen kapható, kapós. 'Eszes' jelentéssel fordul elő az idézett Divatlapban 1845. 1344. Ott az van elmondva, hogy a Kisfaludy-társaság kritikai lapot fog kiadni s ezt „foglyos férfiak“ fogják szerkeszteni.

SIMONYI ZSIGMOND.

Másánt. A Czuczor-Fogarasi-féle szótárban (4:130. 1), a *másánt* szóról a következőket olvashatjuk: „*Másánt* (más-ánt) ih. A Tisza vidékén divatos kifejezés, am. *másként*, noha néha *máskép* szóval is fölcserélik. L. *másként*.“ A *másánt* szó *mássánt* alakban a felsőborsodi és mátraalja palócság nyelvében ma is széltyiben járatos. Értelme: valamit, ami érdemében v. tartalmában nem egészen helyes v. használható, újból csinálni, készíteni. Pl. Hát igaz-e, hogy Fejér Marcsa csakugyan levette a parasztyi gúnyát? — Valaó igaz a'; meég az új szoknyáját is valamennyit *mássánt* csinátatta. — Vagy: Így mág mink is mēneőnk Jajhalmára, mer az espány *mássánt* csináta a levelet: belētette a zsirzaót is mög a pályinkát is.

Mássánt helyett a palóc sohse mond *másként*-et s azt hiszem, az ide vonatkozó szótári adat a Tiszavidékről is téves. *Máskép* a palócnál is am. más-módon, más-formán. Pl. A szemi is *máskép* áll, mint eznekelöttē eggy hētvēl. Újabban előfordul, hogy a *máskép*-et a *másként*-tel fölcserélik, de a *mássánt*-tal soha egyiket sem. (Eger.)

BORSODI LÁSZLÓ.

Novíciátus. A legújabban megjelent *Schenk-féle Idegen szavak szótára* (Szerk. Endrei Ákos) *novíciátus* címszó jelentéseként ezt írja: „papnak készülő próbaideje“. Ez a magyarázat nem állja meg a helyét. A Radó-félében és a Kelemen-félében is csak az egyik jelentése van meg e szónak (Radóéban: „a próba-idő vmely szerzetes rendbe való fölvétel előtt,“ Kelemenében: „a szerzetesnek készülő növendék próba- és tanulóideje.“) A lexikonokban ugyanígy találjuk e szó jelentését. Tehát e meghatározások megegyeznek abban, hogy a *novíciátus* a szerzetes jelöltek próbaideje, nem általában a papnak (világi papnak) készülőké. Azonban van e szónak még egy más jelentése is, legalább a magyar szerzetesvilág nyelvében, még pedig jelenti a szerzetesjelöltek vagy szerzetesújoncok nevelő intézetét is, melyet röviden szerzetesi újoncnevelőnek vagy jelöltnevelőnek lehetne nevezni. Ezt a jelentését a *novíciátus*nak nem említik lexikonaink sem, pedig ez a jelentése is eléggé közismert.

KEMSEI JÓZSEF.

Caplat. Szótáraink nem ismerik ezt az igét; a Tájszótár csak mint a *caflat* mellékalakját ismeri s jelentése: sárban gázolva cammog; jön-megy, jár-kél, csatangol. A székelyföldi *cablat* pedig azt jelenti: tilosban jár. Nálunk a Nyírségen, különösen szülőfalumban Kótaj községben más értelemben használják; itt a.

m. fárad, vesződik, dolgozik. Ime néhány a nép ajkáról feljegyzett példa: Reggeltől estig *caplatok*. Egész nap annyit *caplatok*, hogy a lábamat sem érzem már. Annyit *caplatok*, mint egy állat és még sincs semmi látatja. Azt hiszem, ez a három példa világosan mutatja a szó helyes értelmét.

(Debrecen.)

IFJ. RADVÁNYI SÁNDOR.

Pótlás. *Purdi* a. m. „hitvány, értéktelen, erbärmlich, vilis“ (Nyr 44 : 80 ; 50 : 95) ; vö. oláh *pîrdalnic* „niederträchtig, verteufelt“, pl. *pîrdalnicul meu de nărav* „meine verdammte Gewohnheit.“ Skok Péter ezt a szót a szerb *prđalo* „podex“, *spradati se* („Spottausdruck“) stb. szavakkal veti össze. (Arch. f. slav. Phil. 1920 : 92)

SPITZER LEÓ.

Helyreigazítás. A *Fehér barát* c. cikk (Nyr 50 : 6) második bekezdésének utolsó mondata így javítandó: „Ezt olvassuk Kresznerics szótárában a „ciscercita“ s a Cz. F-ban, a Pallas és Révai Lexikonban a „barát“ címszónál. K. J.

Vikár Béla Analógiás hatások a népköltésben c. dolgozatának befejező része hely szűke miatt jövő számunkra maradt.

A Magyar Nyelvőr és a fővárosi iskolák. A Magyar Nyelv ez idei évfolyamában a következő jegyzőkönyveket közli :

„XCI. Választmányi ülés (1920. február 24).

2. A titkár bejelenti, hogy tudomására jutott, hogy a főváros tanácsa a fővárosi iskolák számára a Magyar Nyelvőrt 124, a Magyar Nyelvet ellenben csak 15 példányban rendelte meg.¹ Ennek következtében szükségesnek tartotta Várossy Gyula közoktatásügyi tanácsos úrhoz fordulni, hogy egyenlő elbánást kérjen a két nyelvészeti folyóirat számára. A tanácsos úrtól azt a felvilágosítást kapta, hogy őt úgy informálták, hogy a Nyr népszerű nyelvészeti folyóirat, a MNy ellenben csak szigorúan szakszerű tudományos cikkeket közöl. Midőn Melich őt ezen állítás téves voltáról fölvilágosította, megígérte a tanácsos úr, hogy erre vonatkozó elhatározását revideálni fogja. — A választmány köszönetét fejezi ki a titkárnak buzgó fáradozásáért — —.“ (MNy 17 : 59.)

„XCIII. Választmányi ülés (1920. október 19-én).

6. [A titkár] Jelenti, hogy Sipőcz Jenő polgármester úrhoz beadványt intézett, melyben tiltakozott a főváros tanügyi osztályának azon eljárása ellen, hogy a Magyar Nyelvőrt 125, a Magyar Nyelvet ellenben csak 15 példányban rendelte meg a fővárosi iskolák részére és egyenlő elbánást kért a két folyóirat számára. Eljárásának eredményeként azt az értesítést kapta, hogy 1921-től kezdve egyenlő példányszámban fog a két folyóirat megrendeltetni. — Örvendetes tudomásul szolgál. A választmány buzgó fáradozásáért köszönetét fejezi ki a titkárnak.“ (uo. 137.)

A titkár úr fáradozása teljes sikerrel járt: a főváros tanácsa a Nyr-t 1921-re egyetlenegy példányban sem rendelte meg.

Mivel a főváros tanügyi osztályában nincs hírszolgálatunk, nem tudjuk, vajjon valóban „egyenlő elbánásban“ részesült-e a két folyóirat.

¹ Sajátságos, hogy a titkár úr február 24-én már jelentést tehetett arról, amit a Nyelvőr kiadóhivatala csak április 12-én tudott meg. Ekkor értesítette a főváros központi anyagszertára a kiadóhivatalt, hogy a Nyr-t a főváros elemi iskolái részére 126 példányban megrendeli.

ETHIKA-KÖNYVTÁR.

Az **Ethika-Könyvtár** oly tudományos művek kiadását tűzte ki feladatául, amelyek a természeti és a szellemi tudományok, valamint a filozófia különböző köreibbe vezetik be az olvasót. E célból sikerült a legkiválóbb szakemberek közreműködését megnyerni, kik tárgyukat nemcsak kellő szakszerűséggel, hanem egyszersmind közérthető és élvezetes formában adják elő. Az **Ethika-Könyvtár** tiszta, elfogulatlan tudományt akar nyújtani, hiven jel-szavához, Spinoza mondásához: non ridere, non lugere, neque detestari, sed intelligere. Mert az igazi tudás megszünteti az elfogultságot az emberek közt, elsimítja a szenvedélyek szülte egyenetlenkedést, megkönnyíti a kölcsönös megértést és **emberré teszi az embert**.

Az **Ethika-Könyvtár** eddig megjelent kötetei:

I. Schmidt József: Az ó-ind epika.

Ára 50 K.

E nagy szakavatottsággal készült mű először tárgyalja irodalmunkban az ó-ind epikus költészet egész körét. Nemcsak történetét adja, hanem a nagyobb művek tartalmát is bemutatja élvezetes előadásban.

II. Ballenegger Róbert: A termőföld.

Ára 80 K.

A talajismeret legkiválóbb hazai művelőjének tollából származó munka az idevonatkozó szétszórt legújabb kutatások eredményeinek felhasználásával foglalta össze a termőföldre vonatkozó ismereteket. A munka hasznos bevezetést nyújt a kezdő szakembereknek és a gyakorlati gazdának minden irányú érdeklődését kielégítheti.

III. Benedek Marcell: A francia regény a 19. században.

Ára 50 K.

A legszélesebbkörű tudományos forrásfeldolgozáson alapuló mű a világirodalomtörténetnek nemcsak legérdekesebb, hanem a fejlődés szempontjából legegységesebb és legtanulságosabb fejezetét adja. A tanulmány két centrális fejezete Balsac és Zola, a társadalmi regény két nagy típusának képviselője. Ezek köré csoportosítja a többieket: az én-regény és a történeti regény képviselőit, s kiterjeszkedik a 20. század nevezetesebb íróira is, különösen Anatole France-ra.

IV. Réthly Antal: Időjárás és Éghajlat.

Ára 120 K.

Ez a könnyed modorban megírt szakszerű munka az egészségünket, kedélyünket és gazdasági boldogulásunkat annyira befolyásoló időjárás elemeivel, valamint azok eredményével, az éghajlat sajátosságaival ismerteti meg. Külön részben foglalkozik Magyarországgal és Budapest időjárásának első összefoglaló képét nyújtja.

V. Földessy Gyula: Ady-tanulmányok.

Ára 60 K.

Három tanulmány, mely finom beleérzéssel, egységes szempontból értelmezi Ady egyéniségét és költészetét, megvilágítja Ady versformáinak sajátosságát, mintegy véglegesen megoldva e sokat vitatott kérdést. Különös érdekfeszítésre tarthat számot az Ady-kommentár, az első nagyszabású, átfogó kísérlet Ady költeményeinek magyarázására.

VI. Czakó Ambró: A vallásfilozófia alapvonalai.

Ára 70 K.

Rendszeres vallásfilozófia, önálló módszeres felfogással felépítve. Főbb fejezetei: valláspszichológia; a vallás igazságtartalma; Isten és a világ; vallás és kultúra; a normavallás.

VII. Király György: A magyar ősköltészet.

Ára 70 K.

Az ETHIKA tudományterjesztő és könyvkiadó r. t. kiadása.

Főbizományos: LANTOS A. r. t. könyvesboltja.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

TARTALOM:

Simonyi Zsigmond. Két járulék mássalhangzó	131
Verő Leó. A magyar katonanyelv jövevényszavai	135
Vikár Béla. Analógiás hatások a népköltésben III.	139
Kenedy Géza. Brassói, brassói	142
Irodalom. <i>Király György.</i> A magyar ősköltészet (Trostler József.) — <i>Winkler.</i> Die albanische Völker- und Sprachenwelt. (Fokos Dávid.) — <i>H. Bechh.</i> Der physische und der geistige Ursprung der Sprache. (B. J.) — Török hangzóilleszkedés. (Kúnos Ignác.) — Új énekeskönyv — régi helyesírás. (Kardos Albert.) — Könyvek és folyóiratok	144
Gyászjelentés. Goldziher Ignác. (Dávid Antal.)	151
Nyelvművelés. Csonka magyar nyelv. (Kosztolányi Dezső.) — Nincs olyan, ki van zárva, nem létezik. (Kardos Albert.) — A magyar helyesírás és a könyvnyomtatók	152
Magyarázatok. Harap. — Kulturális centrumok. (Zolnai Gyula.) — Egyelőre. (Ádám Imre.) — Tájszók. (Ifj. Radványi Sándor.) — Színültig, színáltig. (—n.) — Szómagyarázatok. (Simonyi Zsigmond.)	155
Szómutató	160

Felhívás előfizetésre!

Otvennegyedik évfolyamába lép immár a **Magyar Nyelvőr**. Simonyi Zsigmond barátai és tanítványai, akik mindig segítőtársai voltak, folytatni akarják a félszázados mult után is a megkezdett munkát, hogy a Magyar Nyelvőr megőrizze alapítóinak emlékét s továbbra is részt vegyen abban a tudományos munkában, melynek feladata a magyar nyelv és nyelvtudomány művelése.

A Magyar Nyelvőr eddigi barátait kérjük, támogassanak bennünket ebben a törekvésünkben s szerezzenek minél több előfizetőt, mert a Magyar Nyelvőr egyetlen jövedelmi forrása az előfizetés.

A nyomtatás és a papír rendkívüli drágasága miatt ismét emelnünk kell az előfizetés árát; de csak annyival emeljük, amennyit a folyóirat fenntartásának biztosítása reánk kényszerít. **Előfizetés az 1921-ik évre (január – december) 70 korona.** Eddigi előfizetőink közül tanárok, tanítók és más tisztviselők 35 korona kedvezményes árban kaphatják a Nyelvőrt, ha közvetlenül a kiadóhivatalnak küldik az előfizetési összeget. Régi előfizetőinknek megadjuk ezt a régi kedvezményt, noha lapunk előállításának költsége jóval felülmúlja ezt az összeget.

Kérjük az előfizetés mielőbbi beküldését, hogy a nyomtatandó példányok számát megállapíthassuk.

A MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTŐ ÉS KIADÓHIVATALA

Budapest, IV. Ferenc József rakpart 27.

Értesítés. A Nyelvőr 1919., 1920. és 1921. évfolyama még kapható egyenként 50 korona áron. Tanárok, tanítók és más tisztviselők, ha előfizetők, 30 korona kedvezményes áron kaphatják.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest, IV.
Ferenc József rakpart 27.

KÉT JÁRULÉK MÁSSALHANGZÓ.

Irta Simonyi Zsigmond.¹

I. A *gyanánt* névutóban Szily K. nem az *-ént* ragot látja, hanem a *-t-t* külön ragnak tartja: *gyanaján* > *gyanán-t* s azt mondja, hogy az *-ént* ragnak csak látszólag van *-ánt* alakja ezekben: *más-sánt*, *naggyánt* s hogy ezek is így keletkeztek: *mássán-t*, *nagyján-t*, személyragos alakokból (MNY 7:216). Ámde egy *mássánt* alakkal két *másánt* áll szemben (a MTsz *más* alatt három adatot idéz, de csak az első van kettős ss-el), a *naggyánt* alakra egy adat van (*nagy* alatt), de evvel négy régibb adat áll szemben egyszerű *gy-*vel: *nagyánt* (id. TMNY 685 fönt). Mindazáltal meg kell engedni: ez az *-ánt* olyan ritka, hogy a *gyanánt*-ban való fölvétele csakugyan kétes. A *-t* megokolása végett Szily K. a többi közt ezt idézte az ÉrdyK-ből: „az varas kew *falant* bochataak ky“ s mikor ez adatnak helyes voltát kétségbe vonták (l. Nyr 40:326), még egy hasonlóan látszó adatot idézett, amelyben t. i. valósággal *-n*-ragos főnévhez járult még a határozói *t*-rag (MNY 7:415): „Elt... zaz es negven *esztendönt*“ (DöbrK). Ámde ez annyiban más eset, hogy míg amott a „kew *falant*“ nehezebben magyarázható íráshiba, emitt a hibának két világos okát is adhatjuk: 1. Az írón megeshetett a hiba, t. i. a második *n*-nek fölösleges odatétele, egyszerűen az első *n* hatása alatt, mint pl. a kódexekben többször is előfordul *minket* helyett *mynkenh* és *szenvedő* helyett *zenwendő* (l. ezekről Simonyi: A szövegkritika módszeréhez, Akad. Értesítő 1915. 11 és 12). Ilyen még *mondyan* eh. *mondya* TelK 353. — 2. Igen könnyen lehet a DöbrK *esztendönt* adata ennek a kettőnek az összezavarása: *élt száz esztendön* × *élt száz esztendőt* (az előbbi régi szerkezetre példák MHat. 1:121). Hisz még az élőbeszédben is összezavarodott a *hajadon fölt* × *hajadon fön* s lett belőle *hajadon fönt* (v. ö. MTsz), továbbá *hosszatt* × *hosszan* > *hosszant*

¹ Az ötvenedik évfolyam utolsó számában Simonyi Zsigmondnak e hátrahagyott dolgozatát közöljük s ezzel ünnepeljük a félszázad befejezését. Félszázaddal ezelőtt a 18 éves ifjú nyelvész első dolgozata a Nyelvőr első évfolyamának első számában jelent meg s azóta ötven éven keresztül szakadatlanul dolgozott a Nyelvőr számára s élete és tudós munkássága teljesen egybeforrott az ő folyóiratával.

(v. ö. Néha mozdulatlan áll egész nap hosszan, Szász K. Századok leg. 137; ez az alak hiányzik a MHat. 2:158. l.). Így lehet *sebtint* (MTsz, egy adat) < *sebtiben* × *tüstint*; és *firistibe* (egy adat Nyr 2:234) < *frissibe* × *sebtibe*. Azonban bizonyos, hogy ilyen fölösleges *t*-ket leginkább *n*-végű határozók mellett találunk, tehát nyilván a *-t*, *-tt* határozórag belekeverésével magyarázhatjuk (mint már Simonyi MHat. 1:349, 354.). Az ott idézett helyhatározókhoz valók még: *ottant* (*legottant* Komj. SzPál 254; de lehet az *onnant*-féle ablativusok analógiája is), *ellent* (uo. 405 stb.), *ahont* (*ahon*, *ahun* helyett 1788 MNy 11:182, de lehet az *aholt*-féle hatása, vö. Sim. MKszók 3:8), *kartönd* (így Népk 7:420, eh. *kartönt*? uo. *kartön* is). Az uo. felsorolt időhatározókhoz: *eleint* (NySz) ?, *ujonnant* Budai bas. 1:500, *röktönt* (Népk 7:520; *röktönd* uo. 489; *mostant* helyett is *mostand* uo. 511, mint *ittend*, *ottand* sok vidéken). A MHat 354. lapján idézett módhatározók között „ygent zeret“ (EhrK) alkalmasint tollhiba a *zeret t*-je miatt. Kétes a köv. alak is: *vganezönkepent* (SzékK 269).

Szintén íráshiba pl. melyet *kellyent* eh. melyet *kellyen* (EhrK 6), továbbá *mennyent* (uo. 16), „byzonsagot *tezent zent* ambrus“ (CornK 46), *abbant ellent* nem tartanánk (Budai bas. lev. 1:221) és talán a következők is, noha a határozó igenévnek egyforma alakjai: *bővoítvent* (a. m. bővítvén, DöbrK 124), *ki iővent* (egressus, uo. 235) és *fogvánt* (eh. fogván, több adat OklSz.). Melich az első kettőt idézi mint elfogadható változatot (MNy 9:251, jegyz.). Persze nincs kizárva, hogy *mondatfonétikai* alapon csakugyan fejlődtek ilyen alakok s pl. tisztán fonétikai okból magyarázódnak a *korán-t-sem*-féle hangalakok (vö. *miháncs*, *kurrencs*, *kiváncság* l. Nyr 6:448, *voncol*, *váncorog*, *péndz* s ném. *mentš*, *wuntš* eh. *Mensch*, *Wunsch*). Így keletkezhetek a következő *d*-hangúak is: *talán* helyett *talánd* (több adat a NySz), hozzájuk járul még ez a kettő: 1584 LevT 2:74 és 1654 MNy 12:346 (a népnyelvben ma *taláng* is van); továbbá *estvédend* (1785 uo. 343), vö. *estenden*; *lovond*, *földönd* stb. (csángó alakok Nyr 13:111; ezek csakugyan főnevek ragos alakjai, mint Szily K. szerint *gyanánt*). Vö. még a *r*, *l*, *z*-ből fejlődött *-rd*, *-ld*, *zd*-féle hangalakokat Nyr 6:450 (a francia *-ard* névszóképzőt is így magyarázzák *-ar*-ból).

Az eddigiekkel szemben külön csoportot tesznek azok a főnevek, amelyek a végükön *t*-vel bővültek (majdnem mind felsoroltam Nyr 6:450): *forint*, *forspont*, *rubint* — *csihánt*, *figlimont*, *galacsint*, *szappant*, *tulipánt*¹, *fájint* (ez az egy melléknév), *sájtoba* (2:178) — *belénd*, *galand* — *girind* (görény) — továbbá *csoport*, *csetert*, *göcsört* — *colt* — *csombord*, *gerezd*, — *arasz*t. Ezeket kétféleképp lehet magyarázni: keletkezhetek mondatfonétikai úton, különösen a *d*-hangúak (tehát *belénd* nem **belént*, mint az EtSz véli) de az is lehet, hogy a *t* tulajdonkép a tárgyeset *t*-je, mint *mész* helyett

¹ És valószínűleg *paszománt* is ide való (eh. *paszomány*), bár a ném. *Posament* hatásáról is lehetne szó (Nyr 28:351).

meszet sok vidéken, tehát bizonyos alkalmakkor való félreértés következtében. Szilasi a járulék mássalhangzókat tárgyalva azt a lehetőséget említi, hogy előbb voltak *forintot*-féle tárgyesetek, mint *aztat eztet* s azokból váltak ki a *forint* féle alanyesetek (l. Nyr 10:487). *Arasz* h. *araszt* a *választ* — *válasz*-féle főnevek páros alakját követte (l. ezekről TMNy 500).

Érdekes volna összevetni ezeket a jelenségeket más nyelvekéivel. Tisztán fonétikus pl. a germán és szláv *sr* > *str* fejlődés, pl. indg. *sru*: ném. *Strom*, szl. *struja* áramlat, indg. *oš'ro* hegyes: szl. *ostru* stb. (vö. kódexeink *Izdrael*-jét eh. *Izrael*); továbbá a ném. *nl* > *ntl*: *geflossen-t lich*, *öffent-lich*, *ausserorden-t-lich*. De járulék *t* van más német alakokban is: *allen-t halben*, *dessen-t-wegen*, *meine(n)-t-halben*, *doppel-t*, *ein(e)s t* (v. ö. ang. *once*, 1kp. *ones*). Egy részüket úgy magyarázzák, hogy a *t* eredetileg valami nyomatékosság kifejezésére járult hozzájuk (l. Kuhn-féle Zeitschr. 47:143).

II. Elég nagy szerepe van az *n* nek is mint járulékhangnak (v. hangzatosabb névvel „nasale infixum“-nak) s ennek az eredete is többféle. Legvilágosabb az ok, mikor a szónak egy-egy megelőző vagy következő orrhangja okozza az eredetileg ott nem volt orrhang közbeszúrását (hasonulás). Így 1. *negédes*-ből *negéndés* NySz, *nedingés* stb. MTsz; *Venëcce*: *Venënce*¹ (v. ö. *Veneczye* ErdK 270 b és *Venencze* uo. 631 b, Monlrók 3:15, *Venöcce* DebrK leg. Toldy kiadása: 207 stb.: *tornác* h. *tornánc* (Nyr 19:527); *Nádorfejevár*: *Nádorfejevár*; *harmic*: *harminc* (a megelőző *m* miatt; így *mód*, *mold* mellett néhány forrásban *mond* van írva, l. NySz, a Vár. Reg. egy helyén a Mátá név helyett *Manta*, MNy 10:223). — 2. *Anglent*, *Angalit* stb. eh. *Aglent* NyF 77:9, Nyr 43:183; *hajdina*: *handina* Nyr 1:421; *laterna*; *lantorna*; *licium*: *lincom* (Békés m.; az *m* miatt, mint viszont *m* van az *n* miatt ebben: *emplény* MTsz, *emplin* Nyr 28:232 eh. *eplény*).

A szomszédos szótagok orrhangja miatt mint beszéd- és írásbeli hiba is gyakori a járulék *n*. Egy gyermek pl. azt mondta *mansenta*. A SándK 4. lapján kétszer is van *engyenlő* s a 287-en *vrankodny*; a DomK-ben is *vrankodnak* (262); a JordK-ben egy helyen *rossangyon* 'rossadjon' (a NySz alakváltozatnak veszi); jonhában h. *yonhanban* EhrK 3. Ha a forrásokban *Budin*, *Adrián*, *Benedök* helyett egy-két helyen *Bundyn*, *Andrian*, *Benenduc* van, nem lehet tudni, íráshibák-e ezek vagy valóban járatosak voltak-e a kiejtésben (vö. MNy 2:51, 10:223). Hiszen *minket* helyett a KulcsK-ben 197—8 háromszor van *mynkenth*, mégse hihetjük, hogy csakugyan így ejtette volna rendesen a kódex írója.

Néha itt is két szónak rokon értelmű vagy bár csak rokon hangzása okozza a járulék hangot. *Bodor* és *fodor* helyett előkerül (Kassai szótárában) *bondor*, *fondor*, kétségkívül a *kondor*, *göndör* hatása miatt. Dugonics *dudorodik*, *dudorít* helyett azt írja

¹ Nem hasonlalanulás, mint az EtSz mondja 1:750.

dundorodik (Péld. 2:114), *dundorít* (2:65), talán *kunkorodik* miatt. A régi *készerít* és *kételen* talán a *kéntet* kedvéért lett ezzé: *kénszerít*, *kéntelen* s aztán *kényszerít*, *kénytelen* a *kény* hatása alatt. *Capistrák-ból *capistráng* azért lett, mert második fele *istráng*-ra emlékeztetett. A *rátottából rántotta* lett, tisztán a *ránt* igéhez való hasonlóság miatt (l. 39:281). Kazinczy a Bácsmegyeyben azt írja: „*milyentént* atyámtól lehetett várnom“; a fölösleges *n*-nek itt ketős oka van: a *milyen* rokonértelme s a körülvevő orrhangok.

Végre van egy jó csomó *n*-es szóalak, amelyet az imént tárgyalt okokkal alig lehet megokolni. Ilyenek 1. első szótagbeli *n*-nel: *mécs* helyett *méncs* MTsz olasz *miccia*; veszprémmegyei svábok is mondják ilyen értelemben *das Mensch*); *ácsorog* h. *áncsorog*; *sacc* v. *sarc* h. *sanc* NySz; *cibál* és *cipál* h. *cimbál*, *cimpál*; *papula* h. *pampula* (l. emezt MTsz); *fitorít* mellett *fintorgat* stb. (v. ö. MNy 11:357); *sünger* mellett *singer* (Herman: MHal. és Bessenyei: Term. 3552); *csurdé* h. *csundré* (MNy 13:310). 2. Még sokkal gyakrabban az utolsó szótagban, olyankor is, mikor sem a szóképzés eszközeivel, sem más szóalakok hatásából nem magyarázhatjuk: a) *-ncs*, *-nc* szóvég: *bogáncs*, *bográncs*, *bodobáncs* (MTsz), *korbáncs* (Népk 6:17), *bakancs* (? vö. EtSz), *pipanacs* (? 16. század MNy 11:37), *bilincs*; *bagócs* h. *bagóncs* és *bangócs* (l. EtSz); *gerénc*, *gerinc* (ném. *Kreuz*); *förhénc* (l. MTsz *ferhéc*); *kolonc* (ném. *Klotz*, l. Szarvas G. Nyr 24:322 s vö. EtSz *cölönc*); *stiglinc*, *tiglinc* (l. *tengelic* MTsz.) — b) zárhangok előtt: *barlang* és *cafrang* (l. Szarvas G. Nyr 6:509, 24:323 és EtSz); *sallang* (Szarvas 24:324, v. ö. Lumtzer-Melich); *pedig* h. *peding*; a gyakorító *-ng* képzőben is „anorg. *n*“ lehet (Szinyei: Nyh.⁵); — *göröngy*: óbolgár *grudije*, vend *grüdd'ä* (eméz Pável: Vashidegkúti nyj. 60, vö. Nyr 38:388); *fulák* h. *fulánk* (? vö. MNy 10:223); *izék* h. *izénk*, *iszéng* stb. MTsz; *telek* h. *telenk* (Fábián: Szóelemz. alap. 48) és *teleng* MTsz; *pázsit* h. *pázsint* (*forint*, *rubint* kedvéért, mert *-it* szokatlan névszóvégzet?); *cölöp* h. *cölömp* (v. ö. EtSz *cölönc* is); c) végül szó végén: *már*, *má* h. *mán*; *örökké* h. *örökén* (Zr. stb.); *-hoz* *höz* h. *-hon* *hön* Szegeden; „*abbun* iszik“ (Nyr 4:288). Ezek talán *-n* végű nyelvtani alakok hamis analógiájára (mint a görög *ν ἐπελκυστικόν*, a többesi *-μεν* személyrag, a kyprosi *n*-es genitívus, v. német nyelvjárásokban *won er ist* eh. *wo*, vö. Paul: Prinzipien⁴ 119).¹

A magyarázatlan esetek magyarázatára rávezet Schuchardt-nak újabb értekezése: Berberische Hiatusstilgung. Ott (16–17. l.) az orrhangú magánhangzók keletkezéséről szólva azt mondja: „Eine bekannte und teleologisch sehr begreifliche Erscheinung ist das Näseln wie es allerorten vorkommt, so bei Geistlichen, bei

¹ Anorganikus *n* sok más nyelvben is van s részben az itt tárgyalt okokból keletkezett, pl. ném. *genug* h. *genung*, *nu* h. *nun*. *Leinwat* h. *Leinwand* stb. *meister* h. „weit verbreitet *mäsler*“ (Behaghel: Gesch. d. d. Spr.⁴ 155). A német nyelvészetben egész irodalma van e kérdésnek, legtanulságosabb Schuchardt értekezése: Zum Nasaleinschub (Z. für rom. Ph. 35. k.).

Aristokraten, bei Offizieren, aber auch in den Kreisen des niedern Volkes.“ Ez az orron át való beszélés aztán elterjedhet egyes társadalmi csoportokban vagy egyes hangtani helyzetekben, mint a Schuchardt idézte példák bizonyítják. Magyar beszédben ritkább ugyan ez a „nyifa“ kiejtés, egyes kifejezéseknek mégis kétségtől ilyen úton keletkezett az orrhangú alakja.

A MAGYAR KATONANYELV JÖVEVÉNYSZAVAI.

Irta Verő Leó.

Balassa József¹ és Spitzer Leó² cikkei, valamint a Nyr-ben megjelent kisebb közlemények korántsem teljes gyűjteményei a magyar katonanyelvbe átszivárgott idegen szavaknak. Az alábbi gyűjtés sem tekinthető teljesnek, jóllehet a katonaelet meglehetősen nagy területét öleli föl és több esztendő háborús katonai szolgálat emléke. Bizonyos, hogy a katonanyelv és különösbbe a jövevényszavak teljes lexikális gyűjteményét ma már bajosan lehet összeállítani. A világháború befejeztével a háborús szavak és kifejezések közül sok veszett ki a használatból, mielőtt még a nyelvtudomány róluk tudomást szerezhette volna. A katonanyelv vándorszavainak feledésbe merülése azonkívül összefüggésben van a közös hadsereg megszűnésével, amely a pillanatszülte magyarításoknak igazi fészke volt. Ha e kettős okból nem is számíthatunk arra, hogy a magyar katonanyelv anyagának oly rendszeres és gazdag gyűjtését állíthassuk egybe, amint azt a németek tették,³ a gyűjtést abbahagynunk semmi esetre sem szabad.

Derék magyar bakáink számára már a békeévek katonai szolgálatában is súlyos teher volt a magyar fülnek és nyelvnek szokatlan sok szakkifejezés. Éppen ezért, ahol csak lehetett, egyszerűsítették, rövidítették, összevonták, szóval a magyar hangzás-hoz közelítették az idegen szóalakokat. Ugyanez az eljárás érvényesült, csak hogy fokozottabban a háborús szolgálat idején. A magyarításnak többnyire a könnyebb kiejtésre törekvés volt az oka s innen van, hogy sok kifejezés nem is állandósult, csak bizonyos csapattesteknél terjedt el, vagy különböző helyeken az egyszerűsítés következtében más-más alakot öltött. Ezeknél a szükségszülte magyarításoknál érdekesebbek azok, amelyek magyaros hangalakjuk miatt meghonosodtak, a katonanyelvben általánosan elterjedtek s bizonyára ma is használatosak. Tiszta sor, hogy e meghonosodott szavak száma az előzőkhöz képest nem jelentékeny.

Nincs a katonai életnek olyan területe, amelyen a magyarítás kísérleteivel ne találkozoznánk. A jövevényszavak használata már a

¹ Deutsche Elemente in der ungarischen Soldatensprache. Die Neueren Sprachen. 1919. évf. 359. l.

² Német elemek a magyar katonanyelvben. Nyr 49:16.

³ L. Nyr 49:76.

kiképzés első napjával kezdődik. Kora reggel a kiképző altiszt *fergatterol*-ja a legénységet (belőle alakult a *fergatterolás*), *rottákba* osztja (az utolsó felpár a *halbe rotta*) — magyaros vége miatt általánosan elterjedt szó — s amikor megérkezik a kiképző tiszt, *meldol* neki. Azután *doppelráj*-ban állnak föl s megkezdődik a *gelenkszübun*. Az *abriktolás*-t *stramm*-ul kell végezni, különben büntetés jár nyomában. Legkevesbé kedvelt a *vippölés*, *vippelés* (*vippel* a *wippen* igéből), de gyakori a *lófsritt* is. Gyakran már előre fenyegetődzik a kiképző káplár úr: mindjárt *meglófsrittolom*. A fegyverforgatásnál a *fertig állást* gyakorolják, vagy *indihancba* (*in die Hand*) veszik a fegyvert. Jól esik, ha pihenőül *beifuszba* tehetik a *gevert*, de a *kolbni* nem érheti a földet. A puska helyett általában a magyarosan az első szótagon hangsúlyozott *gever* járja, az újonc is így nevezi s nagyon örül, ha a hosszú *manliker* helyébe a rövidebb *stucni*-t kapja. Egy önkéntes társam, ismert nevű irodalomtörténész a magyarosabban hangzó *stucá*-ra keresztelte s ezentúl ez a neve vált köztünk általánossá.¹ Nálunk, tüzérségnél a fegyverforgatásra a *gesücekzercírozás*, *gesücekzercír* következett. Előbb *leprocolták* az ágyúkat (ellentéte a *felproccolás*), a *procnit* félretolták és a *rekvizitákat kifaszolták*. (*Faszolás* a legelterjedtebb katonai jövevényszó. Ismeretes a járandóságok, mint dohány, *lönung*, ruha, fegyver és *menázsi faszolása*, sőt büntetést is lehetett *kifaszolni*!)² Az ágyú részeinek és kiszolgálásának műszavai is sok nehézséget okoztak. Nem csoda, hogy itt is minden magyaros alakot kapott, a *ferslusz* és részei: a *ladestolni*, *grencstolni*, *slagbolcni*, *brandli*, *zánbogni* stb. Legfontosabb volt a *ládolás* és *riktolás* (*ládolni*, *riktolni*, *beriktolni* általánosan használt igék).³ A *ládolás*-nál a *gesósz*-t óvatosan behelyezték a csőbe a *gesószanzeccer*-rel. A srápnelt előbb *tempírozni* kellett. Ennek a szónak az időre beállítással mellett különösen a harctéren egy másik jelentése lett általános: eltulajdonítani, ellopni a más dolgát. Ezt a jelentést kapta a széltekben használt *rekvirálás* is. Az irányítás *indirekt vizírozás*nál *riktkrajz*-zal (Richtkreis) vagy ritkábban *riktapparát*-tal történt a *hilfscílra*. A *suszelemek* kiszámítása után az ágyú csövét *eleválták* s az ágyú visszafutását is *markirozták* (egyéb jelentésben is sűrűn használt szó. L. Spitzer Leó cikkét i. h. 18. l.) Azután a *hébbám*-mal (Hebbaum) *fórfürol*-ták. Az ágyúkiszolgálás befejeztével következett a *faszorgen* (versorgen).

Az önkéntesek persze külön elméleti kiképzésben is részesültek és ennek végeztével a *komendirozás*ban is gyakorolták magukat. Megállapított szabályok szerint *gáblíz* tak (Gabelschieszen = a belövés) a *weite* és az *enge Gabel* határai között. E szót annyira fölkapták, hogy az étkezésnél is sűrűn használták, persze tréfás jelentésben és az ebéd minősége szerint ettek *weite* vagy *enge gablival* és *disztánckéssel* (Distanzmesser a. m. távolságmérő). Az

¹ A szó *stuc* alakban előfordul Mikesnél. L. NyTSz. II. 1605.

² Már a Tájszótár is említi ugyanebben a jelentésben I. 551.

ágyú tartozéka volt a *mündungszdekli* is, az a kis fakolonc, amelylyel az ágyúcső nyílását nedvesség ellen védték. A humoros jókedv ezt a szót is szárnyára vette és a kis termetű katonák gúnynevévé tette.

A katonai címek és rangok is sokszor kaptak magyaros alakot. A közember általános elnevezése: *manusz* (Mann-ból; így nevezték az osztrákok is és valószínűleg innen került át a magyarba). *Kanonier* helyett nem a magyar *köztüzér*, hanem a magyarosan hangzó *kanonász* volt közkeletű. A *sarzsik* közül a *tagsarzs* (napos káplár) volt a legfontosabb személyiség. Ő *csinál tagwache* t s mellette tevékenykednek az *inspekciós*, meg a szoba rendjére ügyelő *cimmeres*. Nem kedvelt szolgálat a *vakdinszt*, parancsnoka a *vakkomendás* (tréfásan sokszor *vakkomédiás*). Az őrség fölváltása a *vachabteil*. A *wachen* álló poszt kötelessége, hogy *meghaltolja* a közelébe jövőket. Megvetett, sokszor azonban irigyelt foglalkozás volt a *srájber* é (Schreiber), meg a *kádernál* szolgálatot tevő *ordenácé*. Az irodai vagy könnyebb szolgálatot teljesítőket az osztrák-német katonanyelv a *tahinieren* igével jelöli, ennek nyomán a *tahinál*, *tahiníroz*, *tahinírozás* a magyar katonanyelvben sem volt szokatlan. Ezzel a névvel illették a *hilfszdinsztleres*-eket és az elelmezésnél működő *proviantosokat*.

A ruházat, felszerelés kifejezései közül is sok öltött magyaros köntöst. Elegendő csak a következő általánosan használt szavakra emlékeztetni, mint: *mantli* — fontos volt a köpeny *bandulírozása*, (a francia *en bandoulière*-ből, az osztrák-német *bandulieren* közvetítésével) — *blúz*, *gamasni*, *akszelklapni* stb. Általában ügyelni kellett, hogy az *aggyusztirung*, *aggyusztálás* *forsriftos* legyen. E körbe tartozik a *deka* (*Decke*), amely a magyar nevet teljesen kiszorította, a *brot*- és *rukzsák*, a *feldflaska*, *patrontáska* és *kapszli* az igazolólap számára, vagy a harctéri felszereléshez tartozó *krampács* (általánosan használt szó a német *Krampe*-ből) és a *spátni*.

A harctéri szolgálat szókincse, amely sokban azonos a már fől-sorolttal, számos új szóval gazdagabb. A harctérre indulást a régi ruházat *abfürolása* vezette be, helyébe az új *anzrüsztolás* került. A *marsbereitsaft* kimondása után a *batri* hamarosan a *feldbe* indult. Útközben a *ferkösztigungsztáció* iránt volt a legtöbb érdeklődés. Célhoz érve a *kivagonírozás* következett, a legénység *fuszmars*-sal tette meg az utat a *stellung*-ba. Az ütegállás kiépítéséhez *anforderol-ták* a különböző építési anyagokat, a *dakpappet* (*dakpapni*-t), *fosztni* kat, *balkni* kat és az ellenséges repülőök ellen vedekezésül sürgősen *maszkíroz-ták* az építés helyét. Mindenki megkapta a maga munkáját. A *telefonisták* a *telefonstáció*-kat építették ki, mások a terepet *rekognoszkálták*, a *municiót* *slihtolták*. Párhuzamosan folyt a *bejóbahtungsztand* építése. *Bejóbahtolni* (*bejóbahtolni*) csak kipróbált altiszt mehetett. A megfigyelő állomás leggyakoribb helye: a *kóta* (n: Kote), ahonnan legjobb a *ziht*. A harctéri felszerelés fontos darabja a *gázmaszka*, amelyet külön e célra épült *gázkamrá*-ban próbáltak ki. Ez előkészítő munkálatok után az üteg *fájér-*

berájt volt és csakhamar elkövetkeztek a komoly napok. Az ellenség megkezdí a *murit*, *murizást*, jó a pergőtüz, a *tromli*, *tromlizás* és mindenki *dekkung*-ot keres, *dekkol* (fedezéket keres). Ez a szó jelenti különben a jobb helyzetben való elhelyezkedést is, a front mögötti szolgálatot. Az üteg viszonozza a tüzet, örül a *trefferek*-nek, különösen a *foltrefferek*-nek s mindenkit bánt, ha az ágyú nem talál a célba, hanem *strájol* (szór). A sebesült *spítál* ba kerül, a félénkebbjét azzal ijesztgetik, hogy „hősi halott lesz” s „alulról szagolja az ibolyát”. Ha az üteget komolyabb sérülés éri, *retablirozásra* vonul az *etapp*-ba, ha feladatát befejezte és nincs rá szükség, *rezorvába* küldik.

A különböző fegyvernemek és csapattestek magyarítása sem maradhatott el. A nehéz tüzérség német hatásra *bimzer*, *bumzer*, a vártüzér *fesztungos*, a tábori tüzér *feldartillerista*, a lovas tüzér *rájtendás*. A gépfegyver: *masinger*, kiszolgáló legénysége: *masingeres*, a fényszóró mellett működő katona a *sájnverferes*, a vasutas *ajzenbáneres*, a gyalogos megmaradt *infanteristának*. A haubitz: *hóbic*, az aknavető népszerű neve a magyaros *mina*, a kis hegyi ágyú német hatásra *dakszli*, a tábori ágyú *spricni*.

A német katonanyelv feldolgozói sokat foglalkoznak az ágyúk, ütegek, fegyverek elnevezésének divatjával. Véleményük szerint ezek a többnyire tréfás elnevezések népies eredetűek, már a Landsknechtek idejében divatban voltak s a fegyverhez való ragaszkodás megnyilatkozásai.¹ Mások szerint ez elnevezések optikai, akusztikai benyomásokra vezethetők vissza.² Lehetséges, hogy sok esetben ezek az okok helytállók, de a közös hadseregben az ágyúk, ütegek, csapattestek, parancsnokságok elkeresztelése felsőbb helyről vagy felsőbb utasításra történt. A kiterjedt kémkedéssel szemben a leghatásosabb védekezés volt az álnév (Deckname, ahogy hivatalosan nevezték) s ehhez írásbeli érintkezésben, telefonbeszélgetésnél stb. ragaszkodni kellett. Az persze nem lehetetlen, hogy egyik-másik hivatalos elnevezés a népies elnevezést vette át. Így hivatalos elnevezés volt a közös hadsereg legmesszebb vívő ágyújának *Georg* neve, — Szt. György a tüzérség védőszentje — amit aztán a magyar legénység *Gyurira*, *Gyurkára* magyarosított. Ugyancsak hivatalos a többi üteg *Barbara*, *Max*, *Gertrud* stb. neve. A parancsnokságok is, más csapattestek is csak ezeken az álneveken szerepelnek, amelyek sokszor egyszerű szóösszevonásokon szócsonkításokon alapulnak. Így *Kisa* (Kommando der Isonzo Armee), *Fabrig* (Feldartilleriebrigade), *Flak* (Flugzeugabwehrkanone) *Balkanzug* (Ballonabwehrkanonenzug), amelyet a magyar legénység csak *Balkánvonatnak* nevezett stb.³

A szövetségesek és ellenségeink elnevezésénél megemlíthető

¹ L. Imme, Die deutsche Soldatensprache der Gegenwart und ihr Humor. Dortmund. 1917.

² Így Otto Mauszer: Die Deutsche Soldatensprache. Strassburg 1917.

³ Mellesleg jegyzem meg, hogy Komáromot az ott szolgáló katonák *Kamerunnak* nevezték.

a *bulgarszki, rumuny, ruszki* vagy *moszkali*, a *digó* és a cseheket gúnyolódva jelölő *angol* és *cselák*.

A harctéren és a *hinterlandban* is nagy szerepe volt a közkatona életében a *rapportnak*. Akit valami mulasztásért *rapportra stimmeltek*, annak könnyen kijárt az *ájncel* (Einzelarrest, amit egyesnek is hívtak). Viszont itt intéződött el sok katona apró-cseprő, de neki fontosnak tetsző kérése: egy kis *dinsztfráj* vagy *urlób*. Ritkábban történt, hogy a közkatona sérelmek orvoslásáért *besverdere* ment. Bárhogy esett is, a raportot mindig nagy izgalmak előzték meg. A csak németül beszélő parancsnokok előtt sok furcsa és derűt fakasztó jelentés hangzott el: *Herr Hauptmann ich melde gehorsamst nix nájesz*, vagy *nimamaró, nimakran* (niemand marod, niemand krank) jelentette a napos káplár. Jó öreg Kása Pál népfelkelő pedig soha másként nem jelentkezett volna: *Herr Hauptmann ich bitte gehorsamst Kanqnier Paul Kása Pál ernteurlóbot kérek*.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a legtöbb jövevényszó a német szolgálati nyelvvel szükségszerűen került át a magyarba s kétségtelennek kell tartanunk, hogy a közös hadsereg és a német szolgálati nyelv megszűnése a jórészt szükségtelen idegeneket ki fogja küszöbölni vagy már ki is küszöbölte a magyar nyelv területéről. Azok a szavak, amelyeken magyaros alakjuk miatt az idegen származás alig érzik, ilyenek a *deka, krampács, faszol* stb. már a háború folyamán általánosan elterjedtek és a magyar nyelvben végleg meghonosodott jövevényeknek tekinthetők.

ANALÓGIÁS HATÁSOK A NÉPKÖLTÉSBEN.

Irta Vikár Béla.

— Harmadik közlemény. —

III. A szemben álló hely analógiája.

A párhuzamos soroknak egymással szemben álló analóg helyzetű részei szintén módosítólag folyhatnak be egymásra. Az *egyedem-begyedem* kezdetű játékdalnak egyik változata így kezdődik: *Anketi-panketi cukete-me*, a második sor pedig így *Ábri-fábri domine*, vagy *Ábel-bábel domine*. Már most a változatok azt mutatják, hogy a második sor eredetileg ezekből a latin szavakból volt kombinálva: *Nobis vobis domine*. *Nobis-vobis*ből azután az ikerszóképzések analógiájára, mint előbb láttuk az *ölgyet-völgyet* példánál, *obis-bobis* lett. Ez pedig különféle fokokon át oda fejlődött, hogy a bibliai nevek felhasználásával Ábel-Bábel olvasat is keletkezett, és meg lehet állapítani, hogy ezt a változást sinylette meg, illetőleg hogy ennek hatása alatt vette fel az első sor *anketi-panketi* frázisa mai hangalakját. Ennek a frázisnak eredetibb alakja ugyanis *engel-bengel* volt. Német forrásból vettük át. A legrégebb feljegyzés azonban nem *engel*, hanem *igel* alakot mutat és nyilván ez az ősalak: *Ach*

lieber Igel, lass mich leben, | Ich werde dir meine Schwester geben. Már most ez a szöveg a németben egyrészt úgy változott, hogy a *lieber Igel* szókat *libe rigel*-nek olvasták: ritmikai szóbontás, melyről „Versközi hangképletek” című értekezésemben szoltottam. Azután pedig az így nyert *Rigel* hangképletet ismételték: *Ringel ringel*. Minthogy pedig az az *Igel* tájszólásilag *Egel*-nek is hangzik, ugyanolyan ritmikai szóbontással *liber Egel*-ből *liebe Regel*, ebből pedig ismétléssel, vagyis a szomszédos ütemek analógiai kiegyenlítésével *Regel regel* olvasat keletkezett, amelynek folytatása *Regle-regle*, (1. Mayer. Deutsche Kinderreime 20. l.) a fűsört pedig hozzá s ezzel együtt az egész folytatást egyéb játékdalokból vették át, ilyenformán: *Ringel-Ringel Reihe*, vagy *Ringel Ringel Wuhre*, stb. Még később a hasonló hangzású *Egel-Egel* szópár helyett *Engel-Engel* jutott bele a versbe: *Engel Engel, lass mich leben* s ezt a németben is divatos *b* ikerszó-kepzéssel így alakították: *Engel-Bengel*, alleman tájszólás szerint *Engeli-Bengeli*. Ámde a németben van *angel-bangel* és *angele-bangele* olvasat is, amelyet magyar földön Sopronban az ottani németségnei és a németből átvéve Zalamegyében, magyar ajkon ugyanily alakban megleglünk. Világos, hogy ez az *Engel-Bengel* és *Angele-Bangele* ugyanaz.

Az így keletkezett *Angele-Bangele* olvasat összekerülvén a párhuzamos sor *obis-bobis*-fele hangképletével, a szemben álló ütemek egymásra hatása következtében az *obis-bobis* alaknak mind eleje, mind vége az első verssorbeli *Angele-Bangele* alakhoz hasonult. *Angele-Bangele* > *Ábel-Bábel* e kölcsönhatás terméke.

Gyakori befejezése a *Kis kacska fürdik, Hajlott a gyertya* és más ezekhez tartozó játékdaloknak ez a két sor: „Levelébe kis menyecske, öleld, akit szeretsz.” Mi ez a *levelébe*, vagy másképp *levelibe*? Van egy följegyzés, amely világot vett erre a rejtvényre. Itt ugyanis a szöveg ez: Kendermorzsa, szép kis lányka, | Jövel, csókold akit szeretsz. (Kiss 425. Abonyi Lajos fonó krónikájából idézve.) A többi változatokban sehol sem találunk *jövel* alakot. Helyette mindenütt ez van: *ölelj*. Nyilvánvaló, hogy az elavult *jövel* kiszorult a versből és a hozzá hasonló *ölelj* ennek átalakulása. Jellemzi az eredeti alakhoz való szívós ragaszkodást, amit Sebestyén találóan a hagyomány megtartó erejének mond, hogy az *ölelj* szót így hagyják, holott a szomszéd *csókold* alak itt is *öleld* alakot kívánna. Mindamellett *ölelj, csókold* van a legtöbb változatban, csak az újabb változatok írják át helyesen: *öleld, csókold, akit szeretsz*.

Már most szembetűnő, hogy a párhuzamos sornak ugyanazon a helyén, mint *jövel*, ez a hangképlet van: *level*. A kettő akusztikailag igen közel áll egymáshoz. Nem véletlenül. Az átellenes helynek egymásra hatása mellett igen egyszerű folyamat volt a két párhuzamos sornak ilyen sz-rkezete: *Jövel ide kis menyecske*, vagy *jövel édes kis menyecske, ölelj, csókold, akit szeretsz*, vagy *jövel, csókold, akit szeretsz*. És ezt részint így folytatták: „Jövel ide kis menyecske, jövel, csókold, akit szeretsz;” részint pedig úgy, hogy a *jövel* szót az utóbbi helyen mint elavultat ezzel pótolták: *ölelj*.

A *jövel* szó azonban nemcsak az utóbbi helyen, hanem mind a két helyen elavulván, a hozzá hasonló *level* szóval írták át és az *ide* vagy *édes* szóval együtt *levelibe* vagy *levelébe* hangképletet alkotnak belőle. Az utóbbi sorból legtöbbször csak a második fél-sor marad meg. Ehhez új befejezést költenek: *akit szeretsz, kapd el*, (Kiss 294.) vagy *kapd meg, kapd be, fogd el, fogd meg, fogd ki* stb.

IV. Összefoglalás.

A szűkös területről — legfőkép a játékdal köréből — választott fenti példák nyomán megállapíthatjuk nagyjából a következőket:

Minden oly esetben, amikor idegen nyelvű népköltés kerül a magunkéba, még pedig az eredeti nyelven, szóval: ha nem fordításról, hanem nyers átvételről van szó, az átvevő népköltés a maga nyelvéhez hangzásra legközelebb álló — akusztikailag analóg — megfelelést igyekszik elérni, az értelmességre való minden tekintet nélkül. Más tájszólás, mint az átvevő dalterületé, e tekintetben ugyanolyan elbánásban részesül. Szintígy az átvétel helyén már elavult szó vagy kifejezés. Így lesz tehát az *I' spiel ein* > *i spiel an*, *i spiel āni* Rose német dalkezdő sorból: *ispilán*, *ispiláni rózsa*; az őző tájszólásbeli *högyet-vögyet* alakból *ögyet-bögyet* > *ögyel-bögyel* értelmetlen hangképlet; *zsálá*-ból *lázsa*, ebből *lándzsa* stb.

A fejlődés útja a következő:

1. Az értelmetlenül átvett vagy csak félig-meddig (*ispi lány*) érthető alak mindinkább értelmessé válik: *ispilán* > *ispiláng* > *kis pillancs* stb. A legértelmesebbnek látszó s amellet verstani szempontból legtestetesebb változat a fejlődés csúcspontja. Így alakul a *zsályával* — *lángjával* rímpár a *lázásával* — *lángjával* közbeeső fokon at ezzé: *lándzsával* — *lángjával*; így lesz: *ān* — *zwā* > *ān* — *cwā* (vagy *ānc* — *vā*) > *ānc* — *vānc* stb.

2. A ritmikailag nem eléggé sikerült versrészek csiszolódásának folyamata ismét megdöntheti a már kész analógiát — rímet vagy betűrímet — s ezzel új analógia keresésének nyitja meg útját. Rím és betűrím a népköltésben tisztára analógiai hatás. Vö. A *nyulacska picike* | *ögyet-vögyet báfitye* < A *nyulacska picike* | *högyet-vögyet bífutja*. Ez az eset, ha pontosan szemügyre vesszük a ritmust, arra is megtanít, hogy a verslábakra való eloszlás nem felel meg a hagyományos irodalomtörténeti álláspontnak; az elosztás nem ez: a *nyulacska* | *picike* || *högyet-vögyet* | *béfutja*; hanem — mint valamennyi ehhez hasonló példában — ez: a *nyu* | *lacska* | *pici* | *ke* || *högyet* | *vögyet* | *báfi* | *tye*. Tehát az analógia már az utolsó előtti versláb végén megvan.

3. A ritmikai bontás, melyről más helyen (Versközi hangképletek. Akad. Ért 1917) bővebben szoltam — szintén új analógiák forrása lehet. Valamely szó testéből a versközi helyzetnél fogva kiragadt és külön verslábba alkotó rész, elvesztvén értelmi összefüggését a tőle külön vált résszel, külön fejlődésnek van alávetve. Keresi és meg is találja a maga analógiáját. Ugyanez történik az eredetileg vele egy szóba tartozó másik résszel is. Így alakul az

elavult *karassia* szóból a versben: *garas* | *hija* stb. A ritmikai bontás alá került szórész megváltozását előidézhethi az a különös jelenség is, amelyet a (rózsa volnék) *piros volnék* > *pirosolnék* példa mutat. Ez t. i. csak úgy érthető, ha az utolsó verslábba nézve kétmássalhangzós kezdetet, vagyis a *piros* szóból a szóvégi *s*-nek a következő szó (versláb) elejére való átvonását föltételezzük: *piro—svolnék* > *piro—solnék*. Épígy: *béfu—tja* > *báfi—tye*. Ugyanez más példákban is, kivált a székelységnél. Az egyelőre csak sejthető ok talán abban rejlik, hogy a verslábba trocheikus lejtését akarják szolgálni ezzel a könnyítéssel. A versláb végén levő mássalhangzónak átvonása a következő versláb élére tapasztalatom szerint nem magyar különlegesség, más nyelvben is előfordul s ott is ugyanily hatásokat idéz elő.

4. Az analógiás hatásoknak eme főbb fajtái ritkán jelentkeznek egymagukban elszigetelve. Többnyire párosával, sőt sokszor valamennyien együtt, ugyanabban a versben. Előbb az egyik elvégzi a maga munkáját s ennek eredménye a másik tényező befolyását veszi föl; az így keletkezett alak még egy harmadik, negyedik, belső vagy külső analógia hatása alá kerül. Innen a népköltési rébuszok töméntelen száma kivált a játékdalban. S innen megfejtésük bajos volta, sokszor lehetetlensége. Majd lesz alkalmunk a Nyelvőrben egyes ily összetett esetekkel külön-külön foglalkozni s megkísérteni, hogy bonyolult létük titkait napfényre derítsük.

BRASSÓI, BRASSAI.

(Még egy-két szó.)

A Nyr idei 7—8. számában Zolnai Gyula megtámadja a MNy.-ben imént közzétett egyik szerény közleményemet, mely nyelvünk ó végű főneveinek „kivált tulajdonneveinek“ melléknévi hangváltozásával foglalkozik s azt nyelvünk egyik *becses eredetiségének* mondja, ami a nép nyelvén ma is általános. Hibáztatom ott, hogy napi irodalmunkban és a művelt beszédben ez az eredetiségünk is kezd elhalódni és egy sor példát hozok föl, mint szerintem helyeset; például csikói helyett *csikai*, makói helyett *makai*, *brassai*, *liptai* stb. (Az ó végűek hangváltozását, mint mező — *mezei*, ott nem említettem, de ő azt is fölhozza.)

Kritikai megjegyzései szerint állításom s érzszben egész fölfogásom helytelen, mert ime nem lehet azt mondani kiadói helyett *kiadai*, írói helyett *irai* stb. Továbbá, hogy a mai, szerinte szintén helyes formák, mint *liptói* stb. négyszáz éves multa hivatkozhatnak. Valósággal föl is hoz a XVI. és XVII. századból egy sor adatot, amelyek állításom helytelensége mellett bizonyítanak s közben némely, nyelvtudományi tekintetben értékes figyelmeztetésre is kitér.

Fejtegetéseinek az a vége, hogy álláspontom tudománytalan.

Hiszen a nemesi előneveknél (*ocskói, brassói* stb.) magam is kivételt teszek, de azonfelül is az *ó, ő* végű főnevek újabb *i* képzői származékaiban is csak ugyanaz az újabb analógiai hatás érvényesült, amely személyragos alakjaikban (*ajtó, ajtaja* stb.) is végbement már stb. Szóval *ő* az általam hibáztatott *brassói, pásztói* stb. alakokat, ha helynevekből valók *is*, nem tartja hibáknak, csak „új fejlődésű alakoknak.“

Most már én, mint mindig, ezúttal is elismerem, hogy a nyelv-tudósokkal s így vele szemben is laikusnak, tehát „nőkedvelőnek“ is érzem magam, ha azt nem is lobbantják a szememre. Semmikép sem kívánom a rovásomra gyakorolt kritikát sem enyhíteni, a fölhozott adatokból pedig, már amennyire az írott alakok a nép nyelvével szemben súllyal bírnak, a magam okulását le is vonom; azonban engem, aki végre is író vagyok s így a tudományos céhtől nem állok olyan messze, hogy abszolút tudatlannak érezzem magam, éppen az imént említett „új fejlődési alakok“ nyugtalanítanak. És ez az, amiért az említett jegyzetet s ehhez hasonlókat a MNy-ben közzé merészkedtem tenni.

Így például nem bírom meggyőző „új fejlődési alaknak“ elfogadni azt, ha nyelvünkbe egyetlen író analógiai különcködése útján olyan nem létező s a nyelv szellemével ellenkező és a nép-nél egészen ismeretlen új alakok csúsznak be, mint *komolytalan, eszüdni* (észbe kapni) s még egy sor hasonló új „álképlet“ — ha szabad ezzel a rossz szóval élnem . . . ha ugyan rossz ez is, mivel az orvosok a *kinövés* helyett használják.

Továbbá nem tehetek arról, ha a régi hangváltozás félrelökésével készült ilyen alakokat olvasok: *hamuja* (hamva helyett), *oduja* (odva helyett), *szaruja* (szarva helyett) s megannyi más hasonló, bár érthető, de a nyelvérzék mélyen sértő szóhasználat. Amelyekről tapasztalatból tudom, hogy azokat olyan ujságírók használják, akik a nép nyelvét nem ismerik és így csakugyan „hasból“ írnak hasonlókat, amelyek azután a kényeskedő művelt nyelvbe s idők folytán a nép nyelvbe is átmennek és „új nyelvfejlődési alakokká“ lesznek, amelyeket azelőtt különben a nyelvtudósok *nyelvtényeknek* neveztek.

Így vagyok például az imént tisztelt adatokkal is. A hangváltozás elkopását és elkoptatását én még a fölhozott adatok után sem vagyok képes „nyelvfejlődési“ ténynek tartani, hanem ellenkezőleg azt nyelvromlási ténynek tartom, habár látom is, hogy az újabban oly annyira fölkapott analógia és tapadás törvénye a népies nyelvfejlődésben is érvényesül. De én, — aki a nép nyelvére mindig figyelek, — azt vélem, hogy egészen más az, ha az ilyen analógia és tapadás *eredményeit* a nép ajkáról vesszük át és egészen más, ha kényeskedő vagy különcködő írók és ujságírók a nép nyelvének megfelelő ismerete nélkül *gyártják*. Az ilyeneket helyteleníteni, hibáztatni, aligha bűn. Én legalább emiatt lelkiismeret-furdalást még nem éreztem, hacsak ezek után nem fogok érezni.

Azonfelül a XVI., XVII. sőt még régebbi írott adatokban sem

hiszek vakon. Hiszen Zolnai Gyula maga is figyelmezteti tudóstársait e hibás használatokra imént tisztelt kritikájában. Az írott alakokat is jó próbára vetni úgy, hogy a *népet* is megkérdezi az ember. Ime például a *Lipthay, Makay, Simay, Zsiday* régi családnevek század-magukkal szintén arra mutatnak, hogy az önkéntelenül *magyaros* hangváltozás alighanem a XV. sőt talán a XIV. században is olyan volt, mint ahogy a nép ma is legnagyobbbrészt így mondja. Eszerint talán nekem is van ebben némi kis igazságom, ha talán több nem is annál, hogy a nyelvtudósokat az én nemtudományos, de mégis némi figyelmet érdemlő írói álláspontomból az analógiai tapadás körül való túlságokra s a nép nyelvének a mostaninál nagyobb figyelemben tartására illő szerénységgel fölhívom.

Azt kell hinnem tehát, nem szolgáltam rá semmiképpen arra, hogy Z. Gy. mindezekért engem még csúful össze is ujságirozzon.

KENEDY GÉZA.

IRODALOM.

Király György: A magyar ősköltészet (Ethika könyvtár. VII. Ethika tudományterjesztő és könyvkiadó r. t. Bpest 1921. 134 l.)

Az ősköltészet s vele egykorben az ősvallás, ősművészet története lényegében mindig *restauráció* vagy *rekonstrukció*. Restauráció akkor, ha az emlékekből, romokból helyre lehet állítani a régi formákat és tartalmakat, rekonstrukció pedig, ha csak analógiák révén, visszakövetkeztetés útján jutunk el a formák és tartalmak elméleti képéhez. A magyar ősköltészetnél csak rekonstrukcióról, azaz csak arról beszélhetünk, hogy minél szilárdabbá, járhatóbbá, megbízhatóbbá tegyük az analógikus visszakövetkeztetés útját. Az idevágó kutatásnak sohasem lett volna szabad erről megfeledkeznie. Eredménytelenségének egyik oka abban van, hogy rendszerint összezavarja a két eljárást, hogy analógikus pontokra támaszkodik ott, ahol meggyőző kapcsolatokat kellett volna keresnie. Tevédségeinek jórésze ezért távlattevéds. A néplelektan tanítása szerint a közös világérzéshez tartozó egyének diszpozíciójuk azonossága folytán közös formanyelvvel, közös szimbólumokkal reagálnak az érzéki világ benyomásaira. Minél több adattal igazoljuk, minél több példán vezetjük le a reagálás törvényszerűségét, annál közelebb járunk rekonstrukcióinkban az eredeti állapothoz. E tekintetben a nyelvtörténet mozog a legszilárdabb talajon, de hogy eredmények dolgában a művészettörténet sem marad el mögötte, erre kitűnő példa *W. Worringer*, aki *Riegl* nyomán teljesen új világításba helyezte a gótika formáinak problémáját.

Az első kritikátlan szintézisek korában a magyar kutatók kölcsönvett elméleteket alkalmaztak az ősköltészetre s ezzel eleve feleslegessé tettek minden további rekonstrukciót, az ébredő pozitivizmus és új kritizmus idején pedig alárendelték egy-egy elszigetelt diszciplína módszerének, s ezzel ugyan kimerítették a kérdés egy-egy

vonatkozását, de idegen célok szolgálatában elhomályosították eredeti értelmét, kultúr- és nyelvtörténeti problémát láttak benne s meglazították a költészet értékeivel és formáival való összefüggését. A külföldi (elsősorban német) restaurációkon is nyomot hagy az a körülmény, hogy a tudósok az irodalomtörténet (Wackernagel, Scherer, E. Schmidt), a lélektan, néplélektan (Steintal, Wundt,) filológia (Heusler), a nemzetgazdaságtan (Bücher) módszerével jutottak hozzájuk, de a problema maga soha sem zsugorodott annyira öncéllá, mint náunk. Újabb fejlődésről eszerint csak abban az esetben lehet szó, ha az ősköltészetet kiemeljük alárendelt helyzetéből, felszabadítjuk a különböző diszciplinák gyámsága alól, anélkül azonban, hogy újabb túlzással teljesen a néplélektanra, a folklorera bízni a rekonstrukciós munkáját. Erre a munkára vállalkozik Király György tanulmánya. Eljárását *szintetikus kritikának* nevezhetnők: az eddigi eredményekből kihámozza mindazt, aminek pozitív értéket tulajdonít s így közeledik aztán a folkloré s a népköltészet módszerével az ősköltészetéhez. Előzőitől módszerének rugékonyságában válik el a legélesebben, s kétségtelen, hogy az uralkodó diszciplinák képviselőiből épen ezen a ponton váltja ki majd a leghevesebb ellentmondást. De ha Király nem tett volna egyebet, csak azt, hogy elhomályosítás nélkül mutatja be az ősköltészet problémáját, hogy elhárítja az ősköltészet rekonstrukciója elől a régi akadályokat, már ezzel is számot tarthatna a legteljesebb elismerésünkre. De ennél többet is tesz. Elméleti álláspontjánál fogva természetes, hogy egyfelől Riedl Frigyes-sel, másfelől Katona Lajossal keres szoros kapcsolatot, mert kutatóink közül csak náluk találja meg azt, ami fejtegetéseinek vezető elve: a szintetikus kritikát. Igaz, hogy adatok híján, süppedékes talajon, analógiák bizonyító erején ő is csak feltevésekre támaszkodik, feltevést újabb feltevessel cáfol, de legalább átlátszóbb, egyszerűbb s épen ezért meggyőzőbb, mint bonyolult megoldásokhoz s hosszú kerülőkhöz folyamodó előzői. Ősköltészetben a honfoglaláskori magyarság költészetét érti s alsó határául a XI. századot, felső határául pedig a Kr. u. VII. századot tekinti. Az ősköltészet az egységes magyar nép költészete. Főként néphagyomány útján terjed. Van lírája, epikája, primitív drámaszerű játéka. Sem a rendelkezésünkre álló egyéb anyag, sem az analógiák nem jogosítanak fel arra, hogy többet keressünk benne. Hivatásos énekmondókról, külön énekes rendről alig lehet szó. Ezen a ponton utasítja vissza Király Négyesy elméletét, mely az összehasonlító nyelvészet módszerével keresi a finnugor őshazába vezető utat, s itt mutat rá általában az analógiák (nyelvhasznítás—folkloré) elhamarkodott átvitelének veszélyére. A magyar ősi ritmus rekonstrukciójánál figyelembe veszi Gábor Ignác eredményeit (miket pedig csak nem rég intézett el [?]) örök időkre a *Magyar Nyelv* kritikusa) s valószínűnek tartja, hogy „az ősi vers legrégibb formája a mai szabad versekhez hasonló rimtelen ritmusos próza volt, ebből fejlődtek a különböző verssorok...” A Szent Gellért szolgálojának sokat emlegetett énekét Bücherre való hivatkozással már Riedl is munkadalknak vette. Viszont

kétségtelen, hogy a *Bécsi Krónika* említette „nefanda carmina“ nem „alkalmi átkozódások“, hanem egysorba tartoznak azokkal a pogány énekekkel (diabolica carmina), amikről oly sok szó esik pápai dekrétumokban, zsinati határozatokban (vö. pl. E. Friedberg, Aus d. Bussbüchern, Halle 1868, 28, 75 l.; Scherer, Zschr. f. d. A. 12. 445 l.; R. Koegel, l. 53. l.). A Bornemisza *Ördögi kísérleteiben* közölt ráolvasások keresztény eredete ma már nem vitatható, de jobb lenne, ha Király nem hivatkozna a merseburgi varázsigékre, mert éppen a legtekintélyesebb germanisták utasították vissza azt a bajosan igazolható feltevést, hogy pl. a második igében pogány istenek léptek Szűz Mária és Krisztus helyére.¹ Még ingadozóbb területen jár a magyar mithológia kutatója: nyelvtörténet, történet, népmese-kincs, eddigi vizsgálódások úgyszólván teljesen cserben hagyják. De éppen ezen a területen kitűnő kalauza akad Királynak (Katona Lajos) s emellett gazdag analógiák támogatják. Józan kriticismusa itt is tisztító hatással van a kérdést elborító homályos párára. Eredményeinek persze inkább csak negatív az értéke: Magyar mithológiáról nem beszélhetünk, a magyarságnak „nem voltak mithoszai, hanem legfeljebb mithikus meséi, melyek a démonhitre vonatkoztak“. Voltak varázslói, táltosai, ezeket azonban „nem nevezhetjük sámánoknak; sámánizmusról, természetimádásról, bálványimádásról beszélni a magyar ősvallással kapcsolatban részben elhibázott, részben semmitmondó általánosítás“.

A harmadik fejezet a magyar-hún mondák útvesztőjében próbál rendet teremteni, keres új tájékozódást, de végleges megállapításokról természetesen szó sem lehet, hiszen jórészen negatívumok, bizonyos kritériumok hiánya szolgáltatja az épület anyagát. Az eddigi hipotézisek legtöbbször vannak meggyőző összetevők, de alig akad közöttük olyan, amelynek ne volna sebezhető pontja. Hipotézisek nélkül nincs fejlődés, de az új hipotézis csak akkor szerez magának jogot az élethez, ha szilárdabb, meggyőzőbb a régebbieknél. Király Riedl Frigyes intuitív konstrukciója (rekonstrukcióról itt nem igen beszélhetünk) s Bleyer merev filologizmusa között a folklóre s új szempontok segítségével kísérli meg a hídverést, vagy ami ezzel egyértékű: a rekonstrukciót. Ujabb érvekkel támogatja s szélesebb területen építi ki Riedlnek egyik gondolatát (a Csaba monda értelméről) s elfogadja Bleyer legfontosabb eredményét (a hún mondák keleti gót színezetét), de a folklóre nézőpontjából olyan vonásokat is észrevesz, amelyek elkerülték a kutatók figyelmét. „A magyar hún-monda a magyar királyi ház genealogikus mondája, melyet a kancellária krónikásai hivatalból tákoltak össze“. Ha ez a feltevés megállja a helyét, ha ennek következtében a hún-magyar mondák mint idegen forrásokból eredő *irodalmi* termékek kiszakad-

¹ Die kleineren althochd. Denkmäler, hgb. von E. von Steinmeyer. 1916. 365 l. v. der Leyen, Bayer. Hefte für Volkskunde 1, 270 l., G. Baesecke, Wissenschaftliche Forschungsberichte. III. 1919, 79 l., az irodalomhoz: W. von Unwerth, Berliner Jahresbericht 1915, 107 l., Götting. gel. Anz. 1917. G. Ehrismann, Gesch. d. deutschen Lit. bis zum Ausg. des Mittelalters. München. 1918. 452 l.

nak az ősköltészet köréből, akkor ezzel egy újabb feladat hárul az irodalomtörténetre: ki kell nyomoznia a mondák lelőhelyét. Ennek a nyomozásnak az eredményétől függ végső fokon a kérdés eldöntése. (Ami eddig történt, az csak kezdet és tapogatódzás). Gombocz Zoltánnak módszeres biztossággal felépített s egyoldalúságában megvesztegető elmélete ellen (a magyarság keletéről hozta magával a hún rokonság hitét) Király az érvek egész sorát vonultatja fel, de talán itt is várnunk kell még a vita lezárásával.

A negyedik fejezet a honfoglalás mondáival foglalkozik. Ez az egyetlen terület, ahol, — ha stilizáltan is, — elegendő anyagot talál a kutató ahhoz, hogy restaurálással cserélje fel az eddigi rekonstrukciót. S aztán: itt kevesebb az olyan tudományos fikció (Sebestyén Gy.), tévedés, amelyet el kell hárítani az útból. Király sorra veszi a mondákat (Álmos mondája; Zalán; A fehér ló mondája; A kalandozások mondái; Botond; Lehel kürtje; A gyász-magyarok; A Csanád monda) s a folklorisztikus kutatás eredményeinek felhasználásával mindenütt talál kiegészíteni, megvilágítani valót. A honfoglalás, a kalandozások mondáival eljutottunk az irodalom határához. Legvégül érinti Király a „naiv eposz“ problémáját, melyet Arany János hagyott örökségül az irodalomtörténetre; s arra a kérdésre, hogy volt-e naiv eposzunk, az újabb elméletek szellemében csak nemmel válaszolhat. A hősi eposz problémája különben is stílus-kérdés (A. Heusler, W. P. Ker). A monda dalokban él és terjed, s az eposz nem szerkesztés vagy összeadás, hanem szerves bővülés, kiszélesedés útján keletkezik belőlük s mint kultúrműfaj nem tartozik az ősköltészet problemakörébe. Heusler és Ker fel fogását egyébként a pszichoanalízis szempontjából s nagy kritikai apparátussal világította meg nem rég Otto Rank (Imago, 1918. V. 3.) A naiv eposz fogalma kétségtelenül romantikus örökség, noha tartalma még egyazon írónál is folyton változik (J. Körner, Nibelungenforschungen d. d. Romantik: Walzel, Untersuchungen IX, passim). A „naiv“ szó Schiller terminológiájából került a korai romanticizmusba az objektív-antik szó egyértékesekeként (Fr. Schlegel) s csak később, az objektív költészet nagy példaira, a homerosi költeményekre való állandó vonatkoztatása miatt tágult jelentése „népies“-sé. Ilyen jelenés-tartalommal került Aranyhoz.

Csak a lényeges eredmények feltüntetésére szorítkoztunk. — Lessing, kit a romantikus Fr. Schlegel nevezett el produktív kritikusként, fontosabbnak tartotta az igazsághoz vezető utat, az érte folytatott küzdelmet a kész igazságnál. Király György Lessing magyar családjához tartozik. Aki ezután az ősköltészet, a hún-magyar mondák problémáival foglalkozik, annak útba kell ejtenie Király könyvét. Még csak egy vonását említjük: Király szakít azzal a babonával, hogy a vértelenség, adathalmozó unalom együtt jár a módszerrel.

1921. november 20.

TROSTLER JÓZSEF.

Heinrich Winkler: Die altaische Völker- und Sprachenwelt. (Osteuropa-Institut in Breslau: Quellen und Studien. VI. Abteilung. Sprachwissenschaft. I. Heft.) Teubner, Leipzig—Berlin, 1921. 86 l.

A boroszlói tudomány- és műegyetemhez kapcsolódva 1918-ban megalakult az *Osteuropa-Institut*, amely Kelet-Európa és a vele határos területek szellemi és gazdasági életének tanulmányozását tűzte ki feladatául. Az intézet kiadványai *Quellen und Studien* címmel jelennek meg és a következő irányú kutatásokat ölelik fel: 1. jog és közgazdaság, 2. földművelés és erdőszet, 3. bányászat és kohászat, 4. földrajz, 5. vallástudomány, 6. nyelvtudomány, 7. ipar és kereskedelem. E tanulmányokon kívül kisebb dolgozatokat is szándékoznak kiadni *Vorträge und Aufsätze* címen, továbbá évenként könyvészeti kimutatást akarnak készíteni a Kelet-Európára vonatkozó irodalomról.

Ebben a vállalatban, a *Quellen und Studien* közt jelent meg Winkler Henriknek, az urál-altaji nyelvtudomány immár 73 éves, örökifjú kutatójának ez a munkája is. Azokat az eredményeket foglalja itt össze a szerző, amelyekre egy fáradhatatlan kutatással töltött élet folyamán kiadott számos munkájában jutott.

Az első rész (1—31. l.) az urál-altaji népeknek — ezek közé számítja Winkler tudvalevőleg a japánokat is — mai közművelődési, gazdasági és politikai viszonyait ismerteti világos, áttekinthető előadásban és nem feledkezik meg az anthropológiai és néprajzi szempontokról sem. Itt ki kell emelnünk a magyarság szerepéről, jelleméről szóló, rendkívüli melegséggel megírt részeket, amelyek igazi szeretetről és megértésről tesznek tanúságot.

A második rész (31—86) a tulajdonképpeni nyelvtudományi rész, ebben W. az urál-altaji nyelvrokonságot bizonyítja és fejtegeti. Az urál-altaji nyelvekre vonatkozólag két alaptörvényt állapít meg:

1. eredetileg csak főnévszerű névszók voltak, amelyek közül a mondatban az első a *rectum*, a második a *regens*, ha az összefüggés ilyen viszonyt megenged (vö. *az atya háza, nagy városa*);

2. ahol ez nem lehetséges, ott állítmányi viszony forog fenn: az első névszó az alany, az ezt követő névszó az állítmány (vö. *a város nagy*; *vogÉ. paul nārknätä* 'egy falu látszik' tkp. 'falu látszása' Munkácsi, *Vog Nyj.* 43; *osztjÉ. kēl- ki šakmal* 'ha kötele szakad el' tkp. 'ha kötele elszakadása' Pápay, *NyK.* 37:172.)¹

Azután e két törvény érvényesülését vizsgálja az egyes urál-altaji nyelvekben úgy, hogy végighalad a főnév, melléknév, számnév, ige, igenevek, személyes névmás kategóriáin. Mindenütt az eredeti megfigyelések és magyarázatok, ötletek egész tömegét találjuk.

FOKOS DÁVID.

¹ Minthogy W. könyvének célja elsősorban ismeretterjesztés, az egyes nyelvi jelenségekre felhozott példák mellett a nyelvi forrás rendszerint nincs is megjelölve.

Prof. Dr. H. Beckh. Der physische und der geistige Ursprung der Sprache. Einleitung zu einer anthroposophischen Begründung der Sprachwissenschaft. Der kommende Tag A. G. Verlag Stuttgart. 1921. M 4.—.

A lelki élet titkos rejtelmait kutató szenvedély behatol a szaktudományok körébe is. Ilyen törekvésnek eredménye ez a füzet, mint a *Bund für anthroposophische Hochschularbeit* egyik kiadványa a *Wissenschaft und Zukunft* c. sorozatban. A szerző Fritz Mauthner materialista felfogásával száll szembe s az ő nyelvkritikai munkásságával állítja szembe a saját nyelvtudományát, ami — szerinte — nem egyéb mint szellemtudomány (*anthroposophische Geisteswissenschaft*). Az ember és a nyelv szellemi eredetét vitatja. Szerinte a nyelvben két elemet kell megkülönböztetnünk: a nyelv testi és szellemi elemét. Az előbbivel a „pragmatikus etimologia“, az utóbbival a „genetikus etimologia“ foglalkozik. A szerzőnek ez a felfogása arra a lejtőre viszi, hogy az egyes hangoknak bennük rejlő őstelmet (*Urbedeutung*) tulajdonít s ennek a segítségével igyekszik a szavak eredetét magyarázni. Természetes, hogy nem lehet megelégedve a nyelvtudomány történeti módszerével. „*In einseitiger Beschränkung auf historische Zusammenhänge und auf das Physische der Sprache ist diese Wissenschaft Wege gegangen, auf denen wir niemals den geistigen Ursprung der Sprache erreichen können.*“ Viszont mi nem követhetjük őt a nyelvnek ezen titokzatos magyarázatában.

B. J.

Török hangzóilleszkedés. A. Fischer Die Vokalharmonie der Endungen an den Fremdwörtern des Türkischen Morgenländische Texte und Forschungen. I. B. 2. H. Leipzig 1920. Fischer e címmel egy török filológiai tanulmányt adott ki, melyben az idegen eredetű török szókban levő hangzóilleszkedés rendellenességeit tárgyalja és foglalja szabályokba. Az erre vonatkozó nyelvi adatokat két művelt és Németországban tartózkodó török efendi kiejtése alapján csoportosítja. Az egyik Ahmed Muhieddin, a lipcsei egyetem lektora, a másik pedig Ahmed Hálid. Aki a sajátos török nyelvi viszonyokat csak valamennyire is ismeri, aki tudja, hogy mily lényegbe vágó a különbség egyrészt a török irodalmi (*in3e*) és népnyelv (*kaba*), másrészt meg a műveltes és népies kiejtés közt, az csak nagy óvatossággal teheti vizsgálódása tárgyává a hangzóilleszkedés törvényében mutatkozó eltéréseket. Tudott dolog, hogy az iskolázott vagyis műveltebb török, kinek anyai nyelvérzékét a török irodalmi nyelv töméntelen idegen, főleg pedig arab és perzsa eleme amúgy is megrontotta, még a kiejtés és hangsúlyozás tekintetében is mennyire változtat saját nyelve szövegén. A műveltségét fitogtató és olvasottságával tetszelgő efendi szinte szándékosan változtat a török szók szabályos kiejtésén és még az illeszkedés szabályait sem respektálja, csakhogy beszéde valahogy parasztosnak ne lássék. Mennél több idegen szót ráncigál be a társalgásba, mennél több eltérést mutat a kiejtése, annál választékosabbnak és előkelőbbnek tudja a beszédjét. Innen ered az a sok hangzóilleszkedésbeli eltérés, mely főleg az újabb török nyelvtanokból előírt és innen az a sok kapkodó magyarázás, melyek a képzők és ragok szabályellenes használatát akarnák valahogyan igazolni. A szóban levő tanulmány szerzője, aki annak a két efendinek a beszédjét dicséretre

méltó buzgalommal tanulmányozta, a tudós kutató kíváncsiságával látja a hangzó-illeszkedés szabályellenes jelenségeit és ahelyett hogy a magyarázatot az irodalmi kiejtés pszichikai okaiban keresné, grammatikailag fog hozzá a megfejtéséhez. Szabályba foglalja a szabálytalanságokat és ezzel látszatra legalább törvényes voltukat is igazolja. Mennyivel tanulságosabb és mennyivel eredményesebb lett volna az egyébként nagy szorgalommal és hozzáértéssel kidolgozott értekezés, ha nem a két írástudó efendi nyelvét választja megfigyelése tárgyává, hanem két olyan írás nem tudó törököt vesz elő, akik arab-perzsa nyelvkeverékül nem tudnak és egyébként sem állottak idegen nyelvi hatások nyelvérzék-rontó befolyása alatt. A tanulmány még így is érdekes kísérlet.

KÜNOS IGNÁC.

Új énekeskönyv — régi helyesírás. Megjelent a református új énekeskönyv, évtizedes fáradozás eredménye. Nem hivatásunk az énekeskönyv tartalmával foglalkozni, legfeljebb jelezzük a műnek nagy fontosságát, amennyiben a magyar reformátusok milliói ezentúl ezt a gyűjteményt kötelesek használni zsinati határozat értelmében. Éppen azért sajnáljuk, hogy az énekeskönyv szövege nem alkalmazkodik mindenben az újabb, az iskolai helyesíráshoz, amelyet pedig a református iskolák is elfogadtak és amelyben a Wlassics-féle rendelet óta bizonyára a református iskolás-gyermekeknek több nemzedéke nőtt fel.

Az énekeskönyv meghagyta egészen fölöslegesen a *cz*-t. Az iskolai helyesírásnak azt a szabályát, hogy a személynévmást egybe kell írni a személyjeles raggal, pl. *énnekem, tehozzád, őnála*, csak ritkán követi, leginkább ebben a két szóban *énnekem, tenéked*, de leggyakrabban elkülönítve hagyja a személyneveket, tehát lépten-nyomon találkozunk ilyenekkel: *te benned, mi nekünk, ő nekie, ő hozzá, én tölem, ő benne, mi bennünk*, stb. A következetlenség annál feltűnőbb, mert néha egy és ugyanazon versben találunk egymással ellenkező példákra.

Hasonló következetlenség mutatkozik a ragozott szók kétjegyű hosszú más-salhangzói körében; *vesszen, mellyel*, de: *paizsszal*.

Az csak sajtóhiba lehet, hogy a *könny* egyszer *ny*-, másszor *nyy*-nyel, a *bölcsesség* pedig hol egy, hol két *s*-sel van nyomtatva. Ezt annál inkább feltehetjük, mert egyéb sajtóhiba — igaz, hogy csak apróságok — elég gyakran található, holott az ilyen kozhasználatra szánt, a folytonos forgatás közben önként is emlékeztetbe vésődő szövegnek lehetőleg hibátlanak kellene lenni.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Könyvek és folyóiratok. Új angol nyelvkönyv. Rózsa Dezső négy kötetben állította össze az angol nyelv gyakorlati elsajátításához szükséges tudnivalókat: 1. *Angol Olvasmányok* szótárral és a kiejtés pontos megjelölésével. 2. *Angol Nyelvtan*. 3. *Angol Kereskedelmi Levelező*. 4. *Helyes Angolság*. (Budapest. Fővárosi könyv- és lapkiadó r. t. kiadása.)

* *Ernst Windisch*. Geschichte der Sanskrit-Philologie und indischen Altertumskunde. II. Teil. (Berlin u. Leipzig. Vereinigung wissenschaftlicher Verleger.) [Az első rész ismertetését l. Nyr 49:145.]

* *Max Deutschbein*. Satz und Urteil. Eine sprachpsychologisch-logische Untersuchung. (Sprachpsychologische Studien II. Teil.) [Az első rész ismertetését l. Nyr 49:78.]

* *Hugo Schuchardt*. Possessivisch und passivisch. (Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften. 1921. 39.)

* A csillaggal jelzett könyveket ismertetni fogjuk.

* *Dante pokla.* A Divina Commedia első része. Fordította *Radó Antal*. Budapest Franklin-társulat.

Az Athenaeum új kiadványai: *Kosáryné Réz Lola.* Ulrik inas. Regény. — *Chamisso.* Schlemihl Péter csodálatos története. Fordította *Turóczi József.* — *Anatole France.* Gyöngyike.

Sziklay János. Balaton. Költemények. Magyar Lap- és könyvkiadó r. t.

Magyar Könyvszemle. 28. k. 1—4. f. *Dr. Sági István.* A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. Első közlemény [Szótáriródmunkának hasznos, gondos összeállítása.]

Le Monde Orientale. XIII. 3. I. *Németh* Das Ferah-name des Ibn Hatib. — *Zelterstéen.* Arcangelo Carradon's Ditionario della lingua Italiana e Nubiana. — *Comptes rendus.*

Ungarische Jahrbücher. Jahrg. I. H. 3. Z. *Gombocz.* Die bulgarische Frage und ungarische Hunnensage. — *A. Takáts.* Ungarische und türkische Berufsschreiber im 16. und 17. Jahrhundert. — *A. Bonkáló.* Die ungarländischen Ruthenen.

GYÁSZJELENTÉS.

Goldziher Ignác. 1850 – 1921. November 13-ra forduló éjjel az örökkevalóságba költözött át Goldziher Ignác, a budapesti egyetem tanára, minden idők egyik legnagyobb orientalistája. Ötven évet meghaladó munkásságnak a méltatása aligha férne el e néhány emléksorban s nem is a Nyelvőrben van helye ama páratlan eredmények ismertetésének, amelyekkel szaktudományát gazdagította. Pályája jellemzésére legyen azért elég az a világ valamennyi számottevő akadémiajának elismerésétől s harmincnyolc éves korában szerzett aranyérmétől támogatott megállapítás, hogy alkotásaival a keleti tudományok középpontjában állított magának mindenkorra maradandó és csodálatra méltó emléket.

Mindenesetre érdekelni fogja azonban e folyóirat olvasóit is az a körülmény, hogy az iszlámkutatók fejedelmének a szeme állandóan ragaszkodó szeretettel figyelte a magyar nyelv vizsgálatának haladását, sőt, ha egészen más irányú bűvárműködése közben egy-egy nyelvünkre vonatkozó adatra bukkant, sietett azt a szakemberek számára felhasználhatóvá tenni. A nyelvre is kiterjedő figyelmének e bizonyosságai éppen a Nyelvőrben közzétett megjegyzései: *Mecset-e vagy mosé* (Nyr 13:22), *Salavári* (Nyr 14:130), *Vendég* (Nyr 14:240), *díj, dija* (Nyr 23:193), *Az x az algebrában* (Nyr 40:45), amelyek első sorban érthetőleg lexikális természetűek. Mily állandó, éber gondoskodás rejtőzködik e néhány apró közlemény mögött, bizonyíthatják az egyes címek közt elmúlt évek, — meg azok, akiket a Gondviselés közvetlen barátai sorába állított.

Ugyane szeretet s a nyelvvel való ugyane törődés állapítható meg magyarul írt munkáiból is. Tudományának nemzetközi s egyáltalán nem népszerű természete, valamint a magyar szaknyelv kiépítetlen volta ezernyi akadállyal gátolta ugyan magyarosságát, a helyes beszédre való törekvése mégis csaknem minden sorából

kiérzik. Aki e törekvés eredményét igazi megvilágításban akarja értékelni, vesse egybe magyar nyelven megírt műveit az idegen nyelvűek más kézből eredő magyar fordításaival!

Ha nem is volt a szó szoros értelmében vett *nyelvművelő*, a nyelvkutatás iránt tanúsított folytonos meleg érdeklődése minden-
esetre méltóvá teszi őt arra, hogy a tudós világ általános gyászából részt kérjenek a magyar nyelv bűvarai is, elsősorban pedig a Magyar Nyelvőr, amelyet sokoldalú munkássága közepett néhány értékes megfigyelésével gazdagított s amelynek mindhalálig hűséges barátjává szegődött.

DÁVID ANTAL.

NYELVMŰVELÉS.

Csonka magyar nyelv. Annak idején, mikor város és falu szövetségéről beszeltünk, azt reméltük, hogy a falu majd feljön a városba, hoz elemózsiát és megtanítja a budapestieket magyarul is. Budapestre mindenesetre ráfér néhány magyar lecke s a sok made-moiselle meg miss mellé magyar nyelvmesternő is. Ott a távoli tanyákon a nép a maga ősi életét éli, a tej tej és nem víz, a vaj vaj és nem margarin, a magyar nyelv pedig magyar nyelv. Nem kerülhet a paraszt keze ügyébe olyan boszorkányos találmány, olyan ujdonsült ördögös masina, hogy meg ne találják egyetlen ötletes jó magyar nevét a nép névtelen és öntudatlan nyelvészei huszonnégy óra alatt. Szent a hitem, hogy ha a telefont először a falu kapja meg és nem a város, akkor ezt a szerszámot ma nem görög szóval hívjuk s nem nevezik előírásos, hivatalos jelzéssel távbeszélőnek sem, melyet különben senki se használ.

Főkép azt vártuk, hogy a nép, mely az országházába beözönlik, megmagyarosítja politikánk nyelvét, mely századokon át bitang holmija volt mindenkinek. Csakhogy csalódtunk. A falu megérkezett és az történt vele, mint a nevelőnővel, ki a vendéglátó család körében elfelejti tulajdon anyanyelvét és nagyon hamar megtanulja az idegent. Szokták olvasni a kerekarcú, pirospozsgás, bajszos magyarok nyilatkozatait? Sajnos, ők is azon a setesuta nyelven beszélnek, mely a régi latin törvénykönyvek és a *Neue Freie Presse* boldogtalan kereszteződéséből született meg. Ha egymás között vannak, árad ajkukról az egyszerű, talpraesett, bölcs beszéd. Mihelyt azonban újságíró lép eléjük, kezében írónnal, vagy szóra emelkednek, elfintorul természetes kifejezésük, mint az arc a fényképezőgép előtt. A teremből kijövet azt mondják, hogy „vége a tárgyalásnak“. De a gyorsíró azt írja, hogy a „konferencia befejezést nyert“. Kijelentik, hogy az „ujítást megvalósítják“. De erről úgy számolnak be, hogy „a reform a megvalósulás stádiumába lép“. Ezenkívül „deklarálnak“ és „restaurálnak“, emlegetik a „szolidaritást“ (németből átszarmazott francia szó magyarosan latin képzéssel), az „unszimpatikus“ jelenségeket (görög szó, német és latin képzővel) a „bewaggonierozott“ katonákat (angol szó, magyar igekötővel, egyszerre német és magyar toldalékkal), a „puccs“-ot, mely erede-

tére nézve német-svájci tájszó és magyarán államcsíny, zendülést jelent. Az ilyen beszéd hasonlít a derék gazda kacskaringós leveléhez, ki a birónak azt akarta értésére adni, hogy betegsége miatt nem mehet a törvényszékre s így fejezte ki magát: „Betegségi elfogultság miatt meg nem jelenhetvén“.

Azt indítványozom, hogy ezt a sok gyomot-lomot, ezt a sok henye, semmitmondó cafrangot, melyet ezer és egy derék szóval lehet helyettesíteni, nyelvünk e kis svábbogarait és poloskáit gyűjtjük össze, csináljunk belőlük csinos csomagot és küldjük el azonnal a trianoni békeszerződés fölszámoló bizottságához, mert a magyar népnek hozzájuk semmi köze, csak azok hullajtották el, kik századok során itt jártak. Illő, hogy a tulajdonosok birtokába kerüljenek. Azok pedig, kik a magyarsághoz szólnak, magyarul szoljanak, különben az ő beszédükből azok is megtanulnak németül gondolkozni, kik egyetlen szót se tudnak németül. Nyelvünk az egyetlen élő valóság, melyet még az ország földarabolói se vehetnek el. Tisztítsuk meg a salaktól. „Csonka Magyarország nem ország“ — de a csonka magyar nyelv sem magyar nyelv, mely ennek a földnek csorbitatlanságát és épségét kölcsönkért, korcs szóval „integritás“-nak, a magyar nép eszejárását pedig „mentalitás“-nak hívja. Bizonyos, a közélet is egyenesebb, becsületesebb lesz, hogyha elpárolog ez a kégáz. A jó orvos azt mondja a betegnek, feküdjön le, tegyen a hasára borogatást s nem darálja el neki az egyetemek latin mondókáit, mint Molière doktorai. Nekünk most ilyen orvosokra van szükségünk.

Egyelőre ez a helyzet: egy ember áll a budapesti aszfalton, az ekeszarva mellett és a „mentalitás“-ról dalol.

(Pesti Hirlap.)

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ.

Nincs olyan, ki van zárva, nem létezik. Valóban úgy áll a dolog, hogy a *nincs olyan*: az már *ki van zárva* a használatból, az már *nem létezik* a magyar nyelvben. Pedig az én gyermekkoromban és diákságom éveiben, alig szállott el ajkunkról többször és jutott fülünkbe gyakrabban egy-egy kifejezés, mint *nincs olyan* vagy *olyan nincs*. — Ha erősen akartunk tagadni, cáfolni, ha valamit lehetetlennek akartunk feltüntetni, akkor ott volt készen a legalkalmasabb szólásforma: *nincs olyan, olyan nincs*. Vitatkozás közben számtalanszor hangoztattuk: „*Nincs olyan*, hogy te többet tudnál a latinból, mint én. *Olyan nincs*, hogy engem Kovács tanár úr meg merjen buktatni. — Hogy a piarista gimnáziumban erősebb fiúk volnának, *olyan nincs*.“ Sok fiúnak szinte megrögzött szokása volt mindenre azt mondani: *Nincs olyan, nincs olyan*. Erre aztán az volt a tréfás válasz: *Ha nincs olaj, van petróleum*.

A nótába is bekapott a *nincs olyan*. Hányszor dalolgattuk borozás közben, hányszor dúdolta a jókedvű férj:

„Hogy engem egy asszony
Egzcéroztasson,
Olyan nincs a sifonérba!

Még egy kis trágárkodásra is felhasználták ezt a szólást. Dévaj cselédek vagy szabadszájú bakák sokszor azzal vágtak vissza a *nincs olyanra*: *Van a veres nadrágban*.

Szóval 40—50 évvel ezelőtt úr volt a *nincs olyan*; a magyar közbeszéd félbirodalmán uralkodott.

De haj! már Horatius megtanított bennünket, hogy változnak az idők, változik a szók és szólások divatja. A *nincs olyan*-ra és az *olyan nincs*-re két jövevény is reátámad és lassankint kiszorítja, végül teljesen kiforgatja a maga ősi birtokából. A tagadás, a cáfolás, az ellentmondás ma nem éri be a népies, az egyszerű *nincs olyan*-nal; ha a német a valószínűtlent, a hihetetlen, a lehetetlent: *es ist ausgeschlossen, eine ausgeschlossene Sache*, vagy *das existiert nicht* stb. szólásokkal fejezi ki, akkor a magyarnak így kell tagadni, cáfolni, ellentmondani: *ki van zárva, kizárt dolog, az nem létezik, az nem létezik*. A mai diákok már így vitatkoznak: *Ki van zárva*, hogy a te futballod jobb legyen, mint az enyém. *Kizárt dolog*, hogy az önképző-körben zsidó tisztviselő is lehessen.

Katonák, szolgálok komoly vagy évődő beszélgetéséből léptenyomon kicsattan: *Az nem létezik, az nem létezik*, sőt röviden: *nem létezik, nem létezik*.

Ezeket a jöttment, ezeket a magyartalan, ezeket a magyarpusztító kifejezéseket — sajnos — nemcsak a közbeszéd kapta fel, hanem befogadta az irodalmi nyelv is. A tudományos értekező, a politikai vitatkozó azt hiszi, hogy fejtegetései nem eléggé meggyőzők, hogy állításai, érvei nem elég súlyosak, ha előadásába, beszédébe bele nem tüzdeli nehányszor: *Ez ki van zárva. Kizárt dolog, hogy...* Pedig, ha már a *nincs olyant* elfeledte vagy túl népiesnek tartja, akkor még ott van rendelkezésére egész csapata a jobbnál-jobb, a magyarnál-magyarabb szóknak és szólásoknak, amelyekkel elég erősen lehet tagadni, cáfolni, ellentmondani. *Lehetetlen, hihetetlen, nem tehető fel, nem képzelhető*, vagy állító formában *bizonyos, kétségtelen, kétségtelenül bizonyos*, stb.

Aki jól akar írni és beszélni magyarul, az zárja ki tehát írásából és beszédéből a *ki van zárva*-t, az tekintse nem létezőnek a *nem létezik*-et; az vallja és mondja ki bátran: „*Nincs olyan*, hogy a magyar nyelvben szükséges volna akár a *ki van zárva*, akár a *nem létezik*“.

KARDOS ALBERT.

A magyar helyesírás és a könyvnyomtatók. A könyvnyomtatók körében időnkint meg-megújul a mozgalom az egységes nyomdai helyesírás érdekében s véget akarnak vetni a mai zűrzavarnak, hogy minden nyomdának s minden napilapnak megvan a maga külön helyesírása. Nem ragaszkodnak sem a hivatalos iskolai, sem az akadémiai helyesírási szabályokhoz, hanem a kettőt különbözőkép kombinálják és variálják s így születik meg a helyesírás rendszereinek gazdag változatossága. A Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre most új mozgalmat indított az egységes helyesírás érdekében, arra törekedve, hogy amint a német könyvnyomtatók

meg tudták teremteni az egységes német nyomdai helyesírást (*Rechtschreibung der Buchdruckereien deutscher Sprache bearbeitet von Dr. Konrad Duden*) s kötelezővé tudták tenni a német nyelvű országok minden nyomdája számára, épúgy meg kellene alkotni az egységes magyar nyomdai helyesírást is. E cél érdekében nov. 6.-án Balassa József a Nyr. szerkesztője előadást tartott a Korrektorok és Revizorok Körében, kifejtve az egységes helyesírás szükségességét. Rámutatott azokra a kétes kérdésekre, ingadozásokra, melyek ma lehetetlenné teszik az egyforma írásmódot. Megróttá könyvnyomdáinknak ama helytelen eljárását, hogy csaknem teljesen elhanyagolják a hosszú *í, ú, ű* magánhangzók jelölését. Legtöbb nyomtatványunk s napilapjaink alapján a magyarul tanuló idegen azt hihetné, hogy a magyar nyelvben nincsenek is meg ezek a hosszú magánhangzók. Helyesli a felmerült javaslatot, hogy könyvnyomtatókból, nyelvészekből és egyes más tudományszakok képviselőiből alakuljon egy állandó bizottság; ez dolgozza ki az egységes nyomdai helyesírás szótárát a mai hivatalos, iskolai helyesírás alapján, kiküszöbölve az ingadozásokat, s ez a bizottság döntsön időnként a felmerülő kétes kérdésekben. Érdeklődéssel várjuk a mozgalom folytatását.

MAGYARÁZATOK.

Harap. Ennek az igének a jelentésében a fő képzet, azt hiszem, a fogaknak valamibe való behatolása. Érthető tehát az az erős megütközésem, amelyet egy újabb, nem is tősgyökeres írónknak következő helye keltett bennem: *összeharapta a fogait*. Figyelmeztetiek aztán arra, hogy a kifejezéssel Jókai is élt, én azonban továbbra is megmaradtam az idegenkedésem mellett a szónak ilyen használatával szemben (l. Nyr 48:35). Azóta más íróban is elém bukkant egy párszor ez a föltűnő kifejezés mód, nevezetesen Szabó Endrének oroszról való fordításaiban: „Marmeladov öklével a homlokára csapott, *összeharapta fogait*, lezárta szemeit“ (Dosztojevszkij „Bűn és bűnhődés“, Klassz. Regénytár 20. l.). És: „Litvinovnak arczába szökött a vér, s egészen elkeresedett, mintha üröm ragadt volna *összeharapott fogaira*“ (Turgenyev „Füst“, Klassz. Regényt. 274. l., érdekes volna tudni: így van-e szószerint az orosz eredetiekben is?). Másutt Szabó E. is a rendes, szokásos kifejezéseket használja, pl.: „*Összeharapta ajkait* [nem a fogait!], hogy visszafojtsa kiáltásait“ („Bűn és bűnh.“ 168. l., így a 172. és 261. l. is); vagy: „*ajkait összeszorította*, gondolatokba mélyedt“ (uo. 204); „megint elhallgatott és *fogait összeszorította*“ (uo. 500). Más kifejezés mód Lovik Károlynál: „Megint az *ajkába harapott*, aztán kezét csókolt és eltávozott“ (BpSzemle 157:125).

Mármost ezt az eltolódott, erős kifejezés módot a fogak összeharapásáról többször megtaláltam finn írókban is, ú. m.: „Äänettöminä, vaikka *purren hammasta*, kuultelivat veljet tätä laulua“ v. i.

némán, habár a fogukat harapva, hallgatták a testvérek ezt a dalt (Kivi: Kootut teokset I. 57). „Sen tunnen vielä ja *puren hammasta*, mun poikaseni“ v. i. még most is érzem ezt (t. i., amit a kántor tett velünk) és a fogamat harapom, fiacskám (uo. 99). „*Kiinni purtujen hampaiden* välistä se tuli“ v. i. összeharapott [így!] fogaim közül jött ez, t. i. a férjem nevének a kiáltása (Canth Minna: Agnes 59. l., itt tehát még az igekötői fogalomra nézve is megvan az egyezés). „Ja tuo minun rakkaudenpuuskani aamulla! *Purin hammasta* sitä muistellessani“ v. i. és a szerelmi kitörésem reggel! fogamat haraptam, mikor visszagondoltam rá (uo. 71. l.).

A képzet-eltolódás a fogak összeszorításáról a harapásra könnyen érthető, minthogy a harapás maga okvetetlenül a fogaknak bizonyos fokú összeszorításával jár, s a kifejezés csak azáltal válik, különösen az *össze* igekötős magyar szólásban, föltünővé, hogy szó szerint magába a fogba való harapásról beszélünk, ami tárgyilag igazában képtelenség.

(Budapest.)

ZOLNAI GYULA.

Kulturális centrumok. Ezt a szép magyar kifejezést a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1920-iki közgyűlésén az elnök használta megnyitó beszédében, és Arad, Debrecen, Kassa, Kolozsvár, Nagyvárad, Pécs, Pozsony, Szatmár, Szeged és Temesvár városainkra mondotta. E városok fele ma már, sajnos, annak a szomszéd nemzetnek az uralma alatt nyög, amely kicsinyléssel láthatja, mennyire rászorulunk mi az ő nyelvük ősenek, a latinnak a szavaira. Hiszen Arad, Kolozsvár, Nagyvárad, Szatmár és Temesvár ma az ő *centru(l) cultural*-jaik. És ha a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke a latin szavakba való szerelmétől ennyire elfeledte a magyar nyelvújításnak a szavait, amelyeket maga állított össze a Nyelvújítási Szótárba, figyelmébe ajánlhatom neki, hogy Ghetie Jánosnak Fekésházy-díjjal jutalmazott Román-magyar szótára szerint (Bp. 1896) *cultural*, vagyis az elnöki beszéd *kulturális*-a magyarul *művelődési*, *közművelődési* (hozzáteszem: *műveltségi* is), a *centru* pedig, a megnyitóbeszéd *centrum*-a, magyarul *központ*, *középpont* és *gócpont*. Igen, ezek a városok csak nem régiben még *művelődési központok* és *művelődési gócpontok* voltak, ahogy az oláh diákok a Ghetie szótárából is megtanulhatták. Hanem a mai nemzetietlen hirlapírói szokás 15–20 év alatt *kulturális centrumok*-ká nem mondom románosította, de igenis rómaiiasította őket. Rövid öt évvel e megnyitóbeszéd előtt, 1915-ben maga az elnök jajdult volt föl azért, hogy a sok magyar ruhába bújtatott idegen szó miatt „csakhamar — alig hogy a régít befejeztük — egy új nyelvújításba kell kezdenünk“ (MNy 11 : 451), és ma ugyanaz az elnök a *művelődési* szót megtagadva, a hirlapok deákos szavát maga is magyar gunyába bújtatja, mintha végleges polgárjogot akarna adni neki, s a *központ*-ot és *gócpont*-ot is hirlapi szóval pótolja, ezt azonban, nem a folyóirat *cz* betűjével, hanem eredeti latin *c*-vel irván, nyilván mint deák szót kívánja föltüntetni. Én pedig azt mon-

dom: hiában írja a MNy szerkesztője egyszerű *c*-vel a *centrum*-ot, nem fogja vele útját állni annak, hogy ki ne pusztuljanak miatta a *központ* és *gócpont* szavak is, amelyeket egy magyarabb nemzedék nyelvművelési vívmányaként használtunk eddig. A *kulturális*-ra, sőt a *culturális* ra sincs nekünk soha igazán szükségünk, hiszen lehetetlen, hogy amit 15–20 évvel ezelőtt még magyar szókkal neveztünk meg, azt ne volnánk képesek továbbra is, ezután is magyarul nevezni. Így vagyunk a *kultúra*-val is, amelyet ugyanabban az elnöki beszédben olvashatunk az eddigi magyar *műveltség* és *művelődés* helyett. De e részben megvíasztal az elnök szerkesztőtársa, aki az újságírói nyelv „bizánci kulturáját” következetesen bizánci *műveltségnek* nevezi közlés alatt levő akadémiai székfoglalójában (MNy 17:4).

(Budapest.)

ZOLNAI GYULA.

Egyelőre. (Nyr 50:57) Első pillanatra csakugyan szokatlannak tetszik e szó származása és képzése. De ha tudjuk, hogy nyelvünkben az *elő* nem csupán mint névutó fordul elő, hanem közszájon forog mint főnév is, az *egyelőre* megfejtése igazán nem okoz semmi nehézséget. Épúgy nem, mint a majdnem egyértékű: egyfogásra, egykapásra, egyszuszra stb. szavak értelmezése.

Az „*elő*” a kaszások szava. S csak addig él, míg a kasza munkában van. De, amint összfélen a kasza szegre akasztódik, vele együtt az *elő*-t is szegre akasztják s lepi a por, míg a kasza becsülete föl nem kezdődik, fűkaszálatig, aratásig. Hogy megértsük az *elő* jelentését, képzeletünk elé kell idézni a kaszás munkáját. A munkás jobb oldalra billenti derekát s kinyújtott karjával egy lendítésre, egy sodorintásra lecsapja a rendet félkör alakban. Míg lába feje hosszát ellépi, kaszája készen áll újabb lendületre. Azután újabb meg újabb félkör rajzolódik a tarlóra — felénk *tóró*-ra — hajnalok hajnalától kezdve egészen . . . az áldomásig, — felénk *végző* ig. — A jó kaszás tudja, megérzi szinte öntudatlanul, meddig eressze kaszáját, hogy az a bizonyos félkör ne legyen se kicsi, se nagy, hanem pontosan megfeleljen a kaszás erejének, munkabírásnak, mondhatnánk: egyéniségének.

Kint a mezőn nem tudákos félkörökkel mérik a kasza járását, hanem azt mondják, ha a kaszás távolabb eresztette kaszáját: nagy *e*-őt fogott, vagy pedig ha nem dül neki a munkának nagyon, kis *előt* fogott. Mikor a munka nagyon sürgős, ha erejére esik is, nagy *előt* fog, hogy minél hamarébb végezzen. De ha van elég ideje, úgy okoskodik: bizony nem vagyok bolond, hogy megszakadjak a dologban, nem hajt a tatár, *egy előre* elég lesz ekkora is . . . még így is végzek süthenyőse . . . nem éppen muszájbul mén a munka. hanem csak úgy ráértömbül . . .

Valószínűnek látszik, hogy az *elő* névszó lappang az *előte* (-tévő) szóban is. A sárból készült, ajtót helyettesítő *előté*-t a banya (boglyas-) kemence, sütőkemence szájának befedésére használják.

Kölked (Baranya.)

ÁDÁM IMRE.

Tájszók. 1. *Ne kulázz!* Ez a kifejezésmód Kótaj, Ibrány és Buj környékén dívik. Azt akarja kifejezni, hogy *ne tréfálj, ne viccelj, ne figurázz!* Különösen a köznép száján forog, az irodalmi és műveltebb nyelvben nem használatos. A Tájszótár nem ismeri.

2. **Gürcölni.** Annyi mint írni, fáradozni, dolgozni. Különösen Balsán, Kótajban, Tímáron, Kéken, Gégényben (Szabolcs vm.) hallottam ezt a kifejezésmódot. Nyíregyházán az irodai nyelvben is alkalmazzák. Példák: Ma annyit *gürcöltem*, hogy alig bírom mozdítani az ujjaimat! — Holnap sokat kell *gürcölni!* — *Legürcöltem* a jelentést végig! A MTsz a Nagykúnságból és Szeged vidékéről közli ilyen jelentéssel: Nagyon erőlködik, vmit erőnek erejével végbe akar vinni.

3. **Kajács,** (vö. MTsz) annyi mint ferde, nem egyenes, nem négyzet. Különösen a Tisza-mentén használják ezt a szót Tímár, Tokaj és Balsa környékén. Példák: Olyan *kajács* a kendőm, mint a vonat füstje. — De *kajácsul* megy ez a mi papunk!

(Kótaj.)

IFJ. RADVÁNYI SÁNDOR.

Szinültig, színáltig 'színig, csordultig': A Székelységben használatos ez a két kifejezés. Bizonyára a *szinültig* a régebbi alak, megvan már Páriz-Pápai szótárában is. Ponori Thewrewk Emil (Nyr 10:70) szerint ezek összetett szavak s második tagjuk az *ül* és *áll* igenévi alakja, mert „*szin-állig* azaz *szin-álltig*, ami oly magos, hogy már szint áll, *szin-ültig* ami oly magos, hogy már szint ül.” Ezt a nézetet, úgy látszik, Szinnyi is vallja, mert a MTsz.-ban a *színáltig* a *szin* összetételei közé van sorozva. Az én véleményem szerint a *szinültig* nem összetétel, hanem a régi *színül* 'színig' határozónak tovább ragozott alakja. A *színül* az *-ul ül* raggal alakult határozó, mely az ablativusnak ősi, prolativusi jelentését őrizte meg az ilyen mondatokban: Minden jóízű venerékekkel *zyneul* teljes (ÉrdyK. 432 b). Megtölték mind *zyneul*: impleverunt ea usque ad summum (uo. 124 b). Betölték mind *zynul* (JordK 627). MHat. 1:323. Hasonló használata a rokon nyelvekben is van az ablativus ragjának; pl. irtisi-osztják: *lšānlš v il š i v et tšupa xojāi* 'bis zu den Knien wurden sie in Stücke gehauen' (Patkanov 2:62); — cseremisiz: K. *püäštə βət mälänem konğla-ð ä η g ə t s* 'im Damme geht mir das Wasser bis mitten an die Brust' (Ramstedt: MSFOu. 17:143); — finn: *itsen lauloi Joukahaisen, lauloi suohon suonivöistä, niilyhyn nivuslihoista, kankahasen kainalosta* 'Joukahainten ledalolta, a mocsárba dalolta derékig, a rétbé csípőig, a homokos mezőbe hónaljig' (Kalevala, 3. ének: 327—9).

Mikor a *színül*-ben már nem érezték az *ül*-t ablativusraggnak, a lokativusi *t* raggal olyan pleonasztikus alak keletkezett, mint a *nélkült, azonkült* 'azonkívül' (vö. MHat. 2:232), s ez azután a *színig* szó hatása alatt az *-ig* ragot is fölvette (erre befolyhatott a *szintig* alak is, vö. DöbrK 285: Betöltek a vedreket mind szintig). A *szinültig* alakot aztán a székely nyelvérzek összetételnek fogta föl, s az *ül* igét magyarázta bele. Ennek a mintájára támadt aztán a *szináltig* az *áll* ige belekeverésével. Van a Székelységben még *szinjártig* változat is, melyre a MTsz.-ban csak két adat van. A többi alakváltozat így hangzik: *szényártig, szinyártig, színártig*. Én azt hiszem, ezek tisztára a *szináltig* hangváltozatai, a *szinjártig* pedig ezekből keletkezett népetimológiával. Mert bár Thewrewk is, Szinnyi is összetételnek tartják ezt is, nem hiszem, hogy mondják valahol „oly magas, hogy már *szint jár*”, amint hogy a *szint ül, szint áll* szólás is csak Thewrewk etimologizálásának szüleménye.

Szómagyarázatok. 1. Tengernek húgya. „*Idvez légy tengernek húgya!*“ a Döbr. s a FestK-ben = üdvöz légy tengernek csillaga; mert volt a régi nyelvben egy *húgy* szó, amely csillagot jelentett s az Oriont, a kaszás csillagot a palócok ma is kaszahúgynak mondják. Hogy a középkori egyházi éneken miért volt a szűz Mária „*stella maris*“, a tenger csillaga, azt igen érdekesen magyarázzák (l. Bruchmann: Psych. Studien zur Sprachgeschichte és Zeitschr. für Völkerpsych. u. Spwiss. 19:437): Mária vette át a tengeri hajósok védelmét, melyet a pogánykorban Venusnak tulajdonítottak. Venus istennőről átvitték ezt a szerepet a csillag-Venusra is, aztán a képzettársulásnál fogva lett Mária a tenger csillaga. Érdekes benne a keresztény s a pogány hit összeolvadása.

2. Döndörej: dörömbölés. Nagy döndörejjel leesett a láda (Sopron m.) MTsz. Ez az egyetlen adatunk van (az 1888-i Nyr-ből). Hogy azonban ez a kifejezés régen megvolt már a székelyeknél, azt bizonyítják ezek a Heltainál előforduló helyek: Ottan nagy *dündöndöremmel* és móddal felel a vadász (Háló 203). Akkoron a fő vadász nagy *dündendörrel* kimondja a törvényt (uo. 138).

3. Gluga, guluga erdélyi nyelvjárásokban a. m. 'kámzsa, csuklya, szűr-féle' (MTsz.): nyilván a csuklyának régi *kuklya* nevéből. (Román közvetítéssel?)

SIMONYI ZSIGMOND.

Üzenet a Magyar Nyelvnek. Midőn Simonyi Zsigmond halála után átvettem a Nyelvőr szerkesztését, Beköszöntőmben ezt írtam: „A Nyelvőr nem akar harcos folyóirat lenni; kerülni óhajtjuk a felesleges s a tudományos igazságok megismerését elő nem mozdító vitatkozásokat. Mi dolgozni akarunk.“ Ezt az ígéretet a Nyelvőr megtartotta és meg is fogja tartani. S most mégis üres, céltalan vitatkozásra kell pazarolnom a Nyr szűkre szabott helyét, mert a Magyar Nyelv legújabb száma két helyen is beleköt a Nyelvőrbe. A 212. lapon Melich János „Tót, szlovák“ c. cikkében ezt írja: „Úgy látom, hogy e küzdelemben ellenségeinknek éppúgy akadnak idehaza pártfogói, amint akadtak a világháborúban. Legalább ezt kell (?) kiolvasnom abból a cikkből, amelyet Balassa József a Nyr 50:114—115. lapján „Nemzeti érzés a nyelvben“ címen írt. Balassa arra buzdítja (?) olvasóit, hogyha u d v a r i a s a k akarnak lenni, ne használják ezt a szót, hogy *tól*, mert ebben lenézés, kicsinylés van, még ebben az összetételben is *tótágas*, *tótlant*, hanem helyette magyar beszédben éljenek a *szlovák* szóval, tehát *szlovák* nyelv, *szlovák* név, sőt akiről látják, hogy *tótágast* áll, sziveskedjenek *szlovákágast* mondani.“ Aki tud magyarul s egyenes úton jár a gondolkodása, nem olvashatja ki ezt az illető cikkből, csak az foghatja rá, aki minden áron, az igazság árán is, veszekedni akar. A Nyelvőr nem politizál s politikai célokkal nem mocskolja be tudományos munkásságát. — A 225. oldalon a Riedl Frigyesről írt gyászjelentés ad okot újabb veszekedésre. A gyászjelentésből M. R. idézi ezeket a sorokat:

Riedl tankönyvei „olyan nyelven és stílusban vannak írva, amelyen erősen érzik a Nyr-nek tisztító hatása, anélkül, hogy keresnék a magyarságot [helyesen így kellett volna idézni: magyarosságot] vagy népiességet. Jól tudta Riedl, hogy ő nem született, nem is nevelkedett magyaros vagy népies írónak, tehát nem is igyekezett az lenni.“ Ismételhetjük, hogy aki tud magyarul s egyenes úton jár a gondolkodása, megérzi, hogy a nyomaték azon van, hogy nem kereste a magyarosságot és népiességet. Az idézethez fűzött rabulista okoskodás olyan nevetséges, hogy szót sem érdemel.

A szerkesztő.

SZÓMUTATÓ.

(A nagyobb cikkekben előforduló egyes szavak nincsenek fölvéve.)

Ádám almája, csut- kája 124	egyelőre 157	kisebbik ura 94	papagály 88
aga 49	egyenlőre 57	ki van zárva 153	páviom 95
annyi mint az 29	eskü, esk 92	kivilágos kivirradtig 60	pepita 29
arc 93	faka 28	Konstantinápoly 49	purdi 95, 127
arszlán 49	fakutya, fapap 109	kuláz 158	rideg (jövedelem) 25
barát, fehér b. 6	fehér papok 61	kulturális centru- mok 156	síppal, dobbal, nádi hegedűvel 29
basa 49	felhődzik 126	kúrtaksa 24	sulya, sullya 27
baslik 49	foglyos 126	majomszeretet 112	szatijn 95
bevaggonoz 25	folt 28	másánt 126	szélt vesz, szélt fog 28
bég 49	füle botját se moz- dítja 30	mecset 48	szeraj 47
bölcsész, bölcselő, bölcsészet, böl- cselet 1	gluga, guluga 159	mentalitás 87	színaltig, színül- tig 158
brassói, brassai 106, 142	gürcöl 158	mosé 48	te jó isten! 120
Bujukder 48	gyógydíj 24	nem létezik 153	tengereknek húgya 159
caplat 126	harap 155	nemzetközösít 56	Topcsider 48
cserjed 27	helydíj 24	nevezetes test 75	újkorúsít 56
csifut 30, 63	hivatkozott rendelet 119	nincs olyan 153	útban van, úton van 58
csodaszarvas 71	hóres, móres 29, 95	noviciátus 126	vázpap 109
díván 48	kacsalodik 125	nyúlós mozgás 122	vőfél 124
döndörej 159	kajács 158	odaliszk 47	
Drinápoly 49	káki 48	ottomán 48	
	karban tart stb. 122	öregbik ura 94	
	kerevet 48	össz-, összes 121	
	kioszk 47		

ETHIKA-KÖNYVTÁR.

Az **Ethika-Könyvtár** oly tudományos művek kiadását tűzte ki feladatául, amelyek a természeti és a szellemi tudományok, valamint a filozófia különböző köreibe vezetik be az olvasót. E célból sikerült a legkiválóbb szakemberek közreműködését megnyerni, kik tárgyukat nemcsak kellő szak-szerűséggel, hanem egyszersmind közérthető és élvezetes formában adják elő. Az **Ethika-Könyvtár** tiszta, elfogulatlan tudományt akar nyújtani, hiven jel-szavához, Spinoza mondásához: non rideere, non lugere, neque detestari, sed intelligere. Mert az igazi tudás megszünteti az elfogultságot az emberek közt, elsimítja a szenvedélyek szülte egyenetlenkedést, megkönnyíti a kölcsönös megértést és **emberre teszi az embert**.

Az **Ethika-Könyvtár** eddig megjelent kötetei:

I. Schmidt József: Az ó-ind epika	Ára 70 K.
II. Ballenegger Róbert: A termőföld	Ára 80 K.
III. Benedek Marcell: A francia regény a 19. században	Ára 70 K.
IV. Réthly Antal: Időjárás és Éghajlat	Ára 120 K.
V. Földessy Gyula: Ady-tanulmányok	Ára 70 K.
VI. Czakó Ambró: A vallásfilozófia alapvonalai	Ára 70 K.
VII. Király György: A magyar ösköltészet	Ára 70 K.

Az **ETHIKA** tudományterjesztő és könyvkiadó r. t. kiadása.
Főbizományos: LANTOS r. t. könyvesboltja.

Hungaria könyvnyomda és kiadóüzlet Budapest V. Vilmos császár-ut 34.

